

BAKI BEYNƏLXALQ
MULTİKULTURALİZM MƏRKƏZİ
BAKU INTERNATIONAL MULTICULTURALISM CENTRE

Azərbaycan
Milli Elmlər Akademiyası

Azərbaycan
Yaradıcılıq Fondu

Multikulturalizm

Ədəbi-bədii, elmi-publisistik jurnal

1 (9) 2018

yanvar-fevral-mart

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
və Azərbaycan Yaradıcılıq Fondunun
birgə nəşri

BAKI
2018

Redaksiya heyəti

Aleksandr İşeyin
Allahşükür Paşazadə
Anar Rzayev
Aytən Mustafayeva
Aytən Qəhrəman
Azərpaşa Nemətov
Etibar Babayev
Etimad Başkeçid
Firdovsiyyə Əhmədova
İsa Həbibbəyli
Kamal Abdulla
Kamran İmanov
Qismət Rüstəmov
Lidiya Qranovskaya
Mehman Qaraxanoğlu
Milix Yevdayev
Natiq Rəsulzadə
Nəriman Qasımoğlu
Paşa Əlioğlu
Rəhilə Qeybullayeva
Rəşad Məcid
Robert Mobili
Sevda Sultanova
Sərdar Fərəcov

Beynəlxalq redaksiya şurası

Aleksandr Nesterov (*Rusiya*)
Aleksandr Qriç (*ABŞ*)
David Qotsiridze (*Gürcüstan*)
Didye Frankfurt (*Fransa*)
Eero Tarasti (*Finlandiya*)
İrma Ratiani (*Gürcüstan*)
Klaus Volf (*Almaniya*)
Maija Burima (*Latviya*)
Ramazan Qorxmaz (*Türkiyə*)
Sandro Teti (*İtaliya*)
Sudha Svarnakar (*Braziliya*)
Takayuki Yokota Murakami (*Yaponiya*)
Tereza Damasio (*Portuqaliya*)
Valeri Pines (*ABŞ*)
Vidas Kavalyauskas (*Litva*)
Yeva-Mariya Aux (*Almaniya*)

Baş redaktor

Fəxri Uğurlu

Baş redaktorun müavini

Tahir Kazımlı

Redaktorlar

Azər Qaraçanlı
Sərraf Balaxan
Qismət Rüstəmov

Məsul katib

Taleh Eminoğlu

Texniki direktor

Fuad Cəfərov

Texniki redaktor

Əliş Mirzallı

Dizayner

Mətanət Qaraxanlı

Korrektor

Kəmalə Cəfərli

Üz qabığının 1-ci səhifəsi – Multikulturalizm monumenti (Kanada, Toronto, müəl. Fransisko Pirelli).

Dörd oxşar abidə dünyanın müxtəlif yerlərində – Buffalo (CAR), Çançun (Çin), Sarayevu (Bosniya və Herseqovina), Sidney (Avstraliya) şəhərlərində yerləşir.

Üz qabığının 4-cü səhifəsi – 2007-ci ilin may ayının 25-də Bakıda İstiqlaliyyət küçəsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin şərəfinə ucaldılmış «İstiqlal Bəyannaməsi» abidəsi.

Abidənin üzərinə 1918-ci il mayın 28-də Tiflisdə qəbul olunmuş «İstiqlal Bəyannaməsi»nin həm əski, həm də latın əlifbası ilə mətni həkk olunub.

Redaksiyanın ünvanı:

Az1001, Bakı şəhəri, N.Rəfibəyli küç., 6

tel.: (+994 12) 492 33 29

e-mail: multikulturalizmjurnali@gmail.com

facebook: Multikulturalizm jurnalı

Jurnal ildə 4 dəfə nəşr olunur.

Qeydiyyat: 05/ƏN11-5-5946

Materiallardan istifadə edərkən jurnala istinad vacibdir.

© “Multikulturalizm” jurnalı, 2018

İÇİNDƏKİLƏR

RƏSMİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2018-ci ilin Azərbaycan Respublikasında "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli" elan edilməsi haqqında Sərəncamı.....	6
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Novruz bayramı münasibətilə Azərbaycan xalqına təbriki.....	7
İnklüziv cəmiyyətlərin qurulması üçün fərqliliklərin aradan qaldırılması – VI Qlobal Bakı Forumunun gündəliyi.....	9

AZƏRBAYCANÇILIQ

Milikh YEVDAYEV – Tragedy has no borders.....	20
---	----

TERROR MULTİKULTURALİZMƏ QARŞI

Bu proses indi də davam edir (BBMM-də beynəlxalq konfrans).....	23
---	----

MULTİKULTURALİZM VƏ ONUN TƏDRİSİ

Turan KƏRİMLİ – Kanada və Azərbaycan multikulturalizm modellərinin müqayisəli təhlili.....	27
--	----

ÇOXMƏDƏNİYYƏTLİLİK

Əli FƏRHADOV – Azərbaycandilli xristian əlyazmaları tariximizdən.....	31
---	----

TARİXİMİZ, BUGÜNÜMÜZ

Alban Apostol kilsəsi: tarixi baxış (<i>Dəyirmi masa</i>).....	38
--	----

POLEMİKA

Umberto Eko ilə kardinal Karlo Martininin dialoqu.....	50
--	----

AXUNDOV ZALI

<i>Poeziya guşəsi</i>	
Rəşad MƏCİD – şeirlər.....	57
<i>Nəsr guşəsi</i>	
Əjdər OL – Ölümlə zarafat.....	65

HÖTƏ ZALI

<i>Poeziya guşəsi</i>	
Юрий КУЗНЕЦОВ – Тень Низами	76
<i>Nəsr guşəsi</i>	
Bertran RASSEL – İlahiyyatçının yuxusunu qarışdırmağı.....	78

TƏNDİQ VƏ ESSEİSTİKA

Rahid ULUSEL – Kainatın ali məqsədləri boyunca..... 82

MM – MULTİKULTURALİZM MOZAIKASI..... 88

VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin gündəliyi..... 97

REGION

“MULTİKULTURALİZM” təqdim edir: Muğan bölgəsinin rəngi..... 107

Azərbaycanda multikulturalizm dövlət siyasətidir. Eyni zamanda, bu, bizim həyat tərzimizdir. Tarixi dövəndən və siyasi sistemdən asılı olmayaraq, xalqımız hər zaman istər ölkədə, istərsə də onun hüdudlarından kənarında multikulturalizmi fəal müdafiə və təşviq etmişdir.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin
2018-ci ilin Azərbaycan Respublikasında
“Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli” elan edilməsi haqqında
Sərəncamı**

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan xalqının həyatında misilsiz hadisə baş vermiş, Müsəlman Şərqiində ilk parlamentli respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurulmuşdur. Cəmi iki ilə yaxın yaşamış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti zəngin dövlət quruculuğu təcrübəsi ilə milli dövlətçilik tarixində silinməz izlər qoymuş, xalqın qəlbində azadlıq və istiqlal duyğularını gücləndirməklə respublikanın gələcək müstəqilliyi üçün etibarlı zəmin hazırlamışdır.

2018-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100-cü ildönümü tamam olur. Bu əlamətdar hadisənin dövlət səviyyəsində layiqlik qeyd edilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyi haqqında” 2017-ci il 16 may tarixli 2867 nömrəli Sərəncamına əsasən, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə müvafiq tədbirlər planının hazırlanıb həyata keçirilməsi tapşırılmışdır. Bu tədbirlərlə yanaşı, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 100-cü ildönümü ilə əlaqədar ölkədə və ölkə xaricində silsilə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq **qərara alıram:**

2018-ci il Azərbaycan Respublikasında “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli” elan edilsin.

İlham Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 10 yanvar 2018-ci il

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin
Novruz bayramı münasibətilə
Azərbaycan xalqına təbriki**

Hörmətli həmvətənlər!

Sizi Novruz bayramı münasibətilə ürəkdən təbrik edir, hamınıza can sağlığı, səadət və uğurlar diləyirəm.

Azərbaycan torpağında qədim tarixi köklərə malik Novruz bayramı uzaq keçmişlərdən mənəvi dünyamızın ən dərin qatlarındanək nüfuz etmiş, müqəddəs dəyərlərimizin təşəkkülünə töhfələr vermiş və milli düşüncə tərzimizin ayrılmaz tərkib hissəsi olmuşdur. Əcdadımızın nikbin həyat fəlsəfəsini dolğun nümayiş etdirən bu bayram Uca Tanrının nemətlərinə minnətdarlıq duyğusunun təcəssümü, böyük hikmətlə yaradılmış təbiətin ilahi nizamına ehtiramın təzahürüdür. Yurdumuzun çoxəsrlik mədəni sərvətlər xəzinəsində Novruz şərəfli yer tutur.

Gələcəyə inamımızı sarsılmağa qoymayaraq bizi ümidlərlə yaşadıb daim yolumuzu işıqlandıran Bahar bayramına fikir tariximizin görkəmli nümayəndələri həmişə rəğbət bəsləmişlər. Novruz bayramı azadlıq və is-tiqlal duyğularımızın ifadəsinə çevrilməklə möhtəşəm yubileyi ərəfəsində olduğumuz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin gerçəkləşməsi və XX əsrin sonlarına doğru xalqımızın müstəqil dövlətçilik idealına yenidən qovuşması üçün zəmin hazırlamış milli özünüdərk amillərindəndir.

Qloballaşma dalğasının sürətlə yayıldığı və dəyişikliklərin qaçılmaz şəkil aldığı indiki dövrdə yazın ölkəmizə gəlişinin ənənəvi rəngarəng mərasimlərlə müşayiət olunması milli köklərə bağlılığımızın təntənəsidir. İnsanlığa xas ülvə dəyərləri yaddaşında toplamış bu əziz bayramın cəmiyyətimizin üzvlərinin vahid mənəviyyat ətrafında daha da yaxınlaşması baxımından müstəsna əhəmiyyəti vardır. Novruzun ümumdünya qeyri-maddi mədəni irsinin şah əsərləri sırasına daxil edilməsi qəlbimizi fərəh hissi ilə doldurur.

Ahəngdar və dinamik yüksəlişə müvəffəq olmuş Azərbaycan bu gün sürətli modernləşmə mərhələsindədir. Ölkəmizin dayanıqlı inkişafına yönələn mühüm islahatlar və hər sahədə özünü göstərən davamlı müasirləş-

mə meyilləri yaz fəslinin qurub-yaratmaq əzmimizi artıran yeniləşdirici ovqatı ilə həmahəngdir. 2018-ci ilin ictimai-siyasi həyatımızda əlamətdar hadisələrlə zənginliyi bayramın Odlar yurduna builki gəlişinə xüsusi mənə qazandırır. Əminəm ki, varlığımızdakı tükənməz yenilikçilik ruhu sayəsində ümummilli mənafeələr nəminə bütün sınaqlardan bundan sonra da alnıaçıq çıxacaq və taleyüklü məsələlərin layiqincə həllinə nail olacağıq.

Baharı azərbaycançılıq məfkurəsi işığında dünyanın müxtəlif guşələrində bizimlə birgə qarşılayan soydaşlarımıza təbriklərimi yetirirəm. Qoy həmrəyliyimizin rəmzi olan bu el bayramı hər evə xoş əhval gətirsin, hər ocağa bol sevinc, ruzi-bərəkət və firavanlıq bəxş eləsin.

Novruz bayramınız mübarək olsun!

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 16 mart 2018-ci il

İnklüziv cəmiyyətlərin qurulması üçün fərqliliklərin aradan qaldırılması

VI Qlobal Bakı Forumunun gündəliyi

2018-ci ilin 15-17 mart tarixlərində paytaxtımızda "İnklüziv cəmiyyətlərin qurulması üçün fərqliliklərin aradan qaldırılması" mövzusunda VI Qlobal Bakı Forumu keçirilib. Forumda Albaniya Prezidenti İllir Meta, Makedoniya Prezidenti George İvanov, Moldova Prezidenti İqor Dodon, Bosniya və Herseqovinanın Rəyasət Heyətinin üzvü Mladen İvaniç, Türkiyənin Baş naziri Binəli Yıldırım, xarici işlər naziri Mövlud Çavuşoğlu, Fələstinin Baş nazirinin müavini Ziad Abu Amr, Bosniya və Herseqovinanın hökumət başçısının müavini Mirko Sarovic, Rumıniya Baş nazirinin müavini Ana Birçall və digər rəsmi şəxslər iştirak ediblər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev VI Qlobal Bakı Forumunun açılışında çıxış edib.

Prezident İlham Əliyevin nitqi

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Əziz dostlar!

Əvvəlcə mən bütün qonaqlarımıza bu gün bizimlə olduqlarına görə dərin minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm. Əllidən çox ölkədən bu cür mütəbər nümayəndə heyətlərini qəbul etmək böyük şərəfdir. Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzi kifayət qədər qısa müddət ərzində çox böyük nüfuza, çox yüksək iş

göstəricilərinə malik qlobal beynəlxalq təsisata çevrilib. Bakı Qlobal Forumu Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin təşəbbüslərindən biridir. Əvvəlcə mən Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin həmsədrələrinə – xanım Vayra Vike-Freyberqaya və cənab İsmail Serageldinə bu təşkilatı ən mühüm beynəlxalq mərkəzlərdən birinə çevirmək üçün verdikləri böyük töhfəyə görə təşəkkürümü bildirmək istəyirəm. Bu Mərkəz artıq altıncı dəfədir ki, Qlobal Bakı Forumunu təşkil edir. Forum gündəlikdə duran məsələlərin müzakirəsi məqsədilə kifayət qədər qısa müddət ərzində dünya platformalarından birinə çevrilib.

Qonaqlarımız arasında, artıq qeyd etdiyim kimi, 50-dən çox ölkənin nümayəndəsi var. Qonaqların sayı 450-dən çoxdur. Onların sırasında 47 hazırkı və keçmiş dövlət və hökumət başçıları var. Daha sonra tanınmış siyasətçilər, dövlət xadimləri, alimlər, vətəndaş cəmiyyətinin təmsilçiləri var. Əminəm ki, Forumun gedişi zamanı beynəlxalq münasibətlərin gündəliyində olan ən mühüm məsələləri müzakirə edəcəyik. Həmçinin inanıram ki, dünyada təhlükəsizliyin, sabitliyin, proqnozlaşdırmanın və əməkdaşlığın təmin edilməsi üçün mühüm tövsiyələr də olacaq.

Azərbaycan artıq bir çox beynəlxalq tədbirlərə ev sahibliyi edib. Onların arasında Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunu, mütəmadi olaraq keçirilən Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunu, Dünya Dini Liderlərinin Forumunu, BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansının Qlobal Forumunu qeyd etmək olar. Daha sonra – 2015-ci ildə ilk Avropa Oyunları, 2017-ci ildə 4-cü İslam Həmrəyliyi Oyunları Bakıda keçirilmişdir. Bütün bu tədbirlər əməkdaşlığa xidmət edir, körpülər salır, müxtəlif ölkələrin və dinlərin təmsilçiləri, fərqli fikirli insanlar arasında daha böyük anlaşmanı təmin edir.

Bu il biz “Bakı Prosesi”nin onuncu ildönümünü qeyd edəcəyik. BMT hazırdadır bu prosesi tam dəstəkləyir. Bu, Avropa Şurası və İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının üzv dövlətləri arasında əməkdaşlıq üçün nadir bir platformadır. Azərbaycan hər iki təşkilatın üzvüdür və onların mədəniyyət nazirlərinin 2008-ci ildə Bakıda toplantısını keçirmək təşəbbüsü ilə çıxış etmişdir. Bu proses davam edir. Hazırda “Bakı Prosesi” beynəlxalq təşkilatlar və bütövlükdə xalqlar arasında daha yaxşı anlaşma üçün genişmiqyaslı fəaliyyətə əsaslanır.

Artıq qeyd etdiyim kimi, bütün söylərimiz təhlükəsizliyin, sabitliyin və proqnozlaşdırmanın, eləcə də xalqlar arasında sülh şəraitində birgə yaşamanın və anlaşmanın möhkəmləndirilməsinə yönəlib.

Multikulturalizm Azərbaycanda dövlət siyasətidir, bizim həyat tərzimizdir. Biz çoxmillətli, çoxkonfessiyalı cəmiyyətimizdən fərhlənirik. Bütün dinlərin və etnik qrupların nümayəndələri Azərbaycanda bir ailə kimi sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşayırlar. Hesab edirəm ki, bu, indiki dünyada böyük zənginlikdir. Biz həmçinin öz təcrübəmizi bölüşmək istərdik. Fikrimcə, müasir Azərbaycanın bugünkü inkişafı bunun yeganə düzgün siyasət olduğunu göstərir.

İnklüziv cəmiyyət hazırda qlobal gündəlikdə duran məsələlərdən biridir. Əlbəttə ki, bütün söylərimiz, qeyd etdiyim kimi, hamımızın dünyada, xüsusən də regionda ehtiyac duyduğu təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsinə yönəlib. Əfsuslar olsun ki, Azərbaycan ərazimizin, demək olar ki, 20 faizini işğal etmiş

qonşu Ermənistanın təcavüzündən əziyyət çəkir. Ermənistan beynəlxalq hüquq normalarını kobud surətdə pozur, azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə siyasəti aparıb və bunun nəticəsində bir milyondan artıq azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşüb. Ermənistan hərbi cinayətlər, o cümlədən Xocalı soyqırımını törədib. Həmin soyqırımı hazırda 10-dan artıq ölkə tərəfindən tanınıb. Bu soyqırımı nəticəsində 613 dinc, günahsız vətəndaş qətlə yetirilib. Onların arasında 106 qadın, 63 uşaq var idi. Məndən artıq şəxs itkin düşüb. Bu, insanlığa qarşı cinayətdir və Azərbaycana qarşı təcavüzün bir hissəsidir. Dağlıq Qarabağ bizim əzəli torpağımızdır. Əsrlər boyu azərbaycanlılar həmin ərazilərdə yaşayıb, yaradıblar. Hazırda işğal olunmuş ərazilərimizdə hər şey dağıdılıb, tarixi binalarımız, abidələr, qəbiristanlıqlar, dini abidələr yerlə yeksan edilib. Bunlar ATƏT-in iki faktaraşdırıcı missiyası tərəfindən işğal olunmuş ərazilərdə qeydə alınıb. Bu, eyni zamanda, mədəni irsimizə qarşı soyqırımıdır. Münaqişənin həlli beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinə əsaslanmalıdır. 1990-cı illərin əvvəlində Ermənistan qoşunlarının işğal edilmiş ərazilərdən qeyd-şərtsiz və dərhal çıxarılmasını tələb edən 4 qətnamə qəbul edilib. Əfsuslar olsun ki, bu qətnamələr icra edilməyib. Ermənistan heç bir sanksiya tətbiq olunmayıb. Bu o ölkədir ki, iyirmi ildən çoxdur BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini pozmaqda davam edir. ATƏT, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Avropa Parlamenti, Avropa Şurasının Parlament Assambleyası, Qoşulmama Hərəkatı kimi digər beynəlxalq təşkilatlar oxşar qətnamələr qəbul ediblər. Beləliklə, tarixi həqiqət, beynəlxalq hüquq bizim tərəfimizdədir. Münaqişənin hələ də həll olunmamasının yeganə səbəbi ondan ibarətdir ki, Ermənistan işğal etdiyi ərazilərdən çıxmaq istəmir. Nəinki Dağlıq Qarabağ, həmçinin onun ətrafındakı 7 rayon hazırda işğal altındadır. Orada bütün Azərbaycan əhalisi etnik təmizləməyə məruz qalmışdır.

Status-kvo qəbul edilməzdir, davam edə bilməz. Bu, bizim yox, dünyanın aparıcı dövlətlərinin, xüsusən də münaqişənin həllində ATƏT-in vasitəçi mandatına malik olan ölkələrin – Amerika Birləşmiş Ştatlarının, Fransanın və Rusiyanın mövqeyidir. Bu ölkələrin prezidentləri dəfələrlə açıq şəkildə bəyan ediblər ki, status-kvo qəbul edilməzdir və dəyişilməlidir. Status-kvonu dəyişmək üçün Ermənistanın işğalçı qüvvələri zəbt olunmuş ərazilərdən dərhal çıxmağa başlamalıdır və Azərbaycan əhalisinə öz doğma yurdlarına qayıtmaq imkanı yaradılmalıdır. Bu münaqişə müasir tarixdə nəinki ən böyük ədalətsizlikdir, o cümlədən bizim o qədər də sabit olmayan regionumuzda daimi təhlükə və qeyri-sabitlik mənbəyidir. Buna görə də beynəlxalq hüququn prinsipləri, BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri, Helsinki Yekun Aktı əsasında münaqişənin mümkün qədər tez həlli təmin edilməlidir. Bundan sonra regionumuzda sülh bərqərar ola bilər.

Münaqişəyə baxmayaraq, Azərbaycan inkişaf etməkdə davam edir. İqtisadi və sosial inkişafımız rəqəmlərdə, vətəndaşlarımızın bugünkü həyat tərzində, şəhərlərimizin simasında əks olunur. Biz insan kapitalına böyük həcmdə sərmayə yatırıbmışıq. Yeri gəlmişkən, hazırda Bakı “Expo 2025” üçün namizədliyini irəli sürmüş üç şəhərdən biridir. Namizədliyimizin gündəliyi insan kapitalı ilə

bağlıdır. Biz bu məsələyə diqqət yetiririk və açıq bəyan etmişik ki, siyasətimizin mərkəzində məhz Azərbaycan xalqı dayanır.

Son 15 il ərzində yoxsulluğun və işsizliyin azaldılması üçün çox işlər görülmüşdür. Hazırda bu iki göstərici təxminən 5 faiz səviyyəsindədir. Hesab edirəm ki, bu, hökumətimizin ən böyük nailiyyətlərindən biridir, çünki 1990-cı illərin əvvəlində olan çətin dövr hamımızın xatirindədir. Ölkəmizdə ciddi iqtisadi və sosial problemlər yaşanırdı. Hazırda Azərbaycan yoxsulluğun və işsizliyin səviyyəsinin az olmasına görə dünyada ən öncül ölkələr sırasındadır. Biz təhsilə, səhiyyəyə sahəsinə böyük yatırımlar etmişik. Son 15 il ərzində 3100-dən artıq məktəb, 600-dən çox xəstəxana tikilib.

Azərbaycanda əhali ödənişsiz illik tibbi müayinədən keçir. Hər il 5 milyondan artıq insan bu imkana malikdir. Bu, həmçinin bizim sosial siyasət-timizdir. O, bizim mövqeyimizə, inkişaf edən iqtisadiyyata əsaslanır, çünki istək və siyasət kifayət deyil. Siz bu xidmətləri göstərmək üçün imkanlara malik olmalısınız. Bu səbəbdən əvvəlki illərdə nəinki əhəlinin tələbatına cavab vermək, o cümlədən siyasi müstəqilliyimizi gücləndirmək üçün biz diqqəti iqtisadi müstəqilliyin təmin edilməsinə yönəlddik. Aydın ki, ölkə iqtisadi baxımdan asılı vəziyyətdə olduqda müstəqil xarici siyasət yürütmək imkanları məhduddur. Sürətli iqtisadi artım müstəqil xarici siyasət, Azərbaycan xalqının maraqlarına, universal dəyərlərə əsaslanan siyasət yürütmək imkanı yaradır.

Son 15 il ərzində iqtisadi artım üç dəfədən çox olub. Dəqiq desək, iqtisadiyyat 3,2 dəfə artıb. Fikrimcə, bu, bir növ, dünya rekordudur. İslahatlarımız Dünya Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, digər aparıcı beynəlxalq maliyyə təsisatları tərəfindən yüksək dəyərləndirilir. Davos Dünya İqtisadi Forumu Azərbaycanı qlobal rəqabətə davamlılıq baxımından 35-ci yerdə qərarlaşdırdı. Hesab edirəm ki, bu, tarixi nailiyyətdir – biz iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinə görə dünyanın 35 ən qabaqcıl ölkəsi sırasındayıq. Xatırlasaq ki, biz yalnız 26 ildir müstəqil, bu, həqiqətən də böyük nailiyyətdir. Davos Forumunun digər qiymətləndirməsi İnküziv İnkişaf İndeksində aiddir ki, burada da Azərbaycan inkişaf etməkdə olan ölkələr sırasında üçüncü yerdədir. Yəni, bizdən öndə yalnız dünyanın 30 inkişaf etmiş ölkəsi və 2 inkişaf etməkdə olan dövlət yer alır. Bu, aparıcı beynəlxalq siyasi və maliyyə institutlarının bizim islahatlarla bağlı qiymətləndirməsidir. Bizim islahatlar yaxşı nəticələr verir. Həmin islahatlar sayəsində ölkəmiz adambaşına düşən birbaşa xarici investisiyaların həcminə görə dünyada aparıcı dövlətlərdən biridir. Son 15 ildə ölkəmizə yatırılan sərmayənin həcmi 230 milyard dollara bərabər olub və bu vəsaitin yarısını xarici, yarısını isə daxili investisiyalar təşkil edib. Bir sözlə, Azərbaycan iqtisadi siyasətinin uğurlu olduğunu artıq sübut edib və təbii ki, bu, bizə yalnız ölkə daxilində deyil, həmçinin regionda da sərmayə yatırmağa imkan, regional əməkdaşlıq üçün isə daha yaxşı platforma yaradır.

Əlbəttə, Azərbaycan enerji ehtiyatları ilə məşhurdur. Yeri gəlmişkən qeyd edim ki, dünyada ilk neft quyusu məhz Azərbaycanda, Bakıda qazılıb. O yer bu mehmanxanadan 15 dəqiqəlik məsafədə yerləşir və həmin tarixi quyuyu bu gün açıq havada salınmış muzeyin ərazisindədir.

Bu gün Azərbaycan özünün enerji potensialını dünyaya açmış dövlətdir. Biz xarici neft şirkətlərini Xəzər dənizində işləməyə dəvət edən ilk ölkə olmuşuq. Həmin əməkdaşlığın 24 illik tarixi var və bu, həm bizim, həm də tərəf-daşlarımız üçün faydalı əməkdaşlıqdır. Qonşularımız və dostlarımız Türkiyə və Gürcüstan ilə birlikdə Bakı–Tbilisi–Ceyhan neft, Bakı–Tbilisi–Ərzurum qaz kəmərləri kimi mühüm enerji layihələrini həyata keçirmişik. Hər iki kəmərlə vasitəsilə Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatları beynəlxalq bazarlara nəql edilir. Azərbaycan artıq Xəzər dənizinin digər tərəfində hasil olunan neftin daşınması üçün tranzit ölkəyə çevrilib. Azərbaycan öz tərəfdaşları ilə daha geniş formatda, enerji sektorunda dünyanın ən nəhəng layihəsi olan “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsi üzərində çalışır. Bu da, öz növbəsində, tarixi layihədir. O, 7 dövləti birləşdirir və əlavə ölkələrin cəlb edilməsi üçün də yaxşı potensial var. Bu layihənin dəyəri 40 milyard dollardır və buraya Azərbaycanın təbii qazının hasilatı, nəqli və paylanması daxildir. Bakıdan başlayaraq Avropada bitən vahid neft kəmərləri sisteminin ümumi uzunluğu 3500 kilometrə bərabərdir. Bu, regionun və Avropanın enerji təhlükəsizliyinə mühüm töhfədir. Enerji təhlükəsizliyi bir çox dövlətin milli təhlükəsizliyinin tərkib hissəsidir. Bu gün Azərbaycan nefti bəzi Avropa dövlətlərinin enerji balansının 40 faizini təşkil edir və Azərbaycanın təbii qazı da Avropa ölkələrinin enerji təhlükəsizliyini gücləndirəcək.

Bu il biz “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsinin ən mühüm hissəsinin açılışını qeyd edəcəyik. Yəni “Şahdəniz” yatağından ilk qazın nəql olunması, Azərbaycanı Gürcüstan ilə birləşdirən Cənubi Qafqaz Qaz Kəməri və Türkiyə ərazisindən keçən Transanadolu kəmərinin istifadəyə verilməsi. Bunlar “Cənub Qaz Dəhlizi”nin mühüm seqmentləridir, işlər plan üzrə davam edir və ümidvaram ki, tezliklə biz həmin tarixi nailiyyətin – layihələrin istifadəyə verilməsini qeyd edəcəyik.

Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə arasında mövcud olan əməkdaşlıq tək-cə bizim ölkələrə xidmət etmir, o, eyni zamanda, bütün region üçün əhəmiyyət kəsb edir. Bizim illər boyu yaratdığımız enerji dəhlizləri artıq nəqliyyat dəhlizlərinə çevrilir və yenə də üç dövlət həmrəylik, birlik və sadiqlik nümayiş etdirir. Ötən ilin oktyabrında biz daha bir tarixi layihənin açılışını etdik. Bu, üç ölkəni, ancaq əslində, qitələri birləşdirən dəmir yolu layihəsidir. Çünki bu dəmir yolu xətti Asiyadan Avropaya olan ən qısa marşrutdur. Onun sayəsində Asiyadan Avropaya və geriye olan yükdaşımaları üçün tələb olunan vaxt 30 gün deyil, iki həftəyə bərabər olacaq. Bakı–Tbilisi–Qars layihəsinin ötən ilin oktyabrında açılışı qlobal əhəmiyyət kəsb edən hadisədir. Çox şadam ki, açılışdan qısa bir zaman – altı ay keçməsinə baxmayaraq, biz bu layihəyə artan marağın şahidi oluruq. Biz bu layihəyə böyük maraq və ümidləri olan Asiya, Mərkəzi Asiya və Avropadan olan yeni tərəfdaşları görürük. Hazırda biz əməkdaşlığın daha irəlidi olan mərhələsindəyik və burada söylərimizi əlaqələndiririk ki, bu marşrut yalnız vaxt baxımından deyil, iqtisadi cəhətdən də rəqabətli olsun. Yəni biz yükləri daşıma vaxtının qısa olması ilə bərabər, münasib qiymətlə də cəlb edə bilək. Biz həmin istiqamətdə olduqca fəal çalışırıq. Bu, bizim fəaliyyətimizin mühüm beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edən bir sahəsidir.

Azərbaycanın beynəlxalq əməkdaşlığa verdiyi töhfə çoxşaxəlidir. Qeyd etdiyim kimi, onlardan biri mədəni körpülərin qurulmasına yönələn səylərimizdir ki, onlar Asiya və Avropa, Avropa ilə müsəlman dünyası arasında daha yaxşı anlaşmanın yaradılmasına xidmət edir. Bizim enerji və nəqliyyat layihələrimiz xalqlara fayda gətirir, on minlərlə yeni iş yerləri yaradılır və bununla da ölkələrin inkişafına töhfə verilir. Bizim regionda sabitləşdirici amil rolumuz da yüksək qiymətləndirilir. Beləliklə, biz apardığımız siyasətin bəhrəsini görürük. Həmin siyasət ki, hər zaman təhlükəsizlik, sabitlik və proqnozlaşdırıla bilən qarşılıqlı əməkdaşlıq və dəstək üzərində qurulub. Bizə lazım olan məhz budur və düşünürəm ki, Azərbaycanın qonşuları ilə qura bildiyi münasibətlər mehriban qonşuluğun yaxşı nümunəsidir.

Bu gün ilk dəfə olaraq Bakıda regionun dörd dövlətinin – Azərbaycanın, İranın, Gürcüstanın və Türkiyənin xarici işlər nazirlərinin görüşü keçiriləcək. Bundan öncə biz üçtərəfli əməkdaşlıq formatlarını qurmuşuq – Azərbaycan–Türkiyə–Gürcüstan, Azərbaycan–İran–Türkiyə və Azərbaycan–İran–Rusiya. Bütün bu formatlar sabitliyə və sülhə, habelə iqtisadi inkişafa xidmət edir. Qeyd etdiyim kimi, həyata keçirdiyimiz enerji və nəqliyyat layihələri xalqlarımızın mənafeyinə xidmət edir. Biz uğura yalnız bu yolla nail ola bilərik. Siz nə qədər vəsait qoysanız belə, qonşularla yaxşı münasibətiniz olmazsa heç vaxt tranzit ölkəyə çevrilə bilməzsiz. Mehriban qonşuluq münasibətləri hər bir ölkə üçün vacibdir.

Azərbaycan beynəlxalq təşkilatlarda da güclü mövqeyə sahibdir. Gələn həftə biz Qoşulmama Hərəkatının xarici işlər nazirlərinin toplantısına ev sahibliyi edəcəyik. Azərbaycanın bu mühüm beynəlxalq təşkilatın yeni üzvü olmasına baxmayaraq, ölkəmiz orada böyük dəstəyə malikdir və belə bir toplantının keçirilməsi onun təzahürüdür. Azərbaycan digər beynəlxalq təşkilatlarda, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatında da fəaldır. Avropa İttifaqının “Şərq tərəfdaşlığı” çərçivəsində də fəal və Avropa İttifaqı ilə yeni Tərəfdaşlıq Sazişi üzərində çalışırıq. Həmin saziş olduqca geniş sənəd olacaq və siyasət, iqtisadiyyat, təhlükəsizlik, enerji, nəqliyyat, mədəni müxtəliflik kimi sahələrdə əməkdaşlığı əhatə edəcək.

Beləliklə, regiondakı və dünyadakı rolumuzun nədən ibarət olduğunu və həmin nəcib məqsədlərə nail olmaq yolundakı nailiyyətlərimizi qısaca olaraq diqqətinizə çatdırdım. Bir daha qeyd edirəm ki, bizim siyasətimiz əməkdaşlığa, dostluğa və tərəfdaşlığa nail olunmasına yönəlib. Dediym kimi, müasir Azərbaycanın nailiyyətləri sübut edir ki, biz düzgün yoldayıq.

İki aydan sonra biz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasının 100 illiyini qeyd edəcəyik. Biz fəxrhlənirik ki, müsəlman dünyasında ilk demokratik respublikanın baniləri məhz azərbaycanlılar olublar. Müsəlman aləmində ilk dəfə azərbaycanlılar azad, insanların bütün hüquqlarının qorunduğu cəmiyyətdə yaşamaq arzusunu ifadə ediblər. Bugünkü Azərbaycanın inkişafında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin rolu olduqca böyük olmuşdur. Eyni zamanda, biz bu gün onların 100 il bundan əvvəl qəbul etdiyi qərarlarla da fəxr edirik. Bu qərarlardan biri qadınlara səsvermə hüququnun tanınması olub ki, o qərar bir

---

çox Avropa dövlətlərindən öncə qəbul edilib. Təəssüf ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ömrü iki ildən bir az qısa sürüb və respublikanın faciəvi süqutu hamımız üçün dərs olub.

Həqiqi müstəqilliyin qorunub saxlanması onu əldə etməkdən çox çətindir. Bugünkü Azərbaycan tam mənada müstəqil dövlətdir. O dövlət ki, gələcəklə bağlı aydın baxışa malikdir. Hesab edirəm ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucuları müasir Azərbaycanın inkişafının şahidi ola bilsəydilər, bizimlə fəxr edərdilər. Biz isə onlarla fəxr edirik və həm özümüzə, həm də dünyaya nümayiş etdiririk ki, insanlar yalnız müstəqillik dövründə, öz taleyinin sahibi olanda uğura nail olurlar. Bu gün Azərbaycan bunun bariz nümunəsidir.

Mən Foruma uğurlar diləyir və bu gün bizimlə olduğunuza görə sizə bir daha təşəkkür edirəm!

Forum iştirakçılarının çıxışlarından

*Türkiyə Respublikasının Baş naziri **Binali Yıldırım:***

– Hər məsələnin mərkəzində insan amili var. Hamımız gələcək nəsillərə əmin-amanlıq, rifahın olduğu dayanıqlı dünya təqdim etməkdə məsuliyyət daşıyıyıq. “İnsanı yaşat ki, dövlət yaşasın, insanı yaşat ki, dünya yaşasın” prinsipinə önəm verməliyik. Sülh içində yaşayan plüralist, demokratik cəmiyyətlər qurmaq üçün dağıdıcı cərəyanlara qarşı birlikdə mübarizə aparmaq vacib şərtidir. İrqi, cins, sinif, etnik mənsubiyyət

fərqlərinə baxmayaraq, bütün insanlara bərabər imkanın təmin olunduğu, heç kəmin özünü kənarlaşdırılmış hiss etmədiyi bir cəmiyyətdə sabitlik davamlı olacaq.

***

*İtaliyanın Azərbaycanadakı səfiri **Augusto Massari:***

– Müxtəlifliyə hörmət, digər mədəniyyətlərlə mütəmadi şəkildə qarşılıqlı əlaqə, bütün insanların bərabər ləyaqətini qəbul etmək hər yerdə sülhün və sabitliyin təmin olunması, qeyri-tolerantlıq və ekstremizm riskinin qarşısının alınması üçün əsas elementlərdir.

***

*Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığının Azərbaycanadakı səfiri xanım **Karol Krofts:***

– Mən altıncı ildir ki, Qlobal Bakı Forumunu təşkil etdiyinə və bu qədər görkəmli hazırcı və sabiq dünya liderlərini bir araya gətirdiyinə görə Azərbaycanı və Zati-aliləri Prezident Əliyevi təbrik edirəm. 1918-ci ildə yaradılan Azərbaycan Respublikasının 100 illiyi bu il tamam olur. Azərbaycanın bu əlamətdar günü tam suveren və müstəqil dövlət kimi bir daha qeyd etməsi təbiidir.

***

*Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin həmsədri **İsmail Serageldin** Roma Papası Əlahəzrət Fransiskin Forum iştirakçalarına müraciətini oxuyub:*

“VI Qlobal Bakı Forumunda iştirak edən hər kəsi salamlamaqdan çox məmnunam. Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin təşkil etdiyi Forumun səmərəli olması və ümumi işə töhfə verməsi üçün xoş arzularımı çatdırıram”.

***

*BMT-nin Azərbaycanadakı rezident əlaqələndiricisi **Qulam İshaqzai**:*

– Sizin gənclərə daha çox imkanların yaradılması və bugünkü təhdidlərlə mübarizədə elmin və texnoloji innovasiyaların rolunu da əhatə edən müzakirələriniz bizim birgə söylərimizə töhfə verə bilər. Sülhməramlı və dayanıqlı gələcəyə sadıqlığınızə görə sizə təşəkkür edirəm.

***

*Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin həmsədri, Latviyanın sabiq prezidenti **Vayra Vike-Freyberqa**:*

– Bioloji aləmdə təkamülü mümkün edən məhz müxtəliflikdir. Ədalətli cəmiyyətin təməlində müxtəlifliyə hörmət, müxtəlifliyin ümumi işə töhfə kimi qəbul edilməsi, danışıqlar nəticəsində hər kəsi sevindirməsə belə, qane edəcək dialoqun axtarılması və bizim sülh içərisində yaşamaq imkanımız dayanır.

***

VI Qlobal Bakı Forumunda Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyevaya Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin qızıl medalı təqdim edilib. Mükafatlandırma mərasimindən sonra Mehriban Əliyeva forumda çıxış edib.

Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın nitqi

Hörmətli cənab Prezident!

Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin hörmətli həmsədrləri!

Xanımlar və cənablar, əziz qonaqlar və dostlar!

Əvvəla, mənə qızıl medala layiq gördüyünüz üçün Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinə dərin təşəkkürümü bildirmək istəyirəm. Ali ümumbəşəri dəyərləri, bəşəri ideyaları, qarşılıqlı anlaşmanı və sülhü təşviq edən Mərkəzdən bu mükafatı almaq mənim üçün böyük şərəfdir.

Uzun əsrlər boyu Azərbaycan müxtəlif dinlərin və xalqların nümayəndələrinin birlikdə sülh şəraitində yaşadığı diyar olub. Multikulturalizm və etnik zənginlik ənənələri bizim ən böyük sərvətimizdir. Biz adət-ənənələrimizi qoruyub saxlayırıq və dünyaya açıyıq. Bu gün biz müasir Azərbaycandan, öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkəmizin təsirləndirici nailiyyətlərindən söhbət açdıq. Həyatını doğma vətənimin inkişafına və çiçəklənməsinə həsr etmiş bir şəxs kimi mənim və xalqımız üçün parlaq nümunə olan Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təşəkkürümü bildirmək istəyirəm. Çox sağ olun, cənab Prezident! Mən Sizin komandanızın bir üzvü olmaqdan qürur duyuram!

Mən bu mükafatı Heydər Əliyev Fondu tərəfindən görülən işlərə verilmiş qiymət hesab edirəm. Mən 14 ildə birlikdə çalışdığımız, elm, təhsil, mədəniyyət və sosial sahələrdə bütün ideyalarımızı və layihələrimizi gerçəkləşdirməyə kömək edən hər bir insana “çox sağ olun” deyirəm. Nəhayət, mən bir daha Nizami

Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzinin həmsədrlərinin böyük səylərini qeyd etmək istəyirəm. Sizin fəaliyyətiniz sayəsində Mərkəz çox mühüm beynəlxalq platformaya çevrilib. Cənab Serageldin, Sizin təcrübəniz, biliyiniz gənc nəsli dünyaya daha da açıq olmağa və üfüqlərini genişləndirmək üçün təhsil və bilik dəyərlərindən istifadə etməyə ilhamlandırır. Xanım Vike-Freyberqa, Siz dünyada bir çox qadınlar üçün parlaq nümunəsiniz. Biz Azərbaycanda xalqlar və ölkələr arasında dialoqun qurulmasında fəaliyyətinizi və səylərinizi, məşhur Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin irsinin təşviqinə verdiyiniz töhfələri yüksək qiymətləndiririk. Çox sağ olun, əziz xanım Vike-Freyberqa. Qeyd etməliyəm ki, Siz çox cazibədar xanımsınız.

Yekunda mən bütün qonaqlarımızı salamlamaq və onlara Azərbaycana “xoş gəlmisiniz” demək istəyirəm. Ümid edirəm ki, bizim gözəl paytaxtımızın qonaqpərvərlik və dostluq ab-havasından həzz alacaqsınız.

Çox sağ ol, Nizami Gəncəvi Beynəlxalq Mərkəzi!

Çox sağ ol, Azərbaycan!

Milikh YEVDAYEV

President of the Community of Azerbaijan's Mountain Jews

Tragedy has no borders

The Khojaly massacre remembered

When I write my pieces for the Jewish Journal, I always think first, how would my new friends and my adopted Jewish family in the United States feel when reading this. My first thoughts always focus on a desire to share our joint faith, our joint passion for Jewish life and the power of individualism, freedom and safety for the Jews around the world.

Every February, like so many of my Azerbaijani countrymen and women, I am haunted by the events of 1992 when our world was turned upside down as the foreign-backed Armenian army and special forces brutally massacred 613 Azerbaijani civilians including up to 300 women, children and elderly in the town of Khojaly located in Azerbaijan's Karabakh region. But as a Jew there is a special lens I bring to this experience. The Jewish people have centuries of persecution, decades of human tragedy in different parts of the world. This unique perspective also provides a way to look at the possibility for hope that people can change and hope that such events will never happen again.

The Khojaly Massacre of 1992 is for me and my country, extremely personal. It is hard to meet a person who was living in those years, not very long ago at all, that does not know a survivor, or a victim, or one of the nearly 1 million refugees expelled from their homes and lands as a result of the military invasion of Azerbaijan's territory by Armenia.

When 20% of our country was brutally seized by invading Armenian forces, the world was flipped upside down. Reason had no place in this tragedy.

As a country, we were not unfamiliar to conflict; no, we had survived close to a century under the tyranny of the Soviet Union. But this particular level of brutality was, in 1992, practically unthinkable. What happened in Khojaly was as a snapshot of madness taken out of photobook associated with the Holocaust. No life was precious on February 25 and 26 of 1992, when the most vulnerable civilians; women, grandmothers, infants, or anyone within the range of an invading soldiers' bullet or blade, was murdered. The entire town was wiped out, and even their cemeteries were destroyed. There is an eerie similarity to the events in Germany of the late 1930's when Jews were whisked away in the middle of the night or during WWII when entire villages were wiped out without any care for human life.

This year is the 24th anniversary of those tragic days, of the Khojaly Massacre, which took place in a time when most of us were already very sure that attempted genocide would be impossible again, or at least anywhere in Europe.

In our Azerbaijani Jewish communities, we remember Khojaly with sorrowful awe.

So many of Jews are personally touched by the Holocaust, and by the promise we hold to our hearts that it can never, never again happen.

Yet today many Jewish communities across the world are confronted by the increasing hatred that comes to them from so many corners. In Azerbaijan, Jews are safe, well regarded and protected. Our nation has been injured over many centuries by the hatred of brutally violent invasions, and yet, no matter the strife coming from outside, be it Bolshevik or Armenian or Terrorist brutality, the values of our togetherness have survived those inhumanities.

This week, so many will come together to mourn the victims of our brothers and sisters of the town of Khojaly, to honor their lives and to cry out for the sake of those who cannot speak for themselves. Even in the painful remembering of tragedy, we push forward with the light of what is possible for peace.

Khojaly was a tragedy felt from corner to corner; shared by an entire nation, and by people of every faith. What is most incredibly deep in the history of Khojaly is this message of connection to me as a Jew and also as a member of the world community. Even the darkness of the Khojaly Massacre can be softened, by the potential for light that exists within the act of remembering, and sharing in that memory as an act of peace itself.

So during these difficult days, I not only mourn, but I am thinking of my brothers and sisters in the United States that have relatives that struggle with their pasts. We can honor the memory of the victims, survivors and heroes of Khojaly, and with them together, remember the memory of those from every unjust and criminal war.

Redaksiyadan:

Azərbaycan Dağ yəhudiləri icmasının sədri Milix Yevdayevin Amerika Birləşmiş Ştatlarındakı "Hadassa Word Press" nəşriyyatında çapdan çıxan "Jewish life in Azerbaijan" ("Azərbaycanda yəhudilərin yaşayışı") adlı kitabında yer almış bu məqalədə 1992-ci ildə erməni terrorçularının Xocalı şəhərində törətdiyi soyqırımdan bəhs edilir. Müəllif Xocalı faciəsini yəhudilərə qarşı törədilmiş Holokost soyqırımı ilə eyniləşdirir və bu tip faciələrin sərhədinin olmadığını vurğulayır.

Məqalədə bildirilir ki, Azərbaycanda yaşayan yəhudilər Xocalı faciəsinin ildönümünü hər il dərin hüznə yad edirlər. Müəllifin fikrincə, Xocalı soyqırımı bütün dünyaya bir mesajdır, dünya bundan dərs çıxarmalıdır.

Yazıda bu da vurğulanır ki, yəhudilər Azərbaycanda sülh və əmin-amanlıq içində yaşayırlar.

TERROR MULTİKULTURALİZMƏ QARŞI

Bu proses indi də davam edir

*Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzində
“Erməni terroru Azərbaycan multikulturalizminə qarşı:
1918–2018” mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirilib*

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi (BBMM) bu tədbiri “Terror multikulturalizmə qarşı” layihəsi çərçivəsində Azərbaycan Dillər Universiteti (ADU) ilə birgə reallaşdırıb.

BBMM-in icraçı direktor əvəzi Rəvan Həsənov konfransı açaraq erməni terrorizmi və onun ağır fəsadlarından danışdı. Natiq bildirdi ki, 1918-ci ilin 30 mart–3 aprel tarixləri arasında Bakı şəhərində və Bakı quberniyasının müxtəlif bölgələrində, eləcə də Şamaxı, Quba, Xaçmaz, Lənkəran, Hacıqabul, Salyan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvan və digər ərazilərdə Bakı Soveti ilə erməni-daşnak quldurlarının birləşmiş dəstələri azərbaycanlılara qarşı amansız qırğınlar törədib: “Rəsmi mənbələrə əsasən, soyqırımı nəticəsində 12 minə yaxın azərbaycanlı qətlə yetirilib, on minlərlə insan itkin düşüb. Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin 26 mart 1998-ci il tarixli Sərəncamı ilə 31 Mart Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü kimi qeyd olunur. Prezident İlham Əliyevin bu soyqırımının 100 illiyi haqqında Sərəncamı da faciəyə verilən layiqli tarixi qiymətdir”.

BBMM-in icraçı direktor əvəzi Rəvan Həsənov konfransın açılışında çıxış edir

Prezident Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri Etibar Nəcəfov çıxışında erməni terrorizminin təkə azərbaycanlılar üçün yox, digər qonşu xalqlar üçün də tarixən ciddi problemlər yaratdığını deyib. O qeyd edib ki, ermənilər dünyada terrordan ən çox istifadə edən xalqlardan biridir: “Elə buna görə də siyasi leksikona “erməni terroru” ifadəsi daxil olunub. Bir çox erməni siyasi partiyaları terroru öz fəaliyyətlərinin əsas metodu kimi qəbul edib. Hazırda Ermənistanda bu ənənə yaşadılmaqdadır. Ermənistan ☺–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı törədilən terror aktlarında, digər cinayətlərdə bilavasitə iştirak edənlər bu gün Ermənistanda siyasi hakimiyyətdə təmsil olunurlar. Müasir dövrdə terror Ermənistanda dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılıb. Bütün dünyanın terrorçu kimi tanıdığı ermənilərə Ermənistanda heykəl qoyulur, onların adına küçələr verilir. Erməni terroru istər keçmişdə, istərsə də indiki dövrdə sülhə, təhlükəsizliyə böyük təhdiddir”.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) Qafqazşünaslıq İnstitutunun direktoru, Milli Məclisin deputatı Musa Qasımlı erməni vəhşiliklərini tarixi faktlarla diqqətə çatdırıb: “Mart soyqırımını yalnız azərbaycanlılara yox, digər xalqlara qarşı da törədilib. Bu soyqırımının coğrafiyası Şərqi Anadolunu, İrəvan quberniyasını, indiki Azərbaycan ərazisini və digər əraziləri əhatə edir. Erməni təşkilatlarının məqsədi “böyük Ermənistan” yaratmaq olub. Bunun üçün onlar hər cür terrora, vəhşiliklərə əl atıblar. Bu proses indi də davam edir”.

Prezident Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri Etibar Nəcəfov beynəlxalq konfransda çıxışı zamanı

Konfransda Əsir və itkin düşmüş, girov götürülmüş vətəndaşlarla əlaqədar Dövlət Komissiyasının katibi, işçi qrupun rəhbəri İsmayıl Axundov təmsil etdiyi qurumun erməni terrorizminin araşdırılması ilə bağlı gördüyü işlərdən danışıb. Komissiya katibi o dövrdəki gərgin siyasi vəziyyətdən istifadə edən ermənilərin təşkilatlanaraq bölgənin türk-müsəlman əhalisinə qarşı soyqırımı həyata keçirməsinin tarixi faktlarla sübut olunduğunu söyləyib: “1988-ci ildən etibarən ermənilər yenidən Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları qaldırdılar. Ermənistanın bu siyasəti nəticəsində Azərbaycan torpaqlarının iyirmi faizi işğal olundu, bir milyondan artıq soydaşımız yurd-yuvasından didərgin düşdü, 20 min insan qətlə yetirildi, 50 min insan əlil oldu, 3875 nəfər isə itkin düşdü”.

Fasilədən sonra konfrans panel iclaslarla öz işini davam etdirib.

AMEA Ziya Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutunun baş elmi işçisi Solmaz Rüstəmovə-Tohidinin moderatorluğu ilə keçən “1918-1920-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı ermənilərin törətdikləri soyqırımı” adlı birinci panel iclasda Fransa Sosial Tarix Araşdırmaları Mərkəzinin nümayəndəsi Georgi Mammulia, Mazandaran Universitetinin siyasi elmlər üzrə doktoru Əhməd Raşidi, Prezidentin İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivinin nümayəndəsi Həcər Verdiyeva, rusiyalı tarixçi, tanınmış qafqazsünas alim Oleq Kuznetsov, Prezident Kitabxanasının şöbə müdiri Nazim Mustafa, İnquşetiya Elmi-Tədqiqat İnstitutunun şöbə müdiri Boris Xarsiyev və BBMM-in müşaviri Aytən Qəhrəman məruzələrlə çıxış ediblər.

AMEA Şərqsünaslıq İnstitutunun baş elmi işçisi Solmaz Rüstəmovə-Tohidi panel iclasda çıxış edir

Prezidentin İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivinin nümayəndəsi Həcər Verdiyevanın moderatorluğu ilə keçən “Azərbaycanda yaşayan etnik qruplara qarşı erməni terroru” adlı ikinci panel iclasda Moldovanın Effektiv Siyasət İnstitutunun direktor müavini Ruslan Şevçenkonun, Prezident yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının kafedra müdiri Firdovsiyyə Əhmədovanın, Prezident yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzinin nümayəndəsi Araz Qurbanovun,

AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun şöbə müdiri İmamverdi Həmidovun, “Samur” qəzeti redaktorunun müavini Müzəffər Məlikməmmədovun, Atatürk Universitetinin müəllimi Yavuz Aslanın və AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun sektor müdiri Təvəkkül Əliyevin məruzələri dinlənilib.

Prezidentin İşlər İdarəsinin Siyasi Sənədlər Arxivinin nümayəndəsi Həcər Verdiyeva panel iclasda çıxış edir

Çıxışlarda vurğulanıb ki, 31 Mart – Azərbaycanlıların Soyqırımı Günü tarixə XX əsrin qanlı hadisəsi kimi yazılıb. Bu hadisələr zamanı erməni silahlı birləşmələri tərəfindən on minlərlə günahsız, dinc insan amansızlıqla qətlə yetirilib. Hər il Azərbaycanda və dünyanın bir çox ölkəsində bu faciəyə həsr olunmuş anım mərasimləri keçirilir, erməni terrorunun qanlı əməlləri pislənir.

Turan KƏRİMLİ

ADU Multikulturalizm ETL-in elmi işçisi

Kanada və Azərbaycan multikulturalizm modellərinin müqayisəli təhlili

İngilis dilindən “çoxmədəniyyətlilik” kimi tərcümə olunan multikulturalizm anlayışı müxtəlif etnik, irqi, dini və mədəni qrupların birgə yaşadıkları cəmiyyəti və bu müxtəlifliklərin əsasında duran dəyərləri özündə ehtiva edir. Multikulturalizm anlayışı öz məzmunu baxımından tolerantlıq məfhumuna yaxındır. Tolerantlıq və multikulturalizm anlayışına verilən təriflər zamana və ölkəyə görə dəyişsə də, hər iki məfhum ümumi mənada dini, irqi, milli mənsubiyyətləri müxtəlif olan insanların qarşılıqlı hörmət və anlaşma şəraitində yaşamasını göstərən səlis anlayışlardır. Tolerantlıq – siyasi, dini, milli və sosial-mədəni dözümlülük özlüyündə multikulturalizm siyasətinin bünövrəsidir.

“Multikulturalizm” termini elmi ədəbiyyatda iyirminci əsrin 60-cı illərindən işlədilməyə başlanıb. Bu cəhət özünü ilk dəfə Kanadada, daha sonra bir sıra çoxmillətli Avropa ölkələrinin siyasətində göstərib. Multikulturalizm dövlətlərin və cəmiyyətlərin monotonlaşmasının qarşısını almaqla həmin cəmiyyətlərdə mədəni müxtəlifliyin qorunmasında, ümumi inkişafa nail olunmasında güclü siyasi vasitə kimi çıxış edir. Biz bunu müasir dünyanın inkişaf etmiş dövlətlərindən biri, “böyük yeddiliy”in üzvü, ərazisinə görə Rusiya Federasiyasından sonra dünyanın ikinci ölkəsi, dünyanın neft ehtiyatıyla zəngin ölkələri siyahısında ilk beşlikdə yer alan, on əyalət və üç bölgədən ibarət olan Kanadanın təmsalında bariz şəkildə görə bilərik. Şimali Amerika materikinə 40 faizini təşkil edən Kanada istər coğrafi, istərsə də əhalinin etnik rəngarəngliyi baxımından multikultural dəyərlərin ən yüksək səviyyədə qorunduğu nadir ölkələrdən biridir.

Rus tarixşünas alimi Sergey Danilovun Kanadanın on beşinci baş naziri Pyer Eliot Trudoya həsr etdiyi “Kanada tarixi” adlı kitabında bu ölkənin kəşf edilməsindən bugünədək əhalinin məişətindən, mədəni ənənələrindən, müxtəlif zamanlarda baş vermiş iqtisadi, siyasi proseslərdən bəhs olunur. Kitabı kanadalıların məşhur “Bizim çox böyük coğrafiyamız, lakin olduqca qısa tariximiz var” ifadəsi ilə başlayan müəllif yazır: “İndi bu sözlərin kimə aid olduğunu demək çox çətindir, lakin bu deyimdə bir həqiqət var. Kanada ərazisi Yer kürəsinin böyük bir hissəsini əhatə edir və coğrafi baxımdan yalnız Rusiyadan geri qalır. Kanada tarixində nə antik dövr, nə də orta əsrlər mərhələsinin araşdırılmasına rast gəlirik”.

Kanada immiqrantlar ölkəsidir, bu torpağa miqrant axını bugünədək davam edir. Müasir arxeoloq və etnoqraf alimlər hesab edirlər ki, təxminən 25-30 min il bundan əvvəl Asiya tayfalarının bir hissəsi daha yaxşı yaşayış şəraiti axtara-axtara Bering boğazını keçərək Şimali Amerikada özlərinə yer tapıblar və beləcə Kanada eskimoslarının və hindularının yaşayış məskənlərinin əsası qoyulub [5, 6]. İlk immiqrantlar zaman keçdikcə fərqli qruplara ayrılaraq, bugünkü aborigen xalqlara çevriliblər, daha sonra hər bir qrup öz mədəni ənənələrini inkişaf etdirib. Elə bu dövrdən də Şimali Amerika mədəniyyətinin tarixi başlanır.

1605-ci ildə fransızlar, 1623-cü ildə isə ingilislər Kanada ərazisində özlərinin ilk koloniyalarını – yaşayış məskənlərini saldılar. XVIII əsrin ortalarında Fransa və İngiltərə arasında başlanmış yeddiillik müharibə ingilislərin qələbəsi ilə nəticələndi. Bundan sonra Böyük Britaniyanın müstəmləkəsinə çevrilən Kanada yalnız XX əsrin 30-cu illərində müstəqillik əldə etdi.

Miqrasiya prosesi hər zaman mədəniyyətin bir xalqdan digərinə ötürülməsində mühüm rol oynayır, lakin bəzən multikulturalizm şəraitində bu proses bir mədəniyyətin digərini üstələməsi, özünəməxsusluğun əldən verilməsi təhlükəsi yaradır. Bir tərəfdən mədəniyyətlərin yaxınlaşması labüddür, digər tərəfdən isə bəzi mədəniyyətlərin hegemon rol oynaması başqa mədəniyyətlərə problem yaradır [2, s.133]. Miqrasiya prosesində müxtəlif xalqların məskunlaşması əhalinin etnik tərkibinə, dini baxışlarına, dil xüsusiyyətlərinə ciddi təsir göstərir. Bu proses Kanadada bir neçə əsr əvvəldən başlanıb. Kanada əhalisini yerli xalqlar, milli azlıqlar və immiqrantlar formalaşdırsa da, əhalinin əsas hissəsini “daxili millət” adlanan frankofanlar (fransızca danışanlar) və anqlofanlar (ingiliscə danışanlar) təşkil edir. Multikulturalizm, mədəni plüralizm, etnik müxtəliflik və s. fərqliliklərə dair siyasi məsələlər ilk dəfə Kanada kontekstində ortaya çıxıb. Burada “multikulturalizm” termini ikidilli siyasətdən vahid mədəniyyətə, yəni ingilis və fransız dilli bölgələr arasındakı ziddiyyətlərin aradan qaldırılmasına yönəlib. 1971-ci ildə Kanadanın rəsmi siyasi-ideoloji xəttinə çevrilmiş multikulturalizm “Bir millət, iki dil, bir çox xalqlar və mədəniyyətlər” şüarının yaranmasına səbəb olub.

Bundan sonra hökumət keçmiş immiqrantlardan ibarət kanadalıların mədəniyyətinin qorunmasına dəstək kimi mədəni təşkilatların qurulmasına yardım göstərdi. Kanada dövləti həmçinin immiqrantların ölkədə yerləşməsi, fəal vətəndaşa çevrilməsi üçün şərait yaratdı.

Hazırda ölkə əhalisinin böyük hissəsi ingilis mənşəli vətəndaşlar (13 milyon nəfər) və Kvebek vilayətində yaşayan fransızlardan (9 milyon nəfər) ibarətdir. Digər etnik qruplar əhalinin 33 faizini, köklü əhali isə 1,3 faizini təşkil edir. Beləliklə, ölkə əhalisinin rəngarəng tərkibi Kanada multikulturalizm modelini formalaşdırıb.

Multikulturalizmin Kanada və Azərbaycan modellərinin müqayisəsini aparmazdan öncə kanadalı tədqiqatçı Poul Dyumoçelin (Paul Dumouchel) “Müqayisəli multikulturalizm” (“Comparative multiculturalism”) adlı məqaləsinə nəzər yetirmək istərdik. Məqalədə müəllif “multikulturalizm” termininin elmi ədəbiyyatda üç mənasını (təsviredici, siyasi və normativ) araşdırır. Bir neçə mədəni qrupun dinc yanaşı yaşadığı sosial-tarixi situasiyanı xarakterizə edən “multikulturalizm” termini təsviredici (descriptive) xarakter daşıyır. Bu, multikulturalizmin birinci mənasıdır; ikinci mənası isə, adından da görüldüyü kimi, konkret siyasətə bağlıdır, yəni dövlət tərəfindən etnik-mədəni müxtəlifliklərə göstərilən münasibətdir. P.Dyumoçelə görə, multikulturalizmin ikinci mənası birinci mənasından doğur.

Çoxmədəniyyətli cəmiyyətdə ədalət prinsipinə necə riayət olunduğunu göstərən “multikulturalizm” termininin üçüncü mənası normativ xarakter daşıyır və bu terminin siyasi mənasını konkretləşdirir [6].

“Multikulturalizm” termin kimi XX əsrdə yaransa da, dəyər kimi Azərbaycanda min illər boyunca xalqın adət-ənənəsində, mədəniyyətində, ədəbiyyatında öz əksini tapıb. Folklorumuzda, yazılı ədəbiyyatımızda buna minlərlə nümunə göstərmək olar. Bir sözlə, multikulturalizm ta qədimdən bəri Azərbaycan xalqının həyat tərzidir. Şifahi ədəbiyyatımızın heç bir nümunəsində dini-irqi düşmənçilik, ayrı-seçkilik aşılınmır, əksinə, belə meyillər ifşa olunur [3, s.40]. Ölkəmizdə tarixən formalaşmış tolerantlıq ənənəsi multikulturalizm siyasətinin yürüdülməsi üçün etibarlı zəmindir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında səksənə yaxın azsaylı xalq yaşayır. Türkdilli, farsdilli, qafqazdilli qruplara aid olan bu xalqlar ölkə əhalisinin 8,4 faizini təşkil edir. Qədim Albaniyanın varislərindən olan udilər, gel tayfalarının varisləri olan ingiloylar, habelə avarlar, talışlar, almanlar, yəhudilər, gürcülər, ruslar və s. xalqlar Azərbaycan Respublikasını çoxdan öz vətənləri kimi qəbul ediblər. Yalnız bir kənddə məskunlaşmış Xınalıq və cek xalqları da ölkəmizin etnik-mədəni mənzərəsinin unikal naxışlarıdır. Azərbaycan dövləti bu azsaylı xalqların dilini, mədəniyyətini öz sərvəti sayır. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin bu sözlərini xatırlamaq yerinə düşər: “Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir”.

Bakıda keçirilən beynəlxalq humanitar forumda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev müasir dünya üçün multikulturalizmin əhəmiyyətini bir daha vurğuladı: “Multikulturalizmin müasir dünyada alternativini yoxdur, çünki dünya ölkələrinin mütləq əksəriyyəti çoxmillətli ölkələrdir. Əgər multikulturalizm iflasa uğrayıbsa, onda bunun alternativini nə ola bilər? Bunun cavabı çox aydındır: ayrı-seçkilik, irqçilik, ksenofobiya, islamobofiya, antisemitizm”.

Azərbaycan Respublikasında tolerantlıq mühiti hər zaman ən yüksək səviyyədə olduğu üçün multikulturalizm ənənələri, millətlər və dinlər arasında münasibətlər də daim inkişaf edir.

Kanada dövləti etnik azlıqlara qarşı assimilyasiya siyasəti aparmır. Bu ölkədə hər bir etnik qrup üzvünün ana dilində özünü sərbəst şəkildə ifadə etmək, öz dilində təhsil almaq, öz mədəni ənənələrini qoruyub saxlamaq hüququ var. Azərbaycan Respublikasında da eləcə, azsaylı xalqlar “titul xalq” tərəfindən assimilyasiyaya məruz qalmır, hər xalq öz dilində sərbəst danışır, dini rituallarını həyata keçirir, adət-ənənəsini qoruyub saxlayır. Dövlət azsaylı xalqların və etnik qrupların öz mədəni irslərinə sahib çıxmasına şərait yaradır. İstər Kanadada, istərsə də Azərbaycanda müxtəlif xalqların və etnik qrupların nümayəndələri hər sahədə – təhsildə, siyasətdə, iqtisadiyyatda, idmanda və digər sahələrdə azad fəaliyyət göstərirlər.

Multikulturalizmin müxtəlif modelləri arasında bəzi fərqlər olsa da, heç şübhəsiz, multikultural cəmiyyətin formalaşmasında aparıcı rol dövlətə məxsusdur. Azərbaycan dövləti bu məsələdə ən yüksək səviyyədə iradə nümayiş etdirib.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan multikulturalizmi”. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, “Mütərcim” nəşriyyatı, 2017. Elmi redaktorlar: K.Abdullayev, E.Nəcəfov
2. Q.Quliyev, Ü.Rəhimova. “Multikulturalizmin əsasları”. Dərs vəsaiti. Bakı, Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 2016.
3. “Multikulturalizm” ədəbi-bədii, elmi-publisistik jurnalı, № 3, 2016
4. <http://www.rulit.me/books/istoriya-kanady-read-402592-2.html>
5. http://www.ritsumei.ac.jp/acd/gr/gsce/s/pd01/Comparative_multiculturalism.pdf
6. <http://www.collectionscanada.gc.ca/obj/s4/f2/dsk3/SSU/TC-SSU-04122006150407.pdf>

Summary

The article investigates the comparative analysis of Canadian and Azerbaijan multiculturalism situations. In both countries multiculturalism is a positive policy and gives the right to maintain peaceful coexistence within the borders of the state, to speak freely in their mother tongue, to get education, to practice religious rituals, to preserve traditions, to their despite religion, language or race.

All the investigated facts allow concluding that both these models are positive and examples for other countries.

Əli FƏRHADOV*ADU Multikulturalizm ETL-in elmi işçisi*

Azərbaycandilli xristian əlyazmaları tariximizdən

Azərbaycanda XIII-XVIII əsrlərdə yaranmış xristian mətnləri, xüsusən erməni əlifbası ilə yazılmış türkdilli mətnlər böyük maraq doğurur. Bu mətnlərin böyük bir qismi, o cümlədən qıpçaqdilli və azərbaycandilli əlyazmalar Ermənistandakı Sevan monastırında, bu ölkənin Matenadaran Əlyazmalar İnstitutunda, eləcə də bir sıra başqa ölkələrin arxivlərində qorunub saxlanılır.

Erməni dilində yazdığı şeirlərdə azərbaycanca kəlmələr işlədən [7, s.251], Azərbaycan türkcəsində yazdığı şeirlərdə isə islam öncəsi türklərə məxsus “tanqri, tamux, uçmax” [8, s.20] və s. terminlər işlədən XIV-XV əsrlər şairi və din xadimi kilikiyalı Hovannes Tlkurantsinin, XV əsrdə yaşamış şairlərdən bitlisli Mkrtiç Nağışın və Bağışetsinin, ərzincanlı Kostandin Yerzinkatsinin, XVI əsr şairi və din xadimi axtamarlı (Van bölgəsi) Qriqoris Axtamartsinin də əsərləri Azərbaycan ədəbiyyatı və fəlsəfəsi tarixinin öyrənilməsi baxımından diqqətəlayiqdir [9, s.250-251; 10, s.126].

XIII-XIV əsrlər şairi harqalı (Bərdə) Frikin [12, s.430-431] Xaqani Şirvaninin farsca yazdığı, kamil insanın ilahi eşq yolunda özünü qurban verməsinin vacibliyindən bəhs edən:

*“Məhəbbət mətbəxində yaxşılardan başqa heç kəsi qurban vermirlər,
Təsvirəgəlməz bədxahları qurban vermirlər,
Əgər sadıq aşıqsənsə, fəda olmaqdan çəkinmə,
Başı kəsilməyən murdar olur,” –*

məzmunlu misralarını erməni əlifbası ilə yazıya köçürməsi də maraqlı faktdır. Bu əlyazma hazırda Oksforddakı Bodley muzeyində saxlanılır [11, s.164]. Frikin ermənicə əsərlərində türkcə sözlər, o cümlədən Aran kəlməsi də işlədilir [12, s.430, 431]. Beynəlmiləlçi şair din, millət fərqi baxmadan bütün insanların qardaş olduğunu belə vurğulayır: “Allah yer üzündəki bütün millətləri Adəm və Həvvadan yaradıbsa, nə üçün bir millət o birinə zülm etməlidir?” [12, s.430].

Erməni əlifbası ilə türkcə yazmış erməni şairlərin əksəriyyəti Şərqi Anadoludan olsa da, şeirlərinin dili ədəbi türk dilindən çox Azərbaycan türkcəsinə yaxındır. Bu sahədə araşdırmalar aparmış Ə.Yerevanlı, M.Seyidov kimi tədqiqatçılar da bu şairlərin dilini “azərbaycanca-türkcə”, “türk-azəri” və ya “azərbaycanca” kimi xarakterizə edirlər [3, s.103-104; 12, s.430]. Təbii ki, bu şairlər həm də əski Anadolu türk xalq ədəbiyyatının nümayəndələridir. Azərbaycan türkcəsində yazdığı şeirlərin dili İ.Həsənoğlunun ərəb-fars tərkibli üslubundan çox Azərbaycan xalq danışığı dilinə yaxın olan XIII əsr erməni şairi və din xadimi ərzincanlı Hovannes (İohann) Yerzinqatsi Bluzun [13; 17] şeirlərində Allaha əski türkcədə olduğu kimi “Tanqri”, Məryəmə “ari (*saf – Ə.F.*) kızı”, “Tanqri anası” deyər dualar edilir, cənnətə qədim Azərbaycan dilində olduğu kimi “uçmax” [3, s.103-14], cəhənnəmə “tamux” deyilir [12, s.265]. Şairin əsərləri dilinə və mövzusunə görə qədim türk qəbilələrindən olan quman və qıpçaqların XIII əsrə aid “Kodeks Qumanikus” (“Codex Cumanicus”) ədəbi abidələrini və erməni hərfliəri ilə yazılmış qıpçaq mətnlərini də xatırladır [3, s.104; 14, s.6, 19].

Qrammatika, incəsənət, tibb, təbiətşünaslıq sahələrində də əsərlər yazmış H.Yerzinkatsi filosof kimi də tanınır. Onun ermənicə yazdığı fəlsəfi traktatlarda dini ehkamlara zidd olaraq insanın günahkar kimi doğulmadığı, saf varlıqların ölümsüzlüyü ideyaları qabardılır [15, s.648-649]. Dini dözümsüzlüyə qarşı çıxan mütəfəkkirin “Hovannes və Aşa (Aişə)” poemasında (digər adı “Keşiş oğlu və molla qızı”dır) [16, s.114] özünün müsəlman ruhanisinin qızına nakam məhəbbətindən bəhs olunur [7, s.214-217]. Poemada dinlərin buxovladığı eşq qınanır, azad məhəbbət tərənnüm edilir. Əsərdə aşiqin özünü Məcnuna bənzətməsi H.Yerzinkatsinin Nizami irsi ilə tanış olduğunu güman etməyə imkan verir [16, s.117]. Gözəl ifadəlilik qabiliyyətinə görə “Bülbül” ləqəbi qazanan mütəfəkkir Kilikiyada müəllim, Tiflisdə vaiz kimi çalışmış [17; 18], ölümündən sonra xristian övliyası kimi məşhurlaşmış, qəbri ziyarətəgaha çevrilmişdi [13, s.237, 308].

H.Yerzinkatsi yaradıcılığının Azərbaycan ədəbiyyatı üçün əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onun türkcə şeirləri XIII əsr şairi Əlinin “Qisseyi-Yusif” əsəri və İ.Həsənoğlunun şeirləri kimi dilimizdə yazılmış və dövrümüzdə gəlib çatmış ən qədim ədəbi abidələrlə yaşıddır [12, s.265].

XVI əsr şairi vanlı Nahapet Kuçakın Azərbaycan türkcəsində şeirləri də xalq danışığı dili ilə yazılıb və bizə Aşıq Qurbaninin şeirlərini xatırladır [3, s.116-119; 8, s.26]. Bu şeirlər əslən türkiyəli olan təbrizli tacir Yeğias (Elyas) Muşəğin 1721-ci ildə tərtib etdiyi erməni və azərbaycanlı aşiq və şairlərin türkcə əsərlərindən ibarət külliyyatı – “Nəğmələr məcmuəsi” vasitəsilə bizə çatıb [3, s.116]. Kuçakın yaradıcılığında Leyli və Məcnunun adları tez-tez çəkilir [16, s.119].

*“Şükür, bizi var eylədi yoxdan,
Haxı (haqqı) bir bilürdüm qəlbimdə çoxdan” [3, s.116] –*

deyən şairin şeirlərində müsəlman düşüncəsinə xas təkallahlılığın izləri görünür. “Oxudum Quranı, eylədim tamam” [8, s.26] deyən vanlı Nahapet Kuçakın şeirlərindən onun islam mədəniyyəti və qaynaqları ilə yaxından tanış olduğu bilinir. “İncil, Quran, kitabdadır tamaşa” [8, s.32] misrası şairin bütün dinlərə, peyğəmbərlərə ehtiramının nümunəsidir. Ölümündən sonra bu görkəmli sənətkarın qəbri ziyarətgaha çevrilib [12, s.315]. Onun ermənicə şeirlərində də türkçə kəlmələrə rast gəlinir [19, s.209].

Erməni əlifbası ilə yazılmış XVI-XVII əsrlərə aid azərbaycandilli əlyazmalarda Nəsiminin şeirləri ilə də qarşılaşırıq. Bu, erməni və ya erməniləşmiş şair və aşıqların Nəsimiyə, hürufiliyə nə qədər böyük rəğbət bəslədiyini göstərir [3, s.108-109; 4, s.18-21]. Bunun bir səbəbi də islam şəriəti və xristianlıqla müqayisədə sufiliyin, hürufiliyin digər dinlərə daha dözümlü yanaşması və bütün din mənsubları tərəfindən cəzbedici görünməsi idi. Məsələn, Nəsiminin yaradıcılığında kamil insan ilahiləşdirilir, Kəbə və “deyr” (monastır), məscid və “bütgədə” (bütxana), küfr və iman, Quran və İncil eyni gözlə görülür [12, s.452, 454]. Bunun təsiridir ki, ermənilər arasında 1000-dən çox Nəsimi şeirini əzbər bilən və yayan, hürufiliyi təbliğ edən şeirlər yazdığı üçün kilsə tərəfindən diridiri yandırılan [20] XVI əsr şairi Budax Amtetsi [9, s.248], “Məni Nəsimi kimi soysanız da, inamımdan dönmərəm” deyən və diri-diri soyulub edam edilərkən belə Nəsimidən şeirlər deyən XVII əsr şairi amidli (diyarbəkirli) Xaçatur Tıqra-naqertsi kimi şairlər olub [4, s.18-19; 21, s.248-249; 22, s.295].

XVII-XVIII əsrlərdə yaşamış təbrizli erməni şairi Miran da:

*“Sirri demə duyalar,
Nəsimi təki soyalar” [9, s.249], –*

deməklə Nəsimiyə rəğbətini şeir diliylə ifadə edirdi. Y.Muşəğ “Nəğmələr məcmuəsi”ndə Miran haqqında “Bu Miran ermənidir, ...xristianlığa gəldi, ...Təbrizdə yaşayıb, orada ölüb, orada da dəfn olunub” yazır. Bu məlumat Miranın xristianlığı sonradan qəbul etdiyini göstərir [3, s.135-136].

Erməni şairləri arasında Füzulinin şeirləri də məşhur idi. Y.Muşəğın tərtib etdiyi “Nəğmələr məcmuəsi”ndə şairin erməni hərfləri ilə yazıya alınmış

*“Pəmbeyi-daği-cünun içrə nihandır bədənim,
Diri olduqca libasım budur, ölsəm kəfənim” [3, s. 114], –*

beytinə də rast gəlirik.

Q.Axtamartsinin yaradıcılığında Nizami motivləri geniş yer alıb, bunu erməni filoloqları da qeyd edirlər [3, s.47]. Onun ermənicə yazdığı “Gül və bülbül haqqında” əsəri Nizaminin “Leyli və Məcnun”una yaxındır [3, s.64]. Poemada

Məcnun və Fərhad kimi eşq qəhrəmanları tez-tez yad edilir [16, s.118], Makedoniyalı fətehin adı Aleksandr kimi yox, İsgəndər kimi yazılır [16, s.124]. Q.Axtamartsinin Azərbaycan türkcəsində qələmə aldığı şeirdən bir nümunə:

*“Cigərim kabab, gözüüm yaşı qan,
Gecə və gündüz eylərəm fəğan.
Sübhü-səhərsən, üzün nuri-nar,
Tökərsən ağzından nabatu-şəkər”* [12, s.266].

Ermənicə yazdığı “Məhəbbətlə öldürmə” şeirində Fərhad və Şirin kimi Nizami qəhrəmanlarının adını çəkən, bu eşq qissəsindən xəbərdar olduğunu bildirən [16, s.118], Azərbaycan türkcəsində yazdığı şeirdə “Genə bahar, ayli bahar” [12, s.266] deyən H.Tlkurantsinin “Bən nur idim, nurdan doğdum” [8, s.20] misrasında biz “Mütləq olan nurlar nurundan aşağı səviyyədəki nurlar çıxar” [23, s.315] tezisində əsaslanan işraqlıq fəlsəfəsinin izlərinə rast gəlirik. H.Tlkurantsinin şeirlərində sufi şair Həllac Mənsura da rəğbət hiss olunur:

*“Mənsurtək bir gün, sevdiyim,
Çəkər məni dara zülfün”* [8, s.22].

H.Tlkurantsinin vətəni Kilikiyada qədim türk-alban qəbilələrindən olan qarqarların məskunlaşması [26, s.17] qədim türk dilində yazmış şairin də mənsəcə qarqar olma ehtimalını gücləndirir. Tədqiqatçılar göstərir ki, alban tayfalarından olan qarqarların dili qıpçaq türkcəsi idi [24, s.169; 25; 26, s. 14; 27, s.541; 28].

XVI-XVII əsrlərdə Azərbaycan türkcəsində yazmış erməni aşiq və şairlərinə misal olaraq Xəyyatini, XVII əsrdən Tatosu, Çubuğ oğlunu, Apkarı (Əkbər), Aşiq Miskini, Səfili, Yağub oğlunu, Dəllək Muradı, sünikli Nağaş Hovnatanı, ərzurumlu Məcnunu, XVII-XVIII əsrlərdən isfahanlı Qul Arzunini, isfahanlı Qul Eqazı, Arazlı Sərkisi, XVIII əsrdən isfahanlı Bağır oğlu Qazanı, şeirlərində şialiyi təbliğ edən və ölümündən sonra qəbri pərə çevrilən [29, s.32-34] salmaslı Qul Artunu, əylisli Horomsiməni [30, s.173], Bağdasarı, Keşişoğlunu, Kəlbini, Aşiq Tatevosu, Xostiq oğlunu, isfahanlı Abdin oğlu Hayrapeti, isfahanlı Qul Sərkis Şirışqanlı, borçalılı Şamçı Melkonu, Turab dədəni, şulaverli (Borçalı) Arutyun-Bequmu, gəncəli Artemi, XVIII-XIX əsrlərdən isfahanlı Əmir oğlunu, tiflisli Kiçik Novanı, isfahanlı Qul Hovannesi, Artun oğlu Hovannesi, daşkəsənli Dəmirçi oğlunu, iranlı keşiş Stepanos Yeretsi [12, s.320-370], XIX əsrin aşiq və şairlərindən irəvanlı Aşiq Şirini (Hovhannes Karapetyan) [31, s.262] və başqalarını göstərə bilərik.

Y.Muşəğin “Nəğmələr məcmuəsi” kitabına salınmış erməni əlifbalı azərbaycandilli əlyazmalarda “Xətəinin divanı” başlıqlı şeirlərlə də qarşılaşırıq. Bu, Şah İsmayıl Xətəi əsərlərinin ermənilər arasında geniş yayıldığını, məclislərdə oxunduğunu göstərir [3, s.120-121]. XVIII əsrdə yaşamış, Azərbaycan, gürcü və erməni dillərində yazıb-yaratmış, əsl adı Arutin (Arutyun Sayadyan) [32, s.6]

olmuş erməni aşığı Sayat Novanın (farsca mənası: “Nəğmə vurğunu”) [33, 300] şeirlərində də Nəsiminin və Xətəinin adı hörmətlə çəkilir [3, s.162-164], aşıq özünü Nəsimiyə bənzədir [12, s.493], “Nəsimitək girişmişəm dərinə, Nəsimi təki dərimi soydular” deyir [33, s.307, 310]. Sayat Nova yaradıcılığında Şah Xətəiyə də böyük ehtiram bəslənir. Özünün “Sayat Nova dəftəri” adlı kitabında “Dedilər ki, Şah Xətai çağırıram şahı-şah” [3, s.163] və “Dedilər ki, Şah Xətai, çağırıram haq-mədət” deyən aşıq [34, s.64] Qurbani kimi “mürşidi-kamilə”, “şeyx oğlu şaha” sədaqət nümayiş etdirir. Sayat Nova şeirlərinin bir çoxunu Xətəiyə xitabən başlayır, ondan mədəd umur, onu vəsf etməyənləri hörmətə layiq saymır [32, s.78, 164, 166]. “Xətai oxumayan sənətə qiymət qoya bilməz” deyən aşıq Şah İsmayıl yaradıcılığından bixəbər olanların kamil sənətkarlıq mərtəbəsinə yüksələ biləcəyinə inanmır [3, s.15].

Bunu qəbul edən bəzi erməni tədqiqatçıları olsa da [3, s.165], bir çox erməni araşdırıcısı şairin nəinki Azərbaycan türkcəsində, hətta ermənicə və gürcücə yazdığı şeirlərdə də tez-tez rast gəlinən “Şah Xətai” ifadəsini [35, s.11] həqiqi mənasından uzaqlaşdıraraq bunu incəsənətin hamisi olan mistik bir qüvvəyə, ali ruha müraciət kimi izah etməyə çalışırlar [36, s.186; 12, s.494]. Ümumiyyətlə, Sayat Novanı sufi şair saymamaq üçün heç bir əsas yoxdur.

*“Bu üç nəsdə hər mütbəqə gərəkdir,
Biri kitab, biri Quran, bir İncil” [33, s.306], –*

beytindən də göründüyü kimi, Sayat Nova sufilərtək bütün dinlərə hörmət qoymağı vəz edir, Allahın bütün insanlara bərabər şəkildə ruh bağışladığını təbliğ edirdi.

Sayat Novanın yaradıcılığında Aşıq Abbas Tufarqanlının [3, s.173], Vaqifin də təsiri hiss olunur, erməni ədibləri də onun Vaqif poeziyasından ilham aldığını etiraf edirlər [38, s.25]. Şairin kiçik oğlu Ohanın 1823-cü ildə tərtib etdiyi məcmuədə atasının azərbaycanca, gürcücə və ermənicə şeirləri ilə yanaşı, Vaqifin şeirləri də yer alıb [39, s.256-257]. II İraklinin Tiflisdəki sarayında on il saray şairi kimi fəaliyyət göstərən, nakam bir eşq səbəbilə məcburən rahibliyə göndərilən Sayat Nova özünü Aşıq Qərib oxşadır [35, s.4-5]. Şair Zaqataladakı Qax qəsəbəsində rahibliyə məcbur edilməsi ilə bağlı Gürcüstan çarı İrakliyə yazır: “Keşkə məni Kürə atdıraydın, öz əlinlə öldürəydin, ancaq belə qəddar cəza verməyəydin...” [33, s.300].

Qaynaqlar Sayat Novanın nəinki Cənubi Qafqazda, hətta İranda da məşhur olduğunu, aşıqların onunla yarışmaq üçün Tiflisə gəldiklərini göstərir [4, s.83]. İslam mədəniyyəti ilə yaxından tanış olan, ərəb-fars dillərini bilən [32, s.9], türkcə şeirlərində Qurana, 12 imama ehtiramını bildirən [33, s.306] Sayat Nova ermənicə şeirlərində də azərbaycanca kəlmələr işlədir [19, s.227-229].

Erməni aşıq və şairlərinin yaradıcılığında Azərbaycan dastanlarına müraciət də geniş yer tutur. XVII-XIX əsrlərdə “Əsli və Kərəm”, “Aşıq Qərib”, “Şah İsmayıl və Gülzar”, “Leyli və Məcnun”, “Koroğlu” kimi Azərbaycan dastanları, Vaqifin qoşmaları erməni əlifbası ilə yazıya alınaraq və ya ermənicəyə qismən

tərcümə edilərək erməni aşıqlar tərəfindən məclislərdə oxunurdu [3, s.126-131; 8, s.39-43]. Bu aşıqlardan ermənilərlə azərbaycanlıları “din ayrı möhkəm qar-daş” [3, s.177] sayan Aşıq Əmirin, axalkalakili Aşıq Civaninin, Aşıq Camalının, Keşişoğlu Davudun, Gənzəli (Naxçıvan) Miskin Bürcünün adını çəkə bilirik [3, s.176; 8, s.38; 12, s.187-188; 18, s.49, 55; 44, s.83, 154]. XVII əsr erməni tarixçisi Təbrizli Arakel isə Koroğludan və onun dəlilərindən tarixi şəxsiyyət kimi bəhs edirdi [45, s.21].

Erməni əlifbası ilə Azərbaycan dilində yazmış şairlərin, aşıqların əsərlərinin araşdırılması milli tariximizin, ədəbiyyatımızın tədqiqi və Ermənistan arxivlərində yatan türkdilli abidələrin aşkara çıxarılması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu şair və aşıqların orta əsrlərdə qriqorianlaşdırılmış və erməniləşdirilmiş türklərin nəslindən olma ehtimalı da var. Onların əsərlərinin tədqiqi erməni ədəbiyyatına Azərbaycan sufilərinin təsirini öyrənmək baxımından da faydalıdır.

Ədəbiyyat

1. Петрова И. Кыпчаки в Матенадаране. Газ. «Казахстанская правда», 15.X.2005.
2. The Armenian-Qypchaq glossary of deacon Lussig to Psalter, Lviv, 1575/1580 / Ed. by A.Garkavets, E.Khurshudian. Almaty: Desht-i-Qypchaq, 2001, 656 p.
3. Seyidov M. Azərbaycan-erməni ədəbi əlaqələri (orta əsrlər). Bakı, “Elm”, 1976.
4. Seyidov M. Sayat Nova. Bakı, AzSSR EA nəşr., 1954.
5. Шимырбаева Г. Казахстанская сенсация. Кыпчакская письменность. <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1070523000>
6. Кыпчакская версия Армянского Судебника Мхитара Гоша. Транскрипция: А.Гаркавец. <http://www.qypchaq.unesco.kz/Docs/AQ-Code-Law/Qypchaq-Laws-015-199.pdf>
7. Армянская средневековая лирика / Составление: Л.М.Мкртычян. Ленинград, Советский писатель, 1972.
8. Abbasov İ. Azərbaycan folkloru XIX əsr erməni mənbələrində. Bakı, “Elm”, 1977.
9. Мамедов С.А. Из истории литературных взаимоотношений азербайджанского и армянского народов. [http://hpj.asj-oa.am/831/1/65-3\(246\).pdf](http://hpj.asj-oa.am/831/1/65-3(246).pdf)
10. Vahabzadə В. Gəlin açıq danışmaq / В.Хəlilov. Bəxtiyar Vahabzadənin dilçilik görüşləri. Bakı, “Çap evi”, 2014.
11. Şahsuvaryan Av. Friq Xaqaninin tərcüməçisidir. Ədəbi Ermənistan (məcmuə). Dördüncü kitab. Tərtib edənlər: M.В.Ваграмов, Ə.Yerevanlı. Yerevan, Haypethrat, 1962.
12. Yerevanlı Ə. Azəri-erməni ədəbi əlaqələri qədim dövrdən XVIII əsrin sonuna qədər. Yerevan, Hayastan, 1968.
13. Абовян Х. Раны Армении. <http://hayasanews.com/wp-content/uploads/2012/12/Хачатур-Абовян.-Раны-Армении.pdf>
14. Гаркавец А. Кыпчакское письменное наследие.Том I. Каталог и тексты памятников армянским письмом. Алматы, Дешт-и-Кыпчак, 2002.
15. Антология мировой философии. В четырех томах. Т. 1. Часть 2. / Ред.-составитель: В.В.Соколов. Москва, Мысль, 1970.
16. Yerevanlı Ə. Nizami və orta əsr ədəbiyyatı. Ədəbi Ermənistan (məcmuə). Yeddinci kitab. Tərtib edənlər: M.В.Ваграмов, Ə.Yerevanlı. Yerevan, Haypethrat, 1965.
17. Ованнес Ерзнкаци Плуз. <http://ru.hayazg.info>
18. Ованес Ерзнкаци Плуз. <http://www.enci.ru>

19. Поэзия Армении с древнейших времен до наших дней / Под редакцией В. Брюсова. Ереван, Айастан, 1966.
20. Анар. Подвиг поэта. Москва, Изд. «Известия», 1989 г.
http://azeribooks.narod.ru/proza/anar/podvig_poeta.htm
21. Давриджеци А. Книга историй. Москва, «Наука», 1978.
22. Məhərrəmova Z. İrəvanda məktəbdarlıq və maarifçilik (1800-1920-ci illərdə ədəbi mühit). Bakı, “Nurlan”, 2010.
23. Kaya M. Felsefe / Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 44 cildə, c.XII, İstanbul, 1995.
24. Manas destanı. Terc: T.Gülensoy. Ankara, Akçağ yay., 2002.
25. Gargara adının kaynağı.<http://guneyyurt.wordpress.com/2011/12/03/gargara-adinin-kaynagi>
26. Tuncaş V. Qafqaz albanlarının dili və ədəbiyyatı. Bakı, “Qanun”, 2010.
27. Бартолд В.В. Сочинения. Т. 2, Часть 1. Москва, Издательство Восточной Литературы, 1963.
28. Тунджај Б. Письменное наследие Кавказских албан.
<http://bextiyartuncaş.wordpress.com>
29. Ramazanov Y. Azərbaycan dilində yazıb-yaradan erməni əşıqları. Bakı, “Elm”, 1977.
30. Mnatsakanyan As. Həramsime Akuletsi və onun azərbaycanca şeirləri. Ədəbi Ermənistan (məcmuə). Dördüncü kitab. Tərtib edənlər: M.V.Bayramov, Ə.Yerevanlı. Yerevan, Haypethrat, 1962.
31. Qıqoryan Ş. Şirin (1827-1857). Ədəbi Ermənistan (məcmuə). Üçüncü kitab. Tərtib edənlər: M.V.Bayramov, Ə.Yerevanlı. Yerevan, Haypethrat, 1960.
32. Нова С. Стихотворения / Составление: Г.А.Татосян. Ленинград, «Советский писатель», 1982.
33. Nəsrətyan M. Zaqafqaziya xalqlarının böyük şairi. Ədəbi Ermənistan (məcmuə). Beşinci kitab. Tərtib edənlər: M.V.Bayramov, Ə.Yerevanlı. Yerevan, Haypethrat, 1963.
34. Sayat Nova. Tərtib edəni: H.Araslı, tərc. edəni: Ə.Cəmil və başqaları. Bakı, Azərənşr, 1963.
35. Araslı H. Dostluq müğənnisi. Sayat Nova. Tərtib edəni: H.Araslı, tərc. edəni: Ə.Cəmil və başqaları. Bakı, Azərənşr, 1963.
36. Татосян Г.А. Примечания // С.Нова. Стихотворения / Составление: Г.А.Татосян. Ленинград, «Советский писатель», 1982.
37. Araslı H. Aşiq yaradıcılığı. Bakı, Birləşmiş nəşriyyat, 1960.
38. Ağaxanyan K. Erməni ədəbi fikri və Azərbaycan. “Azərbaycan”, № 11, 1970.
39. Nəsrətyan M. Vaqifin naməlum şeirləri. Ədəbi Ermənistan (məcmuə). Birinci kitab. Tərtib edəni: Ə.Yerevanlı. Yerevan, Haypethrat, 1957.
40. Seyidov M. Erməni xalqının böyük oğlu. “Azərbaycan”, № 10, 1963.
41. Xanlarov Ş. “Sayat Nova” poeması haqqında. “Azərbaycan”, № 10, 1963.
42. Тунджај Б. Монастырь Ахпат. <http://bextiyartuncaş.wordpress.com>.
43. Саят-Нова. http://ru.wikipedia.org/wiki/Саят-Нова#cite_ref-10
44. Yerevanlı Ə. Erməni-Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı əlaqələri. Yerevan, Haypethrat, 1958.
45. Ramazanov Y. XIX əsr erməni nəsrində Azərbaycan folkloru motivləri. Bakı, “Elm”, 1985.
46. <http://khachik-aper.do.am/Sayat-Nova.pdf>

Alban Apostol kilsəsi: tarixi baxış

Dəyirmi masa

Giriş sözü

Azərbaycan tarixinin qədim dövr və erkən orta əsrlər mədəniyyətinin daşığı-cısı Alban apostol kilsəsi Qafqazın ən qədim kilsələrindəndir. Erkən orta əsrlərdən başlayaraq Alban kilsələri Azərbaycan torpaqlarını sıx şəbəkə ilə örtmüşdü. V əsrin əvvəllərindən etibarən xristian dünyasında yaranmış yeni təlimlər xristian kilsəsini bir sıra məzhəblərə bölmüşdü. V əsrin sonuna qədər xalkidonçuluq mövqeyindən çıxış edən Alban Apostol kilsəsi Sasani şahənşahlarının bölgədə apardığı konfessional siyasətə uyğunlaşmaq məcburiyyəti qarşısında diofizitlikdən* – İsa peyğəmbərin ikili təbiətini qəbul etmək mövqeyindən uzaqlaşmış, bir əsrdən çox məzhəblərarası mübarizə aparmış, VII əsrin sonlarında bölgədə yaranmış sosial-siyasi şərait üzündən monofizitliyə** keçməyə vadar olunmuşdu.

VIII əsrin əvvəllərində Ərəb xilafətinin hökmranlığından qurtulmaq yolunu Bizans imperiyasında görən Alban Apostol kilsəsi yenidən diofizitliyə qayıtmaq istəyəndə erməni-qriqorian kilsəsinin məkri ilə üzləşdi. Belə ki, IV əsrin sonlarından etibarən yeni “vətən” axtarışında olan erməni-qriqorian kilsəsi Ərəb xilafətinin konfessional siyasətinin konturlarını öz maraqları ilə uzlaşdırmağı əsas götürür və katolikos İlya 704-cü ildə Alban kilsəsində baş verən proseslər haqda xəlifə Əbd-əl-Malikə məktub yazır, Alban katolikosu Nerses Bakuru xilafətə xəyanətdə suçlayır. Nəticədə Alban Apostol kilsəsi özünün avtokefallığını itirir.

Sonrakı dövrdə bir tərəfdən erməni-qriqorian kilsəsi, o biri tərəfdən gürcü pravoslav kilsəsi ilə mübarizə aparan Alban Apostol kilsəsi XIII əsrin ortalarında avtokefallığını bərpa edir, Qanzasar monastırı*** Alban Apostol avtokefal kilsəsinin iqamətgahına çevrilir. Məbəd Mehranilər sülaləsinin nümayəndəsi,

***Diofizitlik** və ya pravoslavlıq xristianlığın istiqamətlərindən biri olub IV əsrdə meydana gəlmişdir. Diofizitlərə görə, İsa Peyğəmbər ikili təbiətə malikdir: ilahi və insani. Üç üqnumu – Tanrının üçlü əsasını qəbul edir: Tanrı-Ata, Tanrı-Oğul (İsa Peyğəmbər) və Tanrı-Müqəddəs Ruh.

****Monofizitlik** – V əsrdə yaranmışdır. Yunanca mono – bir, fizio – təbiət deməkdir. İsa Peyğəmbərin tək təbiətini – ilahiliyini qəbul edir, bununla da diofizitlərdən fərqlənir.

*****Qanzasar monastırı** – hazırda Dağlıq Qarabağda, Ağdərə rayonunun Vəngli kəndində yerləşən Qanzasar monastır kompleksi orta əsr Alban memarlığının incisidir.

Aşağı Xaçın hakimlərindən olan knyaz Həsən Cəlalın**** əmri ilə 1216-1238-ci illərdə inşa edilir.

Orta əsrlərdən etibarən mifik “erməni məsələsi”ni, “Böyük Ermənistan“ ideyasını gündəmə gətirən erməni-qriqorian kilsəsi XVIII əsrdən başlayaraq davamlı saxtalaşdırma istiqaməti götürməklə Romanovlar Rusiyasını aldadır, pravoslav məzhəbə aid olduğunu bildirirdi. XIX əsrin birinci otuzilliyində Azərbaycanın şimal torpaqlarını işğal edən və bölgədə xristianlaşdırma siyasəti yürüdüən Rusiya imperiyası “erməni kartı”na üstünlük verərək Alban Apostol kilsəsini erməni-qriqorian kilsəsinin idarəçiliyinə verməyi qərara aldı. Bu zaman Şərq kilsələrinin qəbul etdiyi apostol qanunlar sisteminin qaydalarını (*57 kanonun 1-ci bəndi: Patriarxal kilsələrin əsasını qoymaq, bərpa etmək, dəyişmək, ləğv etmək kilsənin səlahiyyəti daxilindədir – red.*) nəzərə alan imperator I Nikolayın 11 mart 1836-cı il tarixli fərmanını rəhbər tutan senat 10 aprel 1836-cı il tarixli Əsasnamə ilə Şirvan və Qarabağ yeparxiyalarını erməni-qriqorian kilsəsinin idarəçiliyinə verdi, bununla da ermənilərin Alban Apostol kilsəsinə iddialarının gerçəkləşməsi üçün şərait yarandı. Nəticədə erməni-qriqorian kilsəsi ermənilərə aid olmayan tarixi Azərbaycan torpaqlarında – Qarabağ və Şirvan ərazisində “erməni məsələsi”ni reallaşdırmaq məqsədilə Alban-udiləri assimilyasiyaya məruz qoydu və onların bir hissəsi qriqorianlaşdı.

Bununla yanaşı, erməni-qriqorian kilsəsi Rusiya hakim dairələrinin icazəsi ilə 1909-1910-cu illərdə Alban Apostol kilsəsinin arxivlərini məhv edərək Azərbaycanın tarixi irsinə böyük zərbə vurdu. Əzəli torpaqlarımıza iddia etməyi

**** **Həsən Cəlal** – Mehranilərdən olan Qriqor Hammamın nəslindəndir, 1261-ci ildə Hulakü xanın dövründə monqollar tərəfindən öldürülmüşdür.

qarşısına məqsəd qoyan və erməni-qriqorian kilsəsinin göstərişi əsasında bu al-qoritmə hərəkət edən erməni təbliğatı XX əsrin əvvəllərində “Dağlıq Qarabağ” adlı problem uydurmaqla Azərbaycanın köklü maddi-mədəni irsi olan Alban mədəniyyətinə yiyələnmək kursu götürdü. Odur ki, bu gün Alban Apostol kilsəsinin de-fakto və de-yure bərpası bu irsə, yəni Azərbaycan tarixinə kənardan sahib çıxmaq istəyən qüvvələrin qarşısını alar, Azərbaycan tarixinin reallıqlarını açıb göstərər və Azərbaycan multikulturalizminin çoxçalarlığını dünya ictimaiyyətinin diqqətinə bir daha çatdırar.

Hörmətli oxucu, sizə təqdim etdiyimiz bu “Dəyirmi masa” ətrafında toplaşmış elm adamları, ictimai xadimlər məhz bu kimi məsələlərə aydınlıq gətirmək üçün bir araya toplaşblar. Masa ətrafında gedən müzakirələrin mətnini qısa ixtisarla nəzərinizə çatdırırıq. İnanırıq ki, burada aparılan elmi-tarixi diskusiyada səslənmiş fikirlər Azərbaycan tarixi ilə bağlı sizin də rastlaşdığınız qaranlıq məqamlara işıq salacaq.

Birinci hissə

Həcər Verdiyeva (*tarix elmləri doktoru, “Dəyirmi masa”nın aparıcısı*):

– Hörmətli dəyirmi masa iştirakçıları! Son dövrdə Alban Apostol kilsəsinin və ümumilikdə Qafqaz Albaniyası dövrünün öyrənilməsi istiqamətində akademik Kamal Abdullanın rəhbərliyi ilə bir sıra əməli işlər görülmüş, Azərbaycan tarixinin erkən və orta əsrlər dövrünə aid boşluqların bir qismi doldurulmuş. Bu tədbir də həmin zəncirin bir hal-qasıdır.

Azərbaycan maddi-mədəni irsinin nümunələrindən olan, Faddey, Varfolomey və Yelisey kimi apostolların adı ilə bağlı olan Alban Apostol kilsəsi erkən orta əsrlərdə avtokefal kilsəyə çevrilib, Qədim Şərq kilsələrinin qəbul olunmuş kanonları əsasında fəaliyyət göstərmiş. Sasani-Bizans, Sasani-Ərəb qarşıdurmasının nəticələri ilə üzləşən Alban kilsəsi ağırlı səhifələr yaşayıb, VIII əsrin əvvəllərində erməni-qriqorian kilsəsinin məkri və Ərəb xilafətinin bölgədə apardığı konfessional siyasət nəticəsində avtokefallığını itirib, erməni katolikosunun başçılığı altında bərabərhüquqlu uniya (ittifaq) əsasında fəaliyyət göstərməyə başlayıb.

İtirilmiş mövqeyi uğrunda mübarizə aparan Alban Apostol kilsəsi XIII əsrin birinci yarısında öz avtokefallığını bərpa edəndən sonra Qanzasar monastırı bu kilsənin iqamətgahına çevrilib. Bununla uzun müddət barışa bilməyən erməni-qriqorian kilsəsi Rusiyanın Qafqaz siyasətindən yararlanmaq niyyəti ilə XVIII əsrin sonlarında Romanovlar Rusiyasının sarayına yol tapa bildi. XIX əsrin birinci qərində Azərbaycanın şimal torpaqlarını işğal edən Rusiya impe-

riyası Alban Apostol kilsəsini erməni-qriqorian kilsəsinin idarəçiliyinə verməyi qərara aldı. Bunun nəticəsində Azərbaycanın tarixi irsinə ağır zərbə endirildi.

İstərdim bu gün bu dəyirmi masa ətrafında Alban Apostol kilsəsinin tarixinə, onun keçdiyi keşməkeşli yola nəzər salaq.

Ağoğlan monastırı (VI əsrin ikinci yarısı –VII əsrlər), Laçın rayonu, Azərbaycan Respublikası

Bion Vegge (*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dinşünas – Norveç*):

– Hörmətli “Dəyirmi masa” iştirakçıları, mən Avropanın ən qədim universitetlərindən olan Oslo Universitetində təhsil almışam. Aldığım təhsil din və fəlsəfəyə aid olduğundan apardığım tədqiqatlar da kilsə tarixi ilə bağlı olub. Araşdırmalarımın xronoloji çərçivəsi eradan əvvəl I əsrdən başlayaraq orta əsrlərə qədər olan bir dövrü əhatə edir. Şərq kilsələrini araşdırdığım üçün mənim dissertasiyamda Alban Apostol kilsəsi də yer alıb. Bu

dövr, fikrimcə, Qafqaz Albaniyasının qızıl dövrüdür.

Mənim Azərbaycana ilk səfərim 1994-cü ildə olub, SSRİ-nin dağılmasından sonra bu ölkəyə gələn ilk Norveç alimlərinin sırasında idim. O dövrdə Norveçdə, ümumən bir çox Avropa ölkəsində bu regionla bağlı məlumat çox bəsit idi, ona görə də mən bölgə ilə bağlı əldə etdiyim bilikləri paylaşmağa bir ehtiyac duydum. 1995-ci ildə Azərbaycan haqqında kitab yazdım.

Kitabda diqqətimi ölkədə yaşayan müxtəlif azsaylı xalqların etno-lingvistik rəngarəngliyinə yönəltdim. Eyni zamanda Azərbaycan tarixinin unudulmuş xristian dövrünə səyahət edərək, Moisey Kalankatulunun “Albaniya tarixi” abidəsinə diqqət yetirdim, Kiş kilsəsini təsvir etdim. Bir tarixçi olaraq bildirmək istəyirəm ki, Qafqaz Albaniyasını öyrənərkən Moisey Kalankatulunun adıçəkilən əsərini incələmək vacibdir. Doğrudur, mən nə qrabar, nə rus, nə də Azərbaycan dilini bilirəm, bu mənbəni də Oksford Universitetinin professoru Çarlz Dousetin

tərcüməsində oxumuşam. Oxuduqlarıma əsaslanıb demək istəyirəm: bu mənbə əldə edilməsi mümkün olan digər mənbələrdən belə bir cəhəti ilə fərqlənir ki, böyük bir xronoloji çərçivədə, eramızın əvvəlindən XI əsrə qədər olan bir zaman kəsiyində Qafqaz Albaniyasının ümumi mənzərəsini göstərməklə yanaşı, Alban Apostol kilsəsinin fəaliyyəti haqqında da məlumat verir. Belə bir mənbəyə söykənməklə Azərbaycan haqqında kitab yazmışam. Düşünürəm ki, o zamanlar norveçlilər üçün naməlum olan bu bölgə haqqında müəyyən təsəvvür yarada bilmişəm.

Kilsə tarixi məsələsinə qayıdaraq qeyd etmək istəyirəm ki, bir avropalı kimi əsasən avropasentrik təhsil almışam. Bu təhsil çərçivəsində kilsə tarixinin öyrənilməsi sistemi elə qurulub ki, nəinki Bizans Pravoslav kilsəsinə çox cüzi bir yer ayrılır, ümumiyyətlə, Şərq kilsələrinin böyük hissəsi nəzərdən qaçırılır. Tarix boyu İpək Yolu məkanında salınan pravoslav məbədləri şəbəkə kimi Qafqazdan, İrandan ta Çinə qədər uzanırdı. Lakin kilsə tarixinin bu dövrü yaxşı öyrənilmədiyindən avropalıların böyük hissəsinin Alban Apostol kilsəsi haqqında təsəvvürü yoxdur. Unudulmuş bu kilsənin tarixinin öyrənilməsi Avropa və Asiya sərhədləri civarında xristianlıq haqqında təsəvvür yaradır.

Cotari kilsəsi (XVII əsr), Qəbələ rayonu, Azərbaycan Respublikası

Çıxışımı öz xalqımın tarixindən götürülmüş bir nümunə ilə bitirmək istəyirəm. Əsrlər boyu monoetnik ölkə olmuş Norveç bu gün artıq multikultural bir cəmiyyətə çevrilib. Yeri gəlmişkən bunu da deyim ki, xristianlıq mənim ölkəmdə daha gec – 1000 il öncə yayılmağa başlayıb. Azərbaycan multikulturallığının Norveç multikulturallığından fərqi odur ki, Azərbaycan əsrlər boyu multikultural cəmiyyət olaraq müxtəlif etnik qrupların birgəyaşayışına şərait yaradıb. Bu

məqama toxunan qədim tarixçilərdən biri göstərir ki, vaxtilə Roma tacirləri Qafqaza səyahət edərkən özləri ilə yüzdən çox tərcüməçi götürürmüşlər.

Fəridə Məmmədova (*tarix elmləri doktoru, AMEA-nın müxbir üzvü*):

– Alban Apostol kilsəsinə həsr olunmuş bu tədbirdə mən bu kilsənin tarixinə qısa bir ekskurs etmək istəyirəm. Bundan əvvəl bir daha diqqətinizə çatdırmaq istərdim ki, Alban Apostol kilsəsi patriarx, avtokefal, sonradan isə monofizit kilsə olub. Əsas apostollar tərəfindən qoyulduğundan və patriarxlar tərəfindən idarə edildiyindən bu kilsə tarixə patriarx kilsəsi kimi düşüb. Alban Apostol kilsəsinin əzəli patriarxlıq tarixi eramızın I əsrdən başlayaraq Qüdsdən gəlmiş apostolların adı ilə, ilk növbədə Hindistandan Qafqaz Albaniyasına gəlib Ordubadda Alban kilsəsinin əsasını qoymuş Varfolomeyin və apostol Fəddeyin şagirdi, Kiş (Gis) kilsəsinin təməlini qoymuş Yeliseyin adı ilə bağlıdır. Beləliklə, Alban Apostol kilsəsinin patriarx və apostol kilsə olması məsələsində qaranlıq bir məqam qalmır.

Kiş Alban məbədi (I–III əsrlər), Şəki rayonu, Azərbaycan Respublikası

Daha sonra mən diqqətinizi ölkədə xristianlığın dövlət dini elan edilməsi mərhələsinə yönəltmək istəyirəm. Xatırladım ki, Alban Apostol kilsəsi IV əsrdən XIX əsrin ortalarına qədər fəaliyyət göstərmişdir. Alban çarı Urnayr 313-cü ildə xristianlığı qəbul etmiş və elə həmin il xristianlığı dövlət dini elan etmişdi. Alban Apostol kilsəsinə gücləndirmək məqsədilə Urnayr kilsəyə torpaq sahələri bağışlamış, kəndlilərin üzərinə ondabir, bağbaşı kimi bir sıra kilsə vergiləri qoy-

muşdu. Bu yolla hökmdar Alban Apostol kilsəsinin xarici təsirlərdən uzaq, iqtisadi cəhətdən müstəqil fəaliyyət göstərməsinə nail olmaq istəyirdi.

V əsrin sonlarında başqa bir Alban çarısı – III Vaçaqan Alban Apostol kilsəsinə siyasi və iqtisadi cəhətdən möhkəmləndirmək üçün 488-ci ildə Aquendə (indiki Ağdam ərazisi) kilsə məclisini çağırırdı. Bu məclisdə Qafqaz Albaniyasının ali zümrələrinin nümayəndələri – əyanlar və ruhanilər iştirak edirdilər. Aquen kilsə məclisində qəbul edilmiş 21 kanon¹ Alban Apostol kilsəsinin ideoloji və maddi bazasını möhkəmləndirdi. Bunu da deyim ki, Alban Apostol kilsəsinin avtokefal kilsə kimi tanınması Alban hökmdarları Urnayr, II Vaçe və III Vaçaqanın apardıqları müstəqil siyasətlə, ümumilikdə Qafqaz Albaniyasının mübariz mövqeyi ilə bağlı olub.

Bir suala da diqqətinizi cəkmək istəyirəm. İlk mərhələdə apostol kanonları ilə fəaliyyət göstərən Alban Apostol kilsəsi nə üçün sonradan monofizit kilsəyə çevrildi? Əlbəttə, o dövrdə bölgədə cərəyan edən hadisələr bu prosesə ciddi təsir göstərmişdi. 685-ci ildə xəlifə Əbd-əl-Malik Bizans imperatoru II Yustianla barışıq imzaladı, onlar Cənubi Qafqazı birgə idarə etmək barəsində razılığa gəldilər.

Yaranmış iqtisadi-siyasi durum Böyük Alban knyazlığı üçün dözülməz oldu. Alban Apostol kilsəsi bu vəziyyətdən çıxış yolunu ərəb vassallığından qurtulmaqda görürdü. Alban katolikosu Nerses Bakur Bizansla yaxınlaşmaq məqsədilə Alban Apostol kilsəsinin diofizitliyə keçməsi xəttini müdafiə edirdi. Bu zaman bölgədə hökmranlığını bərqərar edən Ərəb xilafəti xristianlara qarşı əvvəllər Sasanilərin yürütdüyü siyasəti davam etdirir, monofizit cərəyanına üstünlük verir, erməni-qriqorian kilsəsinin fəaliyyətini özünü üçün təhlükəsiz sayır, diofizitlikdə isə Bizans təsirini görürdü.

Erməni-qriqorian kilsəsi yaranmış şəraitdən məharətlə istifadə etdi. Katolikos İlya xəlifə Əbd-əl-Malikə məktub yazaraq Nerses Bakuru xilafətə xəyanətdə suçladı. Xəlifə Əbd-əl-Malik alban katolikosunu zindana atdırıb zəncirlətdi, onun kitabxanasını dağıtdırdı. Xəlifənin fərmanı ilə Alban Apostol kilsəsi monofizit kilsəyə çevrildi, avtokefallığını itirdi və əsrlərlə erməni-qriqorian kilsəsinə qarşı mübarizə aparmaq məcburiyyətində qaldı.

Ülvyyə Hacıyeva (tarix üzrə fəlsəfə doktoru):

– Alban Apostol kilsəsi ilə bağlı son orta əsrlər dövrünə aid bir məlumatı sizin nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm. Elə buradaca qeyd edim ki, bu məsələ Azərbaycan tarixşünaslığının boşluqlarından biridir.

Bildiyiniz kimi, Alban katolikosluğu on beş əsr boyunca tarix səhnəsində qalıb və yalnız Rusiya imperatoru I Nikolayın 11 mart 1836-cı il tarixli fərmanından sonra fəaliyyətini dayandırır. Alban Apostol kilsəsinin müxtəlif dövrlərdə ayrı-ayrı iqamətgahları olsa da,

XIII əsrin 40-cı illərindən sonra bu kilsənin mərkəzi Qarabağın Xaçın əyalətində salınmış Qanzasar monastırına köçürülmüşdü. Xaçın knyazlığını Mehranilər nəslindən olan məliklər idarə edirdilər. Qanzasar dövründən başlayaraq Alban Apostol kilsəsinin katolikosları bu nəslin nümayəndələrindən seçilirdi. Beləliklə, həm dini, həm də dünyəvi hakimiyyət Həsən Cəlal nəslinin əlində toplanmışdı.

Lakin 1651-ci ildə Həsən Cəlal nəslinə aidiyyəti olmayan keşiş oğlu Hortaşenli Simon Murovdağ silsiləsinə aid dərələrdən birində, Corabert əyalətində Yerek Manqunq monastırını salaraq Həsən Cəlal nəslinin irsi mülkünə şərik çıxmış və özünü bu monastırın katolikosu elan etmişdi. Yerek Manqunq katolikoslarının fəaliyyəti ta 1800-cü ilə qədər sürmüşdü. Bu monastırın sonuncu katolikosu Kiçik Simon olub.

Qanzasar monastırı (XIII əsrin birinci yarısı).

Azərbaycan Respublikasının Ağdərə rayonunun Vəngli kəndində Xaçın çayının sol sahilində dağın üstündə ucaldılmış məşhur Qanzasar məbədi Qafqaz Albaniyası xristian memarlığının ən görkəmli abidələrindən biridir. Monastırın divarında daş üzərindəki epiqrafik yazıdan məlum olur ki, bu abidə "yüksək və böyük Arsax" ölkəsinin hökmdarı, geniş vilayətin çarı, Böyük Həsənin nəvəsi, Vaxtanqın oğlu, Həsən Cəlal Dövlə və anası Xorişə xatun tərəfindən 1216-1238-ci illərdə inşa edilmişdir

Onun Qanzasarlı müasirləri İyeremiya, Yesai, Ovanes və 1828-ci ildə vəfat etmiş Sargis (Sergi) adlı katolikoslar idi. Bu dövrdə Alban Apostol kilsə mərkəzlərinin ruhani başçıları Qarabağ hakimi İbrahimxəlil xana tabe olmaq istəmədiklərindən, öz fəaliyyətlərini müxtəlif istiqamətlərə yönəlttiklərindən məbəd daxilində təfriqə baş vermiş, Alban Apostol kilsəsi iki iqamətgahda təmsil olunmağa başlamışdı. İbrahimxəlil xan katolikos Ovanesin qardaşı İsrail bəylə

dil tapdığından ona katolikosluq rütbəsi verib Amaras monastırına göndərmişdi. Katolikos Sargisin iqamətgahı isə Qanzasar monastırı olaraq qalmışdı.

Bu zaman həmin o Kiçik Simon adlı katolikos da Qarabağın Corabert əyalətinin Yerek Manqunq monastırında qərar tutmuşdu. Beləliklə, XVIII əsrin sonlarında Alban Apostol kilsəsi üç – Qanzasar, Amaras və Yerek Manqunq iqamətgahlarında fəaliyyət göstərirdi. Sonuncu iki katolikos İbrahimxəlil xana sığınsa da, Qanzasar katolikosu Sargisi Gəncə hakimi Cavad xan himayə edirdi. Belə bir şəraitdə Alban Apostol kilsəsində vəziyyət sabit ola bilməzdi. Bu sabitsizlik Qanzasar katolikosunun durumuna daha ağır təsir göstərirdi, odur ki, 1798-ci ildə Həsən Cəlal nəslindən olan katolikos Sargis Tiflisə köçüb 14 il Axpət monastırında yaşadı. Bu illər ərzində İbrahimxəlil xanın dəstəyinə arxalanan katolikos İsrail Alban Apostol kilsəsini Amaras monastırından idarə etdi.

1808-ci ildə İsrail öldü. 1812-ci ildə Sargis Axpət monastırından Qarabağa qayıtdı. 1820-ci ildə katolikos Sargisin qardaşı oğlu Baqdasar varislik hüququnu əsas tutub Eçmiədzinə yollandı, əlqoyma mərasimi ilə erməni-qriqorian kilsəsinin katolikosu Yefremdən yepiskop rütbəsi alıb Qanzasar monastırına qayıtdı.

II Rusiya–İran müharibəsi (1826-1828) başlayanda katolikos Sargis Arazı adlayıb böyük bir ordu ilə Qarabağa keçən şahzadə Abbas Mirzənin düşərgəsinə gedib ondan kömək istədi. Sargisi Xankəndidə qəbul edən Abbas Mirzə ona xeyli ənam verdi, üstəlik söz də verdi ki, İran qoşununa kömək edəcəkləri təqdirdə xristianlara toxunmayacaq.

Abbas Mirzənin ordusu Qarabağda məğlubiyyətə uğrayandan sonra Qafqaz hərbi dairəsinin rəisi erməni V.Q.Mədətov katolikos Sargisi Rusiyaya qarşı xəyanətdə suçlayaraq onu Tiflisə göndərüb həbsxanaya saldırdı. Lakin istintaq zamanı ona qarşı irəli sürülən ittiham sübuta yetmədiyini üçün katolikos Sargis azadlığa buraxıldı. Bununla belə, keçirdiyi sarsıntılar ahıl yaşlı katolikosun həyatına təsirsiz ötürmədi, 1828-ci ildə o, vəfat etdi.

Alban Apostol kilsəsinin başsız qaldığını görən Qarabağın alban müləkləri 1830-cu ildə erməni-qriqorian kilsəsinin katolikosu Yefremə müraciət edərək yepiskop Baqdasara mitropolit rütbəsi verməyi ondan xahiş etdilər. Bundan sonra yepiskop Baqdasar Alban mitropoliti oldu. 1854-cü il iyunun 27-də dünyadan köçən Baqdasarı Qanzasar monastırının girəcəyində dəfn etdilər. Həsən Cəlal nəslinin başqa bir nümayəndəsi Sargis Cəlal 1865-ci ildə Qarabağ yeparıxıyasının rəisi təyin olundu və ömrünün sonuna qədər (1879) bu vəzifəsini tutdu. Ondən sonra Həsən Cəlal nəslindən din xadimi çıxmadı və mitropolitlik zənciri qırıldı.

Məhəbbət Paşayeva (*tarix elmləri doktoru*):

– Alban tayfalarından olan udilərin yaşadığı tarixi proses müasir Azərbaycan alimlərinin diqqət mərkəzində olsa da, bu məsələnin kifayət qədər öyrənilmədiyini desəm, yəqin, razılaşarsınız. Udilər, ingiloylar, xımalıqlar, qızıllar kimi bir sıra etnik qrupların timsalında albanlar dövrümüzə qədər öz varlıqlarını qoruyub saxlayıblar. Ancaq demək olar ki, udilərdən başqa bütün alban tayfaları orta əsrlərdə islamı qəbul edərək transformasiyaya uğrayıblar və yalnız udilər öz alban kimliklərini, dinlərini müəyyən dərəcədə qorumağa nail olublar.

Udilərin keçdiyi mürəkkəb, keşməkeşli dövr Alban Apostol kilsəsinin tarixi ilə bağlı olub. Bununla yanaşı, XIX əsrin əvvəllərində bölgədə baş vermiş sosial-siyasi proseslər də udilərin taleyində iz qoyub. Xüsusən də Rusiya imperatoru I Nikolayın Qafqazda, o cümlədən Azərbaycan torpaqlarında apardığı xristianlaşdırma siyasətinin nəticələri udilərin taleyinə ağırlı təsir göstərmişdir. Bugünkü tədbirdə mən məhz bu məsələyə toxunmaq istəyirəm.

Məlumdur ki, VIII əsrdə Mehranilərin idarə etdiyi Böyük Alban knyazlığının süqutu nəticəsində albanların siyasi üstünlüyünün əldən getməsi ilə xalqın bir hissəsi dil və din baxımından assimilyasiyaya uğrasa da, xristian kimi yaşamağa davam edən o biri hissə yüzillər boyu – ta XIX əsrin əvvəllərində öz siyasi, mədəni birliyini, dilini, etnik adını qoruyub saxlaya bilmişdi. X əsrdə yəni dən dirçələn alban Arsax, Uti, Şəki çarlıqlarının ərazisində Alban Apostol kilsəsi 1836-cı ilədək fəaliyyət göstərmişdi.

Lakin Qafqazın işğalından, xüsusən 1828-ci ildə bağlanmış Türkmənçay müqaviləsindən sonra Rusiya imperiyası ermənilərin Azərbaycan torpaqlarında məskunlaşdırılmasını əsaslandırmaq üçün albanların, o cümlədən udilərin tarixi yaddaşını məhv etmək siyasətinə əl atdı. Bu məqsədlə Rusiya imperatoru I Nikolay 11 mart 1836-cı ildə senata göndərdiyi fərmanla IV-XIX əsrlər boyu fəaliyyət göstərmiş Alban Apostol kilsəsini erməni-qriqorian kilsəsinin idarəçiliyinə verdi. Beləliklə, 1836-cı ildən sonra alban tayfalarının, o cümlədən udilərin uzun sürən assimilyasiya prosesi başladı. Udilərin bir hissəsi məcburi transformasiyaya uğradılmaqla qriqorianlaşmağa və erməniləşməyə, bir qismi də pravoslav gürcülərin içində əriyib itməyə məhkum edildi.

Çarizmin Qafqazda apardığı dini siyasət nəticəsində udilərin etnik kimliyi dolaşq vəziyyətə salındığı üçün artıq XIX əsrin 80-ci illərində onların mənşəyi barədə bir-birini təkzib edən fikirlər ortaya çıxmağa başladı. Buna baxmayaraq, udilərin bir hissəsi öz soy-kökünü unutmadı, dini və etnik ənənələrini yaşatmağa çalışdı. Nic kəndində yaşayan udilər öz dillərini, Alban Apostol kilsəsinə etiqadlarını qorumaq üçün erməni-qriqorian kilsəsinə, eləcə də başqa xristian kilsələrinə getməkdən imtina edərək ibadətlerini evdə həyata keçirməklə özlərini assimilyasiyadan qoruya bildilər.

Bunu da deyək ki, Rusiya imperiyasının XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycan torpaqlarında apardığı siyahıyaalmalarda xeyli udi kəndi qeydə alınmışdı. Yelizavetpol quberniyasının Nuxa qəzasının Vardanlı, Mirzəbəyli, Sultan-Nuxa, Courlu, Malıx, Yenikənd, Qazax qəzasının Kirzan, Cavanşir qəzasının Seysulan kəndləri XIX əsrin sonlarında udi kəndləri kimi qeydə alınsa da, sonrakı dövrdə bu kəndlərin əhalisi assimilyasiyadan yayına bilməmişdi və burada yaşayan udilər Rusiya imperiyasının apardığı konfessional təsnifata uyğun olaraq erməni-qriqorianlar kimi göstərilmişdilər. Beləliklə, Azərbaycan torpaqlarında yaşayan udilər qısa zamanda qriqorianlaşmağa məruz qalmışdılar.

Nazim Mustafa (*tarix üzrə fəlsəfə doktoru*):

– Məlumdur ki, Azərbaycan xanlıqlarının bir hissəsi Rusiya tərəfindən işğal edildikdən sonra Türkmənçay (1828) və Ədirnə (1829) müqavilələrinə əsasən, İran və Osmanlı imperiyası ərazisindən Cənubi Qafqaza 120 mindən artıq erməni köçürüldü. Şərqi Anadoludan və Xoydan köçürülən ermənilərin bir qismi keçmiş Gəncə xanlığının ərazisində yerləşən, əsasən bağçılıq və şərəbcılıqla məşğul olan Kirzan

kəndində məskunlaşdırıldı, bundan sonra Azərbaycan üçün arzuolunmaz demografik proseslər başlandı.

Bu dövrdə ölkədə miqrasiya prosesləri ilə paralel olaraq udilərin bir qismi etnosidə məruz qalmışdı. Məndən əvvəl deyildiyi kimi, Rusiya imperatoru I Nikolayın 11 mart 1836-cı il tarixli fərmanı bu prosesi daha da sürətləndirmişdi.

Çar Rusiyası dövründə Qafqazda yaşayan xalqların tarixi, etnoqrafiyası, mədəniyyəti müxtəlif qurumlar tərəfindən tədqiq olunurdu. 46 cildlik “Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusu”nda udilər haqqında R.Əfəndiyev, M.Bejanov, A.Dırr kimi tədqiqatçıların məqalələri dərc edilmişdi. 7 cildlik “Zaqafqaziya ölkəsinin dövlət kəndlilərinin iqtisadi məişəti” adlı toplusunda da udilər haqqında bir sıra tədqiqat materialları dərc olunmuşdu. Bu toplusunun 1886-cı ildə çap edilmiş 2-ci cildinin 3-cü buraxılışında əslən Tiflis ermənisi Aleksandr Yeritsovun tədqiqatı diqqəti xüsusilə çəkir. A.Yeritsov yazır ki, XIX əsrin ortalarında udilərin yaşadığı Kirzan kəndinin əhalisi çox idi. Kənddəki arxların, bağların, xarabalıqların sayına görə o, əvvəllər bu kənddə 700-dən artıq evin olduğu qənaətinə gəlir. Müəllif kənddə qədimdən udilərin yaşadığını və onların öz dillərini unutmadığını, bir qisminin isə tədricən erməniləşdiyini yazır.

1886-cı il siyahıyaalmasının nəticələrinə görə, Yelizavetpol quberniyasının Qazax qəzasının Kirzan kəndində 27 udi ailəsinin, o cümlədən 90 kişi və 70 qadının yaşadığı təsbit edilib. Kirzan udilərinin erməniləşdirilməsi prosesi XX əsrin əvvəllərində daha sürətlə gedib ki, bu da bölgədə baş verən sosial-siyasi

proseslərlə sıx bağlı olub. Kirzanda yaşayan udilərin sayca azalmasına 1905-1906-cı illər qırğınları da təsir göstərib. Konkret desək, “Daşnaksutyun” partiyasının İrəvan quberniyasından gəlib Kirzanda yuva salan quldur dəstələri 1905-ci ilin noyabr ayında milli zəmində qırğın törədilməsinə səbəb olmuşdular. Erməni müəllifi A-Do (əsl adı Hovanes Ter-Martirosyandır) 1907-ci ildə İrəvanda ermənicə çap etdirdiyi “1905-1906-cı illər erməni-türk toqquşmaları” əsərində yazır ki, qırğınlar ərəfəsində Kirzan kəndində 41 erməni ailəsi (220 nəfər) yaşayırdı. A-Do qırğınlardan yaxa qurtarmağa çalışan kirzanlıların bir müddət qonşu müsəlman kəndi Mansurluda sığınacaq tapdıqlarını deyir. Əgər Kirzan əhli erməni olsaydı, müsəlman kəndinə necə sığına bilərdi? Bu fakt Kirzanda yaşayanların udilər olduğunu bir daha təsdiqləyir.

1905-ci ilin dekabrında Qafqaz Cənubun kirzanlıları Tiflisin əsasən ermənilərin məskun olduğu Havlabar məhəlləsində yerləşdirmişdi. 1906-cı ilin mart-aprel aylarında onların bir qismini Tovuz stansiyasına gətirib, oradan İrəvan quberniyasının Novo-Bəyazid qəzasının Şəmşəddin bölgəsinə istiqamətləndirdilər. Tiflisdə qalan kirzanlılar isə ermənilərə qaynayıb-qarıxdılar. Erməni müəllifi A-Do Kirzandan qaçanların Qırmızıbulaq kəndində məskunlaşdığını da göstərir.

Milli zəmində qırğınlar dayandırıldıqdan sonra udilərin bir hissəsi Kirzan kəndini həmişəlik tərk edib Kürün sağ sahilindən 2-3 km cənubda Yeni Kirzan kəndini salmışdı.

1908-ci ilin məlumatında isə Kirzan kəndində yaşayan 106 nəfərin əksəriyyətinin erməni olduğu qeyd edilir.

1930-cu illərdə Tovuz rayonunun inzibati-ərazi bölgüsünə daxil olan Kirzan kəndi udilərin kompakt yaşadığı üç kənddən biri sayılırdı. Həmin il Bakıda nəşr edilmiş “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında “Dünyada üçüncü udi kəndi” başlıqlı məqalə də dərc olunub. Həmin məqalədə göstərilir ki, Kirzan kəndində 36 udi ailəsi yaşayır.

Sonrakı proseslər nəticəsində udilərin bir qismi keçmiş SSRİ-nin müxtəlif yerlərinə səpələndi. Ermənistan ərazisində qalan udilər, digər milli azlıqlar kimi, assimilyasiyaya uğrayıb erməniləşdilər. Erməniləşmiş udilərin bir qismi hazırda Ermənistanın Şəmşəddin (indiki Berd) rayonunun Noraşen və Arcvaberd (keçmiş Qırğı) kəndlərində məskunlaşmışlar.

İki fikir dünyası qarşı-qarşıya

Umberto Eko ilə kardinal Karlo Martininin dialoqu
(Birinci hissə)

Dünya 2000-ci ilə adlamaq ərafəsindəyken İtaliyanın "La Correra de la Serra" qəzeti məşhur alim-yazıçı Umberto Ekoya və məşhur din xadimi, ilahiyatçı alim kardinal Karlo Martiniyə bir müzakirə silsiləsində iştirakı təklif edir. Tərəflər təklifi məmnuniyyətlə qəbul edirlər, nəticədə dövrümüzün ən maraqlı, ən dərin fəlsəfi məktublaşmalarından biri ortaya çıxır. Qərb fikir dünyasında böyük rezonans doğurmuş bu məktublaşma ən həssas mövzulara yeni yanaşmaları ilə diqqəti çəkib.

Umberto Ekodan kardinal Martiniyə

Sekulyar dünyanın qiyamət düşkünlüyü

Dəyərli Karlo Mario Martini!

Ümid edirəm ki, rütbənizi anmadan sizə adınızla xitab etməyimi hörmətsizlik saymadınız. Lütfən bunu sizə göstərdiyim hörmətin ifadəsi və ehtiyatlı davranmaq cəhdim kimi qəbul edin. Hörmət ifadəsi dedim, çünki fransızların bir yazıçı, sənətçi, ya da siyasətçiylə müsahibə zamanı "doktor", "ustad" və "cənab nazir" kimi məhdudlaşdırıcı ifadələr işlətməməsi mənə həmişə qəribə gəlib. İntellektual sərmayəsi fikirlərinin altına qoyduğu imzasında – adında olanlar var. Fransızlar adından rütbə kimi istifadə edənlərə belə xitab edirlər: "Dites-moi, Jak Martin", "Dites-moi, Klod Levi-Strauss" ("*Dites-moi*" fransızca

“Mənə deyın görək” deməkdir – tərc.). Bir şəxsi adıyla çağırmaq – o, elçi, yaxud Fransa Akademiyasının üzvü olmayanda da – onu avtoritet kimi qəbul etmək deməkdir. Əgər Müqəddəs Avqustinə də xitab etsəydim (lütfən misalıma həddini aşmaq kimi baxmayın), ona “Hipponun ulu yepiskopu” yox (çünki Hipponun ondan başqa da yepiskopları olub), Taqastalı Avqustin deyərdim.

Qeyd etdiyim kimi, bu davranışının səbəblərindən biri də ehtiyatı əldən verməməkdir. Qəzetin bizdən istədiyi bir kardinala bir dinsiz arasında fikir alış-verişinin aparılmasıdır. Bu, çətin məsələdir. Elə görünə bilər ki, dindar olmayan bir insan kilsə mənsubu və “ruhların çobanı” olan bir kardinaldan məsləhət alır. Bu hal həm xitab edilən şəxs, həm də onun ardıcılıarı üçün ədalətsizlik olardı. Məncə, bu dialoqun qəzetin bizi bir araya gətirdiyi şəkildə davam etməsi və azad insanlar arasında fikir mübadiləsi kimi başa düşülməsi daha düzgündür. Mən sizi hər hansı inanca, yaxud təlimə bağlı olmayan oxucuların belə intellektual və əxlaqi həyatda lider kimi qəbul etməsi həqiqətini də bu qaydada vurğulaya biləcəyəm.

Xitab problemini həll etdiksə, qaldı etik problemlər. Məncə, yazışmalarımızın sonrakı hissələrində bu problemlərə köklənməliyik, çünki məqsəd katolik və sekulyar dünya arasında bəzi orta q nöqtələri tapmaqdır. İlk həmləni etmək mənim öhdəmə düşüb deyə (həmişə ən çətini və qəribə olanı ilk həmlədir), dərhal aktual problemlərə keçməli olduğumuzu düşünürəm, çünki bəlkə də bu halda mövqələrimiz, fikirlərimiz çox haçalana bilər. Yüksək hədəflər müəyyən-ləşdirmək üçün uzun müddətdir məhdud da olsa insan beynini məşğul edən və iki min ildir bütün bəşəriyyət üçün heyranlıq, qorxu və ümid mənbəyinə çevrilən mövzulara toxunmaq daha yaxşı olar.

Açar sözü bir az əvvəl dedim. İkinci minilliyin sonundayıq və ümid edirik ki, planetimizin tarixində dərin iz buraxmış bir hadisəyə bağlı təqvimdən yararlanmaq – bəlkə başqa dindən olan və ya inancsız adamlar da bu məsələdə mənimlə razılaşacaq – siyasi baxımdan daha doğrudur. Bu vacib günün yaxınlaşması istər-istəməz iyirmi əsrlik düşüncə tarixini formalaşdıran bir mənzərəni ortaya qoyur: Qiyamət.

Ümumi tarix bizə öyrədir ki, zamanın sonu anlayışı ilk minilliyin son illərinə hakim olub. Aydınır ki, tarixçilər “1000-ci ilin gətirdiyi qorxuları” əfsanəvi təsvirlərlə, heç vaxt ağarmayacaq dan yerini gözləyən heyvan sürüsü şəkilləri ilə birgə qavrayırlar. Ancaq tarixçilər qiyamətlə bağlı söz-söhbətlərin həmin ölümçül gündən (ilk millenium) əvvəl başladığını və qəribədir ki, ondan sonra davam etdiyini də deyirlər. Bu nöqtədən sonra ikinci milleniumun müxtəlif millenarianizmləri əmələ gəlib (*Millenarianizm – milleniumla birlikdə dünyanın axırının da çatacağına inananların əmələ gətirdiyi düşüncə sistemi – tərc.*).

Bu düşüncə sistemləri, – istər ortodoks olsun, istər heretik, – tək cə dini hərəkətlərin, məqsədi Tanrının Səltənətinə qovuşmaq olanların yox (onsuz da həmişə bir xeyli siyasi və sosial hərəkəti millenarianizmin bir növü kimi təsnif etməyə meyilli olmuşuq), həm də yer üzündə yeni bir Səltənət qurmaq istəyən sekulyar, hətta ateist düşüncələrin nəticəsi kimi ortaya çıxıb.

“Əhdi-Cədid”dəki “Yəhyanın müjdəsi” əndişə yaradan, qarışıq kitabdır, çünki onun içində qiyamətlə bağlı sonradan uydurulmuş bir xeyli vəhy var. Pa-panın qanunlarına görə, bunlar uydurmadır, amma o biri yandan da doğurduğu istəklər, qorxular və əməllər baxımından bu vəhylərin əvəzi yoxdur. Vəhy həm bir söz, həm də aqibətin ifşası kimi ifadə oluna bilər. Elə buna görə də 2000-ci ilə yaxınlaşarkən vəhylər onları bir dəfə də oxumamış insanlar tərəfindən yenidən yazılır. Dolu fırtınası, qan gölünə çevrilən dəniz, göydən qopub düşən ulduzlar, dərin uçurumun dibindən toz-duman içində sıçrayan atlar, Yəcuc-Məcuc orduları, dənizdən çıxan əjdaha – bu kimi şeylər artıq beyinlərə girmir. Bunların yerinə nüvə tullantılarının sürətlə çoxalması, dünyanın çirklənməsi, kimyəvi turşu yağışları, Amazonun yox olması, ozon dəliyi, aclıq, torpağın eqoistcəsinə məhv edilməsi, yeni xəstəliklər, buzlaqların əriməsi, gen mühəndisliyi sayəsində klonlarımızın yaradılması müzakirə olunur. Ana Təbiət can verir, bəlkə də son nəfəsini dərmək üzrədir.

Kommunikasiya vasitələrinin bizi alışırdığı böyük laqeydlik içində də olsa, qiyamətlə bağlı qorxularımızı yaşamaqdayıq. Hətta bu qorxuları məsuliyyətətsizcəsinə istehlak anlayışının əmələ gətirdiyi girdab içində ideologiyanın və həmrəyliyin axırını bayram edərək, “bibamus, edamus cras moriemur” (yeyin, için, çünki sabah öləcəyik) düsturu ilə yaşadığımızı da demək olar. Bu şəkildə hər birimiz vəhy qorxusu ilə yaşayır, bəd ruhları qovmaq istəyirik. O biri yandan da şüursuzcasına qorxduqca bunun əsirinə çevrilir, daima gözümüzün qabağına qanlı səhnələr gətirir, beləcə, reallıqdan uzaqlaşmağa çalışırıq. Amma realıqdan uzaqlaşdıqca bu qorxunun gücü də artır.

Mərc gələcək ki, köhnə xristian dünyasına baxanda zamanın axırı və ya qiyamət anlayışı bugünkü sekulyar dünyamızda daha geniş yayılıb. Xristian dünyası qiyamətdən günahlardan arınmaq üçün meditasiya vasitəsi kimi istifadə edirdi, amma qiyamət – təqvimlərin müəyyən edə bilməyəcəyi bir qatda dolaşır və heç vaxt baş verməyəcəkmiş kimi hərəkət edirdi. Sekulyar dünya isə zamanın axırı yoxmuş kimi davranmağa çalışır, halbuki bu anlayış artıq vərdiş halını alıb. Bütün bunlar paradoksdan çox tarixin ilk minilində meydana gələnlərin təkrarına oxşayır.

Məndən daha yaxşı bildiyiniz təfsir məsələlərindən bəhs etmək istəmirəm, amma oxuculara zamanın sonu fikrinin “Yəhyaya nazil olmuş vəhy” ki-təbından, daha dəqiqi, bu kitabın ən mübhəm pasajlarından olan 20-ci hissəsindən gəldiyini xatırlatmalıyam. Bu hissə bizə belə bir “ssenari” təqdim edir: İsanın dirilməsi (Incarnation) və Xilas (Redemption) nəticəsində Şeytan mühakimə olunur, amma Şeytan min il sonra geri qayıdacaq, beləcə, xeyir və şər qüvvələr arasında son savaş olacaq. Yəhya çox açıq şəkildə min ildən bəhs edir. Amma bəzi rahiblərin də dediyi kimi, Tanrının min ili bir gün mənasına gələ bilər, eyni zamanda bir gün min il çəkə bilər. Nəticə etibarilə bu ifadə hərfi mənada şərh olunmamalıdır. Avqustin bu pasajın “ruhani” şəkildə şərhinə tərəfdardır. Millennium və ya Tanrının Səltənəti tarixi yox, mistik hadisələrdir, üstəlik, Armageddon bu dünyaya aid anlayış deyil (*Xristianlar dünyanın axırında xeyir və şər qüvvələr arasında baş tutacaq savaşı “Armageddon” adlandırırlar. Bu savaşda*

dünya hökmdarları Tanrının göndərdiyi hökmdara – İsayə qarşı birləşəcəklər – tərç.). Bunu deməklə tarixin bir gün bitəcəyi, İsanın yer üzünə enib diriləri və ölüləri mühakimə edəcəyi ehtimalını qırağa qoymuram, amma bu məqamda, mənəcə, vurğulanan əsas şey yüzillərin sona çatması yox, keçməsi və Parousia, yəni İkinci Gəliş anlayışının zamana hakim olmasıdır (yəni tarixin sona çatması yox, davam etməsi).

Təkcə Avqustin yox, kilsə rəhbərləri də məsələyə belə yanaşır və tarixi gələcəyə səyahət kimi dəyərləndirirlər. Bu anlayış “paqan” dünyasına yaddır. Hegel və Marks belə Pyer Teyyar de Şardenin də mənimsədiyi bu təməl fikrə borcludur. Tarixi kəşf edən xristianlıqdır, əslində, bu, tarixi bir xəstəlik kimi təsvir edən Dəccalın modern formada cisimləşməsidir.

Çox güman ki, sekulyar historisizm tarixi sonsuzluqadək mükəmməlləşdirilən şəkildə görür – beləliklə, insan oğlu bu gündən etibarən sürəklə şəkildə özünü inkişaf etdirir və tarixin gedişində zənginləşə bilər. Amma sekulyar dünya tarixin geriləməsini və absurdluğunu necə dəyərləndirməli olduğumuz məsələsində heç də həmişə eyni ideoloji fikri bölüşməyib. Bununla yanaşı, yenə də həyat yolundakı ümid işarələrini necə izləməklə bağlı tarixə müəyyən bir xristian yanaşması var. İstər Emmanuel Munye tragik optimizm, Antonio Qramşi ağılın pessimizmi, ya da iradənin optimizmi haqda fikir bildirsən, tarixin və onun yaratdığı qorxuların necə qiymətləndiriləcəyi əsasən xristianlığa aid bilgidir.

Düşünürəm ki, ümitsiz millenarianizm zamanın sonunun qaçılmaz sayıldığı hər vəziyyətdə ortaya çıxacaq və ümid öz yerini tarixin axırının bayram edilməsinə, yaxud heç bir iradənin və düşüncənin cücərmədiyi zamansız, arxaik ənənəyə verəcək (demirəm ki, mütləq belə olacaq, sadəcə belə bir şey mümkündür). Bu yanaşma dünyanın və tarixin günahların nəticəsi kimi ortaya çıxması, ancaq ikisinin də yox olunmasıyla Tanrının bir neçə seçilmiş insanı xilas edəcəyi fikrinin düstur seçildiyi qnostik dəlaləti (və bunun sekulyar versiyasını) doğurur. Eynilə xüsusi irqə, ya da qrupa mənsub olanların dünyanın və tarixin səfil səhnəsində öz qətliaqlarını bayram edə biləcəyi inancının hökm sürdüyü müxtəlif supermen ideologiyalar da bunun nəticəsidir.

Bir şəxs ancaq tarixin gedişini anlamaqla (o şəxs Yenidən Dirilməyə inanmasa belə) reallığı dünyəvi şəkildə sevmə və sevgiyə, ümidə hələ də yer qaldığına inana bilər.

Görəsən, həm inananların, həm də inancsızların bölüşdüyü bir Ümid anlayışı (və gələcək qarşısında məsuliyyət) varmı? İçində olduğumuz zamana söykənib nə yarada bilərik? Gələcəyə biganə qalmayan, amma daha çox keçmişin səhvlərinə yönələn aqibət fikrinin kritik rolu ola bilərmi?

Əks halda, aqibət düşüncəsini qəbul edib heç nəyi vecə almadan, elektron qalalarımızın yaratdığı güvənc içində TV ekranlarının qarşısında oturmaq və işlər əvvəlki kimi getdiyi halda kimlərsə bizi əyləndirməsini gözləmək – lap yerinə düşən bir davranış olacaq.

Ümid “son”u sona çatdırır

Dəyərli Umberto Eko!

Sizlə həmfikirəm. Mənə adıyla xitab etdiniz, mən də eyni şəkildə qarşılıq verəcəyəm. Söhbət rütbələrdən gedəndə Müqəddəs Kitab çox da humanist sayılmaz (“Qoymayın sizi “Rabbi” çağırırlar... Yer üzündə heç kimə “Ata” deməyin... Qoymayın sizi rəhbər adlandırsınlar...” Məttə, 23:8-10). Sizin də dediyiniz kimi, başqa bir kimliyə bürünmədən, rola girmədən fikir mübadiləsi aparsaq, bizə daha asan olacaq. Müzakirəmizin mümkün qədər məhsuldar alınması üçün ortaq mövzulara toxunmağımız və bizi bir-birimizdən həqiqətən ayrı salan ayrılıqların kökünə gedib aramızdakı fərqləri üzə çıxara bilməyimiz üçün yazışmalarımızda son dərəcə dürüst olmağımız vacibdir.

Elə ilk dialoqumuzda “yüksək hədəflər qoymaq” təklifinizə də ürəkdən qatılıram.

Etik mövzular, şübhəsiz, ən vacib mövzulardandır. Ancaq ictimai fikri ən çox maraqlandıran günün mövzuları (xüsusilə bioetik mövzuları nəzərdə tuturam) və ümumən “manşet” hadisələridir. Məncə, aramızda fikir ayrılığı yarada biləcək əxlaqi hökmləri verməzdən qabaq mövzunu elmi baxımdan dəyərləndirmək yaxşı olardı. Ən vacibi əvvəlcə hökmlərimizin formalaşmış sərhədlərini müəyyənləşdirməkdir. Bu nöqtədən hərəkət etməklə praktik dəyərləndirmələrin niyə bu qədər müxalif ola biləcəyini müəyyənləşdirə bilərik.

Siz ümid və bununla birgə ikinci millenium qabağı bəşəriyyətin gələcəyi məsələsini qaldırırsınız. İlk milleniumun axırında cəmiyyətləri qorxudan titrətdiyi deyilən apokaliptik (qiyamətlə bağlı) obrazlardan danışırınsınız. Bu qorxu yersiz olsa belə, yerində bir təsbitdir, çünki insanlar gələcəkdən qorxar. Mille-narianizmlər yüzillərdir bizim qarşımıza həm lokal, həm də qlobal utopik hərəkatlara təkan verən qiyamət inanclarında ortaya çıxır. Bu gün ekoloji təhdidlər daha qorxuncdur, çünki bu təhdidlər elmi şəkildə təsdiqləndiyi üçün keçmişdəki xortdanların və ya batil inancların yerini tutub.

Bəs “Əhdi-Cədid”in son kitabı olan “Yəhyaya nazil olmuş vəhy” kitabının bunlarla nə əlaqəsi var? Görəsən, bu kitab tragik və qaçılmaz bir aqibəti xatırladan qorxunc obrazlarla dolu bir qaynaq kimi xarakterizə edilə bilərmi? “Yəhyaya nazil olmuş vəhy”lə həmin dövrə aid digər apokaliptik mətnlər arasında oxşarlıqlar olsa da, onlarda məsələyə yanaşma tərzii fərqlidir. Bu mətnlər “Əhdi-Cədid” kontekstində dəyərləndirilməlidir, çünki vəhy kitabı onun bir hissəsidir.

İcazə verin izah edim. Apokaliptik mətnlərin ana mövzusu adətən indiki zamandan qaçıb gələcəyə sığınmaqdır. Bu mətnlər dünyanın mövcud strukturunu alt-üst edib yerində kitabı yazanın ümidlərinə və gözləntilərinə uyğun dəyərlər sistemi qurmağa çalışır. Apokaliptik ədəbiyyatın arxa fonunda həmişə dini, sosial, siyasi basqıdan əziyyət çəkən və birbaşa hərəkətə keçməkdə fayda görmədikləri üçün özlərini kosmik güclərin dünyanın üstünə çullanacağı və onların

əvəzinə düşmənlərini məhv edəcəyi bir dövrə göndərmək istəyən insan cəmiyyətləri var. Bu kontekstdə hər qiyamət inancında ağır bir utopik yük, böyük bir ümid qaynağı, həm də indiki zamanın dəhşətli bir inkarı olduğunu demək lazımdır.

Bəlkə vəhy kitabının bizə çatmış versiyasına qarışan fərdi mətnlərin arxasında da oxşar şeylər tapmaq olar. Ancaq Müqəddəs Kitabın işığında, xristian baxış bucağı ilə dəyərləndirəndə “Yəhyaya nazil olmuş vəhy”in vurğusunun və mənasının fərqli olduğunu görmək mümkündür. Onda aydınlaşır ki, bu kitab indiki zamanla bağlı hiss edilən sıxıntının yox, daha çox insanın mənəvi kamilləşmə təcrübəsinin davamına, başqa sözlə, ilk kilsənin təfsiriylə desək, qurtuluşa bəslənən ümidin ifadəsidir. İnananların ümidinə meydan oxuya biləcək bir kimsə və ya bir şeytan isə indiyəcən olmayıb, gələcəkdə də olmayacaq.

Bu mənada hazırda zamanın sonu – qiyamət mövzusunun xristian dünyasından çox sekulyar dünyanı qayğılandırdığı barədə fikrinizə şərikəm.

Deysiz bir zamanlar xristian dünyası qiyamət əndişəsiylə sarsılıb? Əslində, bu vəziyyət “Yəhyaya nazil olmuş vəhy”in 20-ci bölməsindəki mübhəm ayələrlə bağlıdır: “Mən göydən enən bir mələyi gördüm. Onun əlində dibsiz dərinliyin açarı və böyük bir zəncir var idi. O, əjdahanı – İblis və Şeytan deyilən o qədim ilanı tutub min illiyə zəncirlədi... İsa barədə şəhadət vermək yolunda, Allahın kəlamı uğrunda boynu vurulmuş canları da gördüm. Onlar dirilib Məsihlə birgə min il hökm sürdülər”.

Əvvəla, bu ayələri hərfi mənada antik ənənədən doğan bir cərəyan şərh edib. Kilsə həmin şərhə və oxşar millenarianizm təsəvvürlərini heç vaxt dəstəkləməyib. Əksinə, kilsə sitat gətirdiyim ayələri rəmzi mənada şərh edib. Biz o ayələrdə də, vəhy kitabının digər hissələrində də öz içindəki ümid sayəsində xilas olmağı bacaran xristianların zəfərinə vurulan eyhamı görürük.

Tarix həmişə özündən kənara edilən qeyri-mənəvi səyahət kimi görülüb. Bu cür baxış bucağı üçlü inanc səviyyəsində qiymətləndirilə bilər: 1) Tarixin bir mənası, yönü var və o, cəfəng, boş şeylərin məcmusu deyil; 2) Tarixin bu mənası təkə mənəvi deyil. O, özündən kənara uzanıb gedir, buna görə də keyfiyyəti ölçülə bilən konkret bir şey yox, bir ümid məsələsidir; 3) Bu obraz bir-birinə bağlı hadisələrin mənasını, insanlıq macərəsinin gələcəyini müəyyənləşdirən nöqtədən uzaqlaşmır, əksinə, həmin nöqtəyə yönəlir.

Bu nöqtəyə qədər əsasən eyni nəticədən danışdığımızı demək olar, amma fərqli nöqtələrə vurğu salıyır və fərqli referans mənbələrinə müraciət edirik. Əvvəla, tarixin mənasının olması və (sizin ifadəinizlə) bir şəxsin “reallığı dünyəvi şəkildə sevmə və sevgiyə, ümidə hələ də yer qaldığına inana bilməsi” mövzusunda eyni fikri bölüşdüyümüz üçün məmnunam.

Daha çətini həm inananlar, həm də inancsızlar üçün keçərli olan bir ortaq ümid “anlayışının” (və gələcək qarşısında məsuliyyətin) olub-olmadığı barədə sualımızdır. Ümid praktik baxımdan necəsə mövcud olmaq məcburiyyətindədir, çünki inananlar da, inancsızlar da bir arada yaşayırlar və həyata bir yerdə mənə qazandırırırlar. Onların həyata bağlı olduqları şəxsizdir. Daha vacib dəyərlərin arxasında düşən insanın sonda bir mükafat olmasa belə, könüllü şəkildə özünü çə-

tinə saldığına baxanda bunu asanca görmək mümkündür. Düşüncəli və məsuliyyətli adamlar – həm inanclılar, həm də inancsızlar, eyni ad altında olmasa da, dərin bir insanlıq hissiylə (humus) hərəkət edirlər. Həyatın hərəkəti içində adlardan daha vacib şeylər var və fundamental insani dəyərləri müdafiə, yaxud təşviq edərkən “a quaestio de nomine” (latınca “adlandırma”, “advermə” – tərc.), semantika üstündə mübahisə açmaq həmişə keçərli deyil.

İnanan üçün, xüsusilə bir katolik üçün, heç şübhəsiz, nəsnələrin adının olması çox vacibdir, çünki ad necə gəldi ortaya çıxmır, zəka və qavrayış göstəricisidir. Qarşımızdakı insanların ad verə-verə, nəsnələrin və anlayışların adını çəkə-çəkə danışması, nə qədər nəzəri olur-olsun, ortaq dəyərlərin başa düşülməsinə imkan yaradır. Mən inanıram ki, irəlidə hələ uzun bir yol var. Bu yolu qət etmək üçün ən bəsit şeyləri də analiz edə biləcək zəkaya və cəsərə ehtiyacımız var. Bunu təkbəşinə yox, qarşılıqlı şəkildə etməliyik. İsa İncildə həmişə belə deyir: “Eşitməyə qulağı olan eşitsin”, “Düşünmürsünüz? Başa düşmürsünüz? Ürəyiniz bu qədərmi bərkiyib?” (Mark, 4:9, 8:17 və s.). İsa fəlsəfi nəzəriyyəyə, ya da müxtəlif düşüncə məktəblərinə yox, həyatımıza yön vermək, həyatı anlamaq üçün hər birimizə bəxş olunmuş ağıla xitab edir. Ən bəsit şeyləri başa düşmək üçün atılacaq ən kiçik addım ümid etmə səbəblərimizi paylaşmaq məsələsində qazanılan uğur deməkdir.

Məktubunuzun axırındakı bir düşüncə mənə çox təsir etdi: “Gələcəyə biganə qalmayan, amma daha çox keçmişin səhvlərinə yönələn aqibət fikrinin kritik rolu ola bilərmi?”

Qiyamətin tezliklə baş verəcəyi fikrinin aqibətimizi anlamaq işini asanlaşdıracağına qatılmıram. Bu fikir qorxudan, dəhşətdən, özünü günahlandırmaqdan və ya “alternativ” bir gələcəyə qaçışdan – eyni vəziyyəti qiyamət ədəbiyyatında da görürük – başqa bir şeyə yaramayacaq.

Qiyamət mövzusunun ciddi şəkildə saf-çürük edilməsi, bizim həm gələcəyi, həm də keçmişi düşünməyimizə gətirib çıxarması üçün qiyamət haqda bu sayaq təsəvvürlərdən qurtulmaq lazımdır. Əgər indiki zaman mənim üçün önəmli bir dəyər daşıyırsa, onda ağılımı işlətməklə, məqbul seçimlər etməklə keçmişi ağrısız dəyərləndirə bilərəm. Bir səyahətə çıxdığımı fərqi deyəm. Gedib çıxacağım yeri az-maz, ən azından təməl dəyərlərlə görə bilərəm. Özüm əl gəzdirmək, inkişaf etmək öz ixtiyarımdadır, bunun fərqi deyəm. Təcrübələr göstərir ki, peşmanlıq hissi olmayan adam özünü inkişaf etdirəcəyinə və daha yaxşı işlər görə biləcəyinə inanmır. Həmin adam xətalərini görmür, səhvləriylə birlikdə yaşamağa davam edir, çünki qarşısında bir hədəfi yoxdur; buna görə də daim soruşur ki, niyə islah olunmalı və indiki halından vaz keçməlidir?

Yazdıqlarım “Ümid” sözünün mənə xatırlatdığı düşüncələrdir. Əgər siz bu sözün baş hərfini böyük hərflə yazmasaydınız, bəlkə mən də buna cəsərət etməyəcəkdim. Xeyr, qiyaməti gözləyən insanların özlərini elektron görüntülərlə zəhərləməsinin vaxtı hələ gəlib çatmayıb. Birlikdə görəcəyimiz hələ çox iş var.

Tərcümə etdi: Qismət

Rəşad MƏCİD

1964-cü ilin 21 avqustunda Ağcabədi rayonunda anadan olub. 1988-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki BDU) Jurnalistika fakültəsini bitirib. 1992-ci ildə "525-ci qəzet"i təsis edib, 1995-ci ildən isə həmin qəzetin baş redaktorudur. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin gənclərlə iş üzrə katibidir. "Hələ ki vaxt var", "10 sentyabr", "Əlvida və salam", "Dəlincinə", "Çiyələk qadın", "Bir də gəlməyəcək", "Cığır-açan" kitablarının müəllifidir.

Bayraqım

Səni ən çətin
günlərimdə qorudum,
beynimə həkk edib
ürəyimə sarıdım.
Mahnımda,
nəğməmdə gizlədim.
Aya baxıb xatırladım,
ulduzunu sevdim.
Üç rənginə öyrəndim,
hər üzünü sevdim.
Hücumdan, həmlədən qorudum,
küləkdən, tufandan keçirdim,
Bir gün qaldırdım başımın üstünə,
Saxladım,
əymədim.
Zaval yox indən belə,
başımın üstündən

qoymaram yerə.
Sənə təşnəyəm, acam –
əlīm-qolum yorulsa,
dişimlə saxlayacam.
Gücü çatmaz
daha nəşə tərpedə,
kimsə əyə...
Dalğalan, əs,
açıl yelkən kimi,
gedək gələcəyə!

“Yaylaq duyğuları” silsiləsindən

1. Bir oğlan gəzəcək yurd yerlərini

Dağlar çiçək boyu kiçilib, enib,
Yaylaqlar təkliyi dərd eləyəndə;
Hüznü ah kimi payız mehini
Çaylar dərələrə səpələyəndə
Bir oğlan gəzəcək yurd yerlərini –
Qəlbində, könlündə, gözündə bahar.

Axacaq günəşin nuru torpağa,
Budaqlar titrəyib pıçıldaşacaq.
Bir oğlan gəzəcək – qəlbində bahar,
Saralan çəmənlər yaşllaşacaq.

2. Yurd yeri

Burda,
bu qoca pəlidin kölgəsində
binə qurarmış babamın babası,
Çubuq-keçə alaçığı
çiçəklərdən əvvəl açarmış
hər yaz ağzı.

Burda,
bu qoca pəlidin kölgəsində
binə qurardı babam.
Taxta çadırı
çiçəklərlə qoşa açardı hər bahar.

Burda,
bu qoca palıdın kölgəsində
binə qururuq.
Dəmir çadırımız
çiçəklərdən sonra açır –
yayın ilk ayı.
Çubuqların
taxtadan dəmirə döndüyünü,
Yurd yerinin
Nəsildən-nəslə söndüyünü
Palıd duyur, palıd bilir.
Və gizli-gizli
Solğun üzümü süzür bir baxış;
“Deyəsən,
o çubuq alaçıqlar
Bu dəmir çadırlardan
davamlıymış”.

3. Uçmaq ümidi

Dəymə, ana,
dəymə mənə.
Beləcə
kürəyimi söykəyim
bu yaşıl çəmənə.
Baba nəfəsi axsın qanıma
bu torpağın istisiylə.
Qarışım bu yaşıl çəmənə.
Beləcə gözlərimi yumub açıb;
dumduru səmanı görüncə,
yamyaşıl meşəni görüncə
qaçıb-qaçıb
o dağ zirvəsindən atılam.
O an
qanadlanıb uçacağıma
dəli bir ümidim var, anam.

4. Aylı dağlar

Bu dağlarda ay işığı –
çəmənəni bürüyən şəhdir,
Bir ahıl saçında gümüşü zehdir.
Bu dağlar ay işığında
nəsildən-nəslə saflıq aparan

yelkənli gəmidir.
Bu dağlar ay işığında
üz-gözü südə bulaşmış
körpə kimidir.

5. Yalqız qalan yaylağım

Hər yay
yaz yaşılı solmamış
dördkünc – sarı dərdlər sarır səni.
Bu sarılığı görüb
qorxu бүrüyür
hələ yaşayası,
hələ yaşıl çəməni.

Həsrət axıb sinəsindən,
Şimşək çaxıb sinəsində.
Bu yaylağın sinəsində
Yurd yerləri yara kimi.

Yaşıl otlar saralacaq,
Üstlərini qar alacaq,
Ümidləri daralacaq
Payızdan bahara kimi.

Bu palıdın kölgəsinə
Dönən olacağımı yenə?
Yurd yerləri söne-söne
Nur yayacaq hara kimi?

Cıdır düzü

Dərədə möcüzə, dağda möcüzə,
Torpağa bu qədər vurulmamışdım.
Gözəllik önündə heç vaxt, heç vədə
Belə təzələnib durulmamışdım.

Dili tutulubmu torpağın, daşın?
Görən niyə belə səssizdi bu yer?
Haçansa Üzeyir ayağı dəyib,
Yəqin, ona görə əzizdi bu yer.

Sükuta бүrүнüb Cıdır düzümüz
Bülbülün səsinə dalandan bəri.

Torpaq dərd əlindən qayalaşdır
Ellər Natəvansız qalandan bəri.

Göz dikib bu yerə yağılar, yadlar,
Su olub düzündə axa bilməyib,
Nə qədər zirvələr fəth edib Qacar,
Amma bu zirvəyə qalxa bilməyib.

Burda daşları da qoruyaq gəlin,
Hansı bir daşdasa Vaqif qanı var.
Bura yaddaşdır obanın, elin,
Burda hər bir nəslin öz ünvanı var.

Deyirəm, dünyada sevgi tapılmaz
Övladın torpağa sevgisi kimi.
Bu yurd yaddaşımda qalacaq mənim –
Tarixin möcüzə sərgisi kimi.

1981

Xarıbülbül

Səninlə bağlıdır həyəcanlarım,
Ən rahat anlarım, xoşbəxt anlarım.
Sənin nəğmənlə ilə qanad açmışam,
Cənnətə düşmüşəm, göyə uçmuşam.
Səninlə bağlıdır göz yaşlarım da,
Dəli gülüşlərim, savaşılarım da.

Yenə köməyim ol, bu çətin anda
Tapım o gördüyüm axarı, bülbül.
Qaytar o əvvəlki səadətimi,
Qaytar bəxş etdiyim baharı, bülbül.
Gəzdim qarış-qarış, addımbaaddım,
O gözəl, o əziz diyarı, bülbül.
Yenə səsin gəlsin, qoy qanadlanım,
Qalxım nəfəsinlə yuxarı, bülbül –
Xarıbülbül!

Kövrəklik

Bu qədər ağrını, bu qədər dərdi,
Sıxıb ürəyimdə saxlamamışdım.
Camaat içində, adam içində
Bu qədər kövrəlib ağlamamışdım.

Sən, dostum, Ağdamdan danışma mənə,
Sən də heç Laçından, Şuşadan demə.
Məni yandıracaq xatirələri
Sakitcə pıçılda, ucadan demə.

Mən indi o qədər kövrək, həssasam,
Gözümün suyundan pas tutasıyam.
Təkcə torpağa yox, təkcə elə yox,
Hətta hislərə də yas tutasıyam.

Bir ovuc torpaq

Torpaq cadar-cadar,
torpaq qurquru,
Diksindi – bir ovuc su atdım qəfil.
Bu nəydi?
İçində gizlənmiş qorun
Yoxsa ki, yanğısın oyatdım qəfil?

Çəkdi bir ovuc luq suyu canına,
Sinəsi çatladı diqqətlə baxsan.
Bir ovuc torpağım – ana torpağım
Araz suyu deyil, qorxdunmu yoxsa?

Şəkillər

Birində sevincli, birində qəmli,
Ömrümü yaşadır cizgilərində.
Baxıram, duyğular bürüyür məni,
Sirrini gəzirəm, sirri dərində.

Yaddaş zəmisinə düşən qıgılıcım,
Yaddaş qayığına avar şəkillər.
Arzusu sozalmış, odu azalmış
Kövrək ürəklərə bahar şəkillər.

Donubdu gözlərdə sevinc nidası –
Xoşbəxtlik duyulur bəzilərində.
Hərdən qəm şüası, kədər sədası,
Ürəklər oyulur bəzilərində.

...Bir köhnə şəkilə qayıtdı bahar,
Bir nəğmə oyandı, açıldı dərdim:

«Ötən günlərimi qaytaraydılar
Gələn günlərimdən qurban verərdim».

Bu necə duyğudu, bu necə hisdi?
Şəkillər özümü alar özümdən.
Gözəl günlərimi bir də əlüstü
Təzədən qayıdıb yaşayaram mən.

Ötən arzuları oymaq üçün
Bir çınqı alov da bəs edə bilər.
Çevrilib dünənə qayıtmaq üçün
Yaxşı ki, dünyada yaşar şəkillər.

Kibrit qutusunda yazılan şeir

Bir dolu ürəyin püskürmə çağı
Yolların darımaçal vaxtına düşüb.
Bir ulu duyğunun şeir olmağı
Kibrit qutusunun baxtına düşüb.

Buğlanan sətirlər, kəlmələr isti,
Boylanır səməyə, baxır günəşə.
Qayada zoğ atan körpə şitildi,
Dikəlib asfaltı deşən bənövşə –
Kibrit qutusunda yazılan şeir.

Böyüdünmü...

Mənim yaşım yüzə çatdı,
Körpəm, bəs sən böyüdünmü?
Bu kədərdən, bu əzabdan,
Dərddən-qəmdən böyüdünmü?

İçindən keçən sızıltı
Günlərini ay etdimi?
Dəstə-dəstə yağan yağış
Bulağını çay etdimi?

Bu ağrımı ki adladıq,
Sən bu işə asan demə.
Yaşın neçə olar indi? –
Gəl bu dəfə yalan demə,
Körpəm, heç sən böyüdünmü?

Rus qarısı

Birdən söhbət düşdü,
sifətindəki
Alışan, parlayan atəşi gördü.
Çiyində bərq vuran qanadlarını,
Gözündən boylanın Günəşi gördü.
Gördü qəlbindəki bu davanı o,
Duydu uzaqdanca bu havanı o.

Mənim də hər qeylü-qalımı bildi.
Üzümü görmədən halımı bildi.
Bildirdi ki, ruhumun sənsən yarısı,
Səndən həssas imiş
bir rus qarısı.

Bir də gəlməyəcək...

Elə möcüzələr yaratmışan ki,
Elə dəqiqələr yaşatmışan ki,
Olmayıb heç onun yüzdə biri də
Nə mənim dünyamda,
nə bu dünyada.

Sən elə telləri qırıb getmişən,
Sən elə yaralar vurub getmişən,
Təpəri yoxdu ki, dözüb dayansın,
Nə mənim dünyamın,
nə bu dünyanın.

Qəfil gəlişinlə suç eləmişən,
Sənsiz keçən ömrü puç eləmişən,
Vurmayıb heç zaman belə qar-yagış
nə mənim dünyamı,
nə bu dünyanı.

Bilmədim iblissən, ya mələk, Qadın,
Ətri, gözəlliyi çiyələk Qadın.
Bir də gəlməyəcək sənintək Qadın
Nə mənim dünyama,
nə bu dünyaya.

Əjdər OL

1958-ci ilin 17 avqustunda Hacıqabul şəhərində anadan olub. 1975-1979-cu illərdə Gəncə Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fakültəsində, 1994-1999-cu illərdə isə Moskva Dövlət Sosial Universitetində hüquqşünaslıq ixtisası üzrə təhsil alıb. "Gələcəkdə yaşayıram", "Alın yazıma düzəliş", "İndidən", "Hamı sənə "can" deyir", "Könül vuruşu", "Yaşa", "Günəbaxan zəmişi" adlı şeir, "Ölümlə zarafat", "Qrafoman", "Səhra komandirinin meymunu", "Ölümlə oyun" adlı hekayə kitablarının müəllifidir. Yaradıcılıq sahəsindəki fəaliyyətinə görə 2010-cu ildə "Milli kitab mükafatı"na, 2011-ci ildə Respublika Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin təsis etdiyi "Qızıl kəlmə" mükafatına layiq görülüb. 2012-ci ildə Ankarada M.Kaşğarlı Beynəlxalq hekayə yarışmasında birinci yeri tutub.

Ölümlə zarafat

(*"Portret hekayələr" silsiləsindən*)

Biz Praqa hava limanından Bakıya uçan Çex hava yollarına məxsus təyyarəyə minəndə artıq Əmirin tini taraz idi. O, stüardessalara kompliment deyə-deyə yerini axtarırdı. Stüardessalardan biri qabağa düşüb onu yerində oturtdu. Özünün dediyi kimi, Parisdən Praqaya uçanda Bakıdan götürdüyü sonuncu arağı təyyarədə vurmağa başlamış, Praqa aeroportunun kafesində isə arağı çaxıra, konyakı viskiyə qarışdırmışdı.

Əmir təyyarədə məndən qabaqda, Rüstəmlə yanaşı oturmuşdu və ona Nobel qardaşları haqda yazdığı və ingilis dilində çap olunmuş sənədli romanından danışır. Hətta deyirdi ki, əsərini Nobel mükafatına təqdim edib və əsər komissiyada birinci turdan keçib. Ancaq Nobel mükafatını adama asanlıqla vermirlər. Proses bəzən iyirmi il çəkir. Əvvəlcədən heç nə demək olmaz. Nobel mükafatı komitəsi sürpriz etməyi xoşlayır. Onun danışdıqlarını ətrafdakılar ay-

dın eşidirdi. O həm də XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Bakı neftinin hesabına milyonlara yiyələnmiş norveçli Nobel qardaşları barədə kinossenarisinə film çəkmək üçün sponsor axtardığını bildirirdi.

– Rüstəm, – Əmir deyirdi, – Avropa oxucusuna yol tapmaq üçün onu maraqlandıran mövzuda yazmaq lazımdır. Mən Nobel qardaşlarından yazmasaydım və yəhudi mühitinə çıxmasaydım (Nobellər yəhudi kökənlidir), kim idi mənim romanımı ingiliscəyə çevirib kitab buraxdıran? Hansı xarici nəşriyyat mənim kitabımı çap etməyi boynuna götürərdi? Heç biri! Bu romanım iki il qabaq Londonda on min tirajla çap olunub, satılır. O vaxtdan heç yerdə işləmirəm, bu kitabın hesabına yaşayıram. Qardaşım, Rüstəm, sən nə qədər «Şaman duası» (Rüstəmin şeirlər kitabının adı) yazsan, buralara (biz hələ Avropadaydıq) gəlib çıxmayacaqsan, sanballı qonorar üzü görməyəcəksən.

Rüstəm Əmirin dediklərini cavabsız qoymadı:

– Əmir, mənimki «Şaman duası»dır. Qurd öz ölkəsində ac qalmaz!

Təyyarəmiz havaya qalxıb rahat uçmağa başladıqda stüardessalar sənişinlərə axşam yeməyi gətirdilər. Əmir yeməyə girişməzdən əvvəl əl çantasını eşələyib bir şüşə viski çıxartdı. O, viski şüşəsinin ağzını açıb stüardessaların bir azdan gətirəcəkləri çay və ya kofe üçün qoyduğu fincanı ağzına qədər doldurduqdan sonra yanında və ətrafında oturan bizlərə də viski təklif etdi.

Mən içmək istəmədiyimi bildirdim. Rüstəmin qan təzyiqinin olduğunu dörd gündü ki, yol yoldaşlarımızın hamısı bilirdi. Dəstəməzdə olanlardan Qafar, Paşa, bir də Sabir müəllim fincanlarını Əmirə uzatdılar. Əmir onların hərəsinə azacıq içki süzdü. Özləri belə istədilər.

Sabir müəllimin yanında oturmuş müğənni İlhamə xanım stüardessaya şərab sifariş vermişdi. Digər səfər yoldaşımız biznesmen və xeyriyyəçi Akif qızı ilə üç sıra arxada əyləşmişdi, başları söhbətə bərk qarışmışdı, bizdən xəbərləri yox idi.

Bizdən olan o birilər Demokratik Azərbaycan Konqresinin Bakı təmsilçisi Xəzər, gənc siyasətçi Niyaməddin, Sabir müəllimin qardaşı oğlu Anar və başqaları lap arxa cərgələrdə səpələnmişdilər, əl çatan yerdə deyildilər. Biz üç gün Parisdə vaxtilə Avropa İttifaqının fəaliyyətə başladığı binada dünyanın çox yerindən gəlmiş soydaşlarımızla və xarici qonaqlarla birgə 1946-cı ildə Güney Azərbaycanda baş vermiş Milli azadlıq hərəkatının ildönümüylə bağlı simpozium keçirmişdik.

Simpoziumda iştirak edənlər az-çox tanınan adamlardı və hamımız iclaslarda çıxış edib ürəyimizi boşaltmışdıq. Vətənpərvər şair Sabir müəllimin, istiqlal, azadlıq yolunda zindanlar, sürgünlər görmüş, dönməz, həyatda adi görünmə də, tribunaya çıxanda qızmış şirə dönən, danışanda ağzından od tökülən, hazırda İsveçdə mühacirətdə yaşayan Əjdər bəyin coşqun nitqlərinə qulaq asmışdıq.

Fransadakı səfirimiz simpoziumun heç bir iclasına gəlməsə də, Gürcüstanın bu ölkədə səfiri olan xanım icaslardan birinə təşrif buyurmuş və çıxış edərək Güney Azərbaycanın istiqlalı ideyasını bəyəndiyini bildirmiş və bizdən alqış qazanmışdı. Vətəndaş duyğularımız təzələnmişdi. Hətta İlhamə xanım çıxışından sonra vətən haqda həzin bir mahnı oxuyub salondakıları (Simpoziuma dəvət

olunmuş Fransa senatının üzvü də bizə qoşulmuşdu. Hərçənd ki, o, milli maraqlarımızla, xüsusilə ermənilərin işğal etdiyi Qarabağla bağlı bütün məsələlərə ilıq münasibət bildirəndə deyirdi: «Bu mənim şəxsi mövqeyimdir, Fransa senatının mövqeyi deyil». Fransa senatı bizim barəmizdə nə fikirləşirdi, onu demirdi) kövrəltmişdi.

Əmir viskini başına çəkəndən sonra üzünü İlhamə xanıma tutub dedi:

– İlhamə xanım, gərək bizimlə əllicə qram viski içəydiniz. Göyün yeddinci qatında viski vurmağın ləzzəti başqadır.

İlhamə xanım ona tərs-tərs baxıb cavab verdi:

– Əmir, sərxoşluğun heç, ayıqlığın da bir şey deyil.

Gülüşdük. Elə bu anda təyyarəmizdən partlayışa bənzər dəhşətli səs çıxdı. Bu səs ani oldu, təxminən üç-dörd, yaxud beş-altı saniyə.

Vahimə içində bir-birimizə baxdıq. Bir az sonra təyyarə yenə də əvvəlki sakit, adi səsiylə uçurdu. Başqalarını bilmirəm, amma mənim içimdə bir nigarançılıq başladı. Çünki bu vaxta qədər uçduğum təyyarələrin səsinin bayaqkı kimi dəyişdiyinin şahidi olmamışdım.

Uçuş heyətindən bir kişi əlində fənər salona daxil oldu. Yəqin, təyyarənin mühəndisi idi. Onun arxasınca stüardessa gəlirdi. Onlar iti addımlarla yeriyərək salonun ortasında, Əmirin oturduğu yerin yanında ayaqaltı örtüyü aralayıb lükü açdılar və fənərlə nəyisə gözdən keçirməyə başladılar. Mühəndis hesab etdiyim kişi əyilib əliylə nələrisə yoxladı və ağır-ağır dikəlib başını bulayaraq lükün qapağını örtüdü. Sonra stüardessa ilə bərabər necə iti addımlarla gəlmişdilərse, eləcə də salonu tərk etdilər.

Əmirin səsi gəldi:

– Deyəsən, işimiz fırtındır. Bir vaxt təyyarədən Xəzər dənizinə kürü qutuları necə yağmışdısa, biz də indi təyyarədən eləcə yerə töküləcəyik (Bakıda doxsanıncı illərdə belə bir hadisə olub; qaçaqmalçılıq yolu ilə kürü aparan yük təyyarəsini təhlükəsizlik xidmətinin işçiləri yerə endirməyə məcbur edərkən təyyarədəkilər xilas olmaq üçün kürü qutuları yığılmış yeşikləri Xəzər dənizinə tökmüşdülər. Bu barədə Bakıda xeyli söz-söhbət getmişdi).

İlhamə xanımın səsi titrədi:

– Əmir, nəhs gətirmə!

Əmirin zarafat etdiyini, yaxud ciddi danışdığını ayırd etmək olmurdu. Şəxsən mən onu sərxoş saydığım üçün nisbətən toxtaq idim.

Əmir bir az da hündürdən:

– Niyə nəhs gətirirəm, görmədiniz pilot (mənim mühəndis bildiyim) başını bulayıb getdi?! O, stüardessaya yavaşca «Radar itib» dedi.

Paşa onun qələtini tutmağa çalışdı:

– Əmir, sən çex dilini bilirsən? Onlar öz dillərində danışdırlar.

Əmir inadından əl çəkmədi:

– A qardaş, «radar», yəqin, çex dilində də radardı da. Pilotun dilindən «radar» sözünü eşitdim. Yəqin radar itib. Bəlkə də indi hara uçduğumuz məlum deyil.

Təyyarə bir qanadı üstə əyilib düzələndə Əmirdən başqa hamı qorxudan sarısını udub oturacağa qısıldı. Bu vaxt salona bayaqkı iki nəfərlə yanaşı nisbətən yaşlı pilot da daxil olub Əmirin yanındakı lükə yaxınlaşdılar. Mühəndis hesab etdiyim kişi yenə də lükün qapağını qaldırdı və əlindəki fənəri yandırıb içəri işıq tutdu. Yaşlı pilot əyilib diqqətlə xeyli içəri baxdı. Hər üçünün həyəcanı aydın hiss olunurdu.

Onlar lükün qapağını örtüb tələm-tələsik gedəndə Əmir ayağa durub təzə versiya irəli sürdü:

– Deyəsən, təyyarənin motorunun biri dayanıb. Bir motorun ümidinə qalmışığıq.

Əmir sərxoşluqdan ayılmamışdı, müvazinətini güclə saxlayırdı.

Salonda əvvəlcə çex, sonra ingilis dilində bildiriş səsləndi. Akifin səfər boyu bizə dilmanlıq edən dilli-dilavər qızı bildirişi ingiliscədən tərcümə etdi:

– Təyyarəmiz texniki nasazlığa görə və yol uzaq olduğu üçün risk etməyib Praqaya qayıdır. Qırx dəqiqədən sonra Praqa hava limanına enəcəyik.

Görünür, bayaq təyyarəmizin qanadı əyiləndə geri dönürmüşük.

Əmir iblissayağı irişə-irishə üzünü Rüstəmə tutub dedi:

– Rüstəm, bir azdan sənin şaman ruhun Allahın dərgahına qovuşacaq. İndi biz Allaha daha yaxınıq.

Arxadan Rüstəmin üzünün bir tərəfini görürdüm, rəngi tamam qaçmışdı.

Əmirə cavab verəcək halı yox idi. Artıq hamı həyəcanlanmışdı, birçox Akifin qızından başqa. O, yerində donub qalmış atasına məzəli atmacalar atırdı. Nə qədər onun sərbəstliyinə, şıltaqlığına qoşulmaq istəsəm də, olmurdu, fikrim təyyarənin səsində idi. Bu səsin dəyişəcəyindən qorxurdum. Ürəyimdə özümü asıb-kəsirdim: “Axı bir həftə bundan əvvəl Bakıda səhəruzü aeroporta gələndə Allah sənə səfərinin uğursuz keçəcəyini əyan eləmişdi. Axı, ay Allahın key bəndəsi, aeroportda xidməti avtomobilindən düşəndə görmədin ki, maşının dörd təkərinin dördü də buraxıb? Düzdür, səbəbini bildim, sürücü avtomobili ikinci mərtəbənin giriş qapısına sürmək əvəzinə çaşıb birinci mərtəbənin qabağına sürmüşdü. Sonra maşını geriyyə verib yolu dəyişəndə asfaltdakı əks istiqaməti qadağan edən dişlər təkərləri deşmişdi. Bəyəm bu, təsadüf idi? Məgər sənin iyirmi il sükan arxasında yal ağartmış sürücün yolunu su yoluna döndərdiyi aeroportun girintisini-çıxıntısını bilmirdi? İndi göyün üzündə nasaz təyyarənin içində ətəyindən yapışdıığımız o gözəgörünməz kişi səni necə agah eləməliydi? Cənabi-Cəbraili sənin hüzuruna göndərməliydi?! Yoxsa Xızır peyğəmbər qənsərində peyda olub əlindən tuta-tuta səni xarabana qaytarmalıydı? Avtomobilin yerə yatmış təkərlərini görəndə əvvəlcə ürəyinə xal düşmüşdü. Bu bəd əlamət həyatın boyu həmişə təhlükəqabağı sənə olan xəbərdarlıqlardan biri deyildimi? Qabaqlar da haçan belə xəbərdarlıqları qulaqardına vurmuşdun, başın bəla çəkməmişdimi? Axı, ay tərs müsəlman, niyə sən həmişə iynə ulduzundan keçməyə can atırsan? Özünü inandırırısan ki, ən müşkül çətinlikdən də çıxış yolu var. Dörd yırtılmış təkəri görəndə niyə beyninə geydirməyə çalışırdın ki, hələ çıxış yolu tam bağlanmayıb, ümid kəsilməyib, beşinci, ehtiyat təkər yerindədir?! Bax elə indi də yan-yörəndəkilər ürəyində kəlmeyi-şəhadətini oxuduqları vaxtda

xəyalən saman çöpü kimi beşinci, avtomobilin baqajında qalmış ehtiyat təkərdən sükan kimi yapışib hər an baş verə biləcək qəzadan qurtulmaq ümidindəsən”.

Bu anda İlhamə xanım ağılamsına-ağılamsına üzünü gah mənə, gah Paşaya tutub deyir:

– Evimiz yıxılıb! Balalarımız yetim qalacaq!

Sonra o, boğulub oturmuş Sabir müəllimə sarı baxır:

– Ay Sabir müəllim, nə dayanmışıq, heç olmasa, gəlin vəsiyyətimizi elə-yək.

Sabir müəllim mat-mat ona baxıb cavab verir:

– Ay İlhamə xanım, vəsiyyətimizi kimə eləyək?! Ölsək, hamımız öləcə-yik də...

İlhamə nə dediyini indi anlayır və əlləriylə başını tutub yerində oturur.

Paşa həkim olduğu üçün özü ilə ehtiyat götürdüyü dərmanlardan qan təz-yiqi qalxmış Rüstəmə, ürəyi sıxılan Qafara, halsızlaşmış İlhamə xanıma, qarşı-sında oturmuş bir çexə paylayır.

Artıq üç stüardessa arada gəzib əllərindəki padnoslara düzölmüş plastik stəkanlarda ehtiyacı olan sənişinlərə su paylayırlar.

Su paylayan stüardessalardan biri qorxudan titrəyir. Bu, azmış kimi, sə-nişinlərdən kimsə onu düşdüyümüz vəziyyətlə bağlı sorğu-suala tutur. Stüar-dessa gülümsəməyə çalışsa da, dodaqlarını yana açə bilmir, sanki üzü donub. Güclə rəbitəsiz, ümidli sözlər deyir, lakin aydınca görünür ki, dediyinə özü də inanmır.

Akifin qızı vahimə içində su paylamaqda davam edən stüardessanı lağa qoyur:

– Yazığın dünəndən qırxı çıxıb ki...

Prezident Aparatında işləyən Qafar Akifi səsləyir:

– Akif müəllim, bəlkə telefonu açib (uçuş qaydalarına uyğun olaraq mo-bil telefonlarımızı bağlamışdıq) Azərbaycan hökumətini məsələdən xəbərdar edək?!

Arxada bizimkilərdən kimsə dillənir:

– İndi Bakıda gecə saat 1-dir. Gecənin bu vaxtı Azərbaycan hökuməti iş-ləyir?

Akifin qızı rişxənd edir:

– Müxəlifətçilərə çatsa, bu sözləri qəzətlərinin manşetinə (bu qız qəzətçi-likdən də xəbərdarmış) çıxaracaqlar.

Sabir müəllim araya şuxluq qatmaq istəyir:

– Yazıq Ayaz müəllim («Ədəbiyyat qəzeti»nin baş redaktoru) bu qədər şairin (Sabir müəllim qarışıq dəstəməzdə beş şair var) hər birinə nekroloq versə, qəzetində başqa yazıya yer qalmayacaq.

Heç kəsin dodağı qaçmır.

Bir gözüm saatdadır. Saatin əqrəbindən daş asılıb, irəli getmir. Başımı qatmaqdan ötrü bir şey haqda düşünmək istəsəm də, düşüncəmin başlamağı ilə

qırılmağı bir olur. Görünür, təhlükə qarşısında qorxudan insanın düşüncə dairəsi daralır.

Əmir içkidən xumarlanıb bərk yuxuya gedib. Ona həsəd aparmaq olar.

İndi ölüm qorxusu ona yaddır. Bəlkə də ölüm qorxusu ölməkdən daha dəhşətlidir. Əmirin ruhu necə də sakitdir. Allah ona son dəqiqələrini təmkinlə və ləyaqətlə qarşılamağa vasitə tapıb. Bəlkə də Əmir buna layıqdır. Qələm yoldaşı kimi gəndən-genə bir-birimizi tanısaq da, onunla ilk dəfədir yoldaşlıq edirəm. Cəmi bircə dəfə aramızda işgüzar münasibət olub. O zaman ondan xoşum gəlmişdi. Həmin vaxt Əmir mənə zəng edib neft haqda çəkdiyi sənədli filmin CD-sini bizim idarəyə satmaq istədiyini bildirdi. İnandırmağa çalışdı ki, onun matahını xarici qonaqlara hədiyyə vermək onlar üçün təbərrik kimi bir şeydir. Guya başqa təşkilatlar bu hədiyyəliyi göydə götürürlər, CD-nin birini 15 ABŞ dollarına satırdı və məndən xahiş edirdi ki, əli aşağıdır, yüz ədədini götürüm.

Mən idarələrə kitablar, siyasi portretlər, büstlər, kasetlər və başqa şeylər satan yaradıcı adamları çox gördüyümə görə Əmirin malını tərifləməsinə ciddi baxmadım və dilləndim:

– Əmir, otuzuna gücümüz çatar.

O, ərklə dedi:

– Əlində bu boyda zırıltı səlahiyyət var (şışirtməyə bax!), səninçün 30 CD nədir ki? Hamısını götürtdür də...

– Əmir, – dedim, – bir şərtlə xahişini yerinə yetirəcəyəm.

O:

– Hansı şərtlə?! – tələsik soruşdu.

Dedim:

– İmkansız ziyalılardan yardım üçün idarəmizə müraciət edən az deyil. Onlardan hansı gəlsə, deyəcəm ki, bu ayın xüms və zəkat pullarını Əmir qamarlayıb.

Əmir dərhal yumşaldı:

– Yox, qardaş, yox, elə dediyin qədər alsanız, bəsimdir. Mən kəmfürsətlik eləyə bilmərəm.

Təyyarənin səsi xırıldayır. Salonda narahatlıq və nigarançılıqla dolu ovqat təzələnir.

Sabir müəllim fikrimizi yayındırmağa uğursuz cəhd edir:

– Rüstəm, Paşa, Əjdər (Əmir hələ ayılmayıb), mən öləndə vida mərasimində nə deyəcəkdinizsə, indi deyin, eşidim.

Rüstəmin qırışığı açılmır (Burada icazə versəydilər, bayaqdan o, ən azı yarım qutu siqaret çəkmişdi. Nə siqaret sümürməyin yeri yədi!), susur. Paşa Sabir müəllimin yarızarafat yarıciddi dediyi sözləri sanki eşitmir, çantasındakı dərmanları bir-bir gözdən keçirir.

Mənsə özümü o yerə qoymuram:

– Sabir müəllim, mən sizin haqqınızda yalnız sağlıq deyə bilərəm.

Təyyarəmiz silkələnir və narahat uçmaqda davam edir.

İlhamə xanım əllərini yuxarı qaldırıb Allaha yalvarır:

– Ay Allah, səndən ömür istəmirəm, möhlət istəyirəm. Məni o bircə balama bağışla!

O, geri qanrılıb salona göz gəzdirəndə, deyəsən, Akiflə göz-gözə gəlir:

– Akif, – deyir, – dünən səni acıladım, bağışla! (Dünən axşam Parisdə, türklərin restoranında qonaqlıq vaxtı onların sözü çəp gəlmişdi, pozuluşmuşdular.)

Akif başını tərپətsə də, qırışığı açılmır.

Qafar İlhamə xanımın duasından narazı qalır:

– Ay İlhamə xanım, Allah sizi bizdən ayırub bağışlaya bilməyəcək, hamımızın yerinə dua edin, bəlkə qurban olduğumuz uzunsaclının səsini eşitdi.

Rüstəm əzvay-əzvay dillənir:

– Buna baxın (Əmiri göstərir), bəxtəvər oğlu nə arxayın yatıb! Niyə də arxayın yatmasın, əsərini Nobel mükafatına təqdim edib, ölümündən sonra olsa da, Nobel mükafatı alacaq. Nobellər özləri haqda yazılan əsərə mükafat verməyəcklər?

O, ani pauza verib yenidən deyir:

– Adil Mirseyid elə düz eləyir Parisə gəlmiş. Mənə deyən lazımdır ki, ay axmaq, sənin Parisdə nə itin azıb?!

Rüstəmin dediyini Paşa ilə ikimiz anlayırıq. Dünən axşamüstü üçümüz Eyfel qülləsindən enəndən sonra Sena çayının üstündəki körpüdə dayanıb çaya baxanda dilləndim:

– Adil Mirseyid bir şeirində yazır: «Oturmuşam Parisdə, Senanın sahilində. Ayaqlarımı sallamışam suya».

Rüstəmlə Paşa şaqqanaq çəkib güldülər. Paşa dedi:

– Ay Adil (guya Adil yanımızda idi), Parisdə Senanın sahili çaydan yeddi-səkkiz metr hündürdədir, betonla düzəldilib. Belə hündürlükdən ayaqlarını suya necə sallayırsan?

Damağından siqareti əskik olmayan Rüstəm növbəti siqaretini yandırdı və bir qullab vurub dedi:

– Görməyib yazanda belə olur da...

Stüardessalar salona daxil olub üstündə «Exit» yazılmış çıxış qapılarının qabağını yoxlayırlar. Çıxışa mane olan bir şey gözə dəymədiyini bir daha (onlar ikinci dəfədir bu baxışı keçirirlər) yəqinləşdirib salondan çəkirlər.

Mikrofon açılır, səs:

– Hörmətli sərnəşinlər! Təyyarəmiz Praqa hava limanına enməyə hazırlaşır. Kəmərleri bağlayın. Narahat olmayın! Hava limanında təcili yardım, yanğınsöndürən maşınlar tam hazır vəziyyətdədir. Allah sizi (pauza) və bizi qorusun! (Bu mətn Akifin qızının tərcüməsidir).

Salonda həyəcan artır. Mən ölüm ağrısının necə olacağı barədə düşünməyə başlayıram. İlahi, ölüm yenə də qəfil kəsdirmişdi başımın (başımızın) üstünü. Birinci dəfə deyildi ölümlə üz-üzə gəlirdim. Körpəliyimdə tez-tez xəstələnirmişəm. Hətta atam-anam məndən əllərini büsbütün üzübləmiş. Neçə dəfə üzümü qibləyə çevirib gözlərimi sığamağa hazır dayanıblar. Ancaq görünür, kəndirim kəsilməyibmiş. Uşaqlıqda yolla qaçarkən arxadan gələn maşının siqnal səsindən

diksini baxanda ayağım ilişdiyindən yıxılmağım və QAZ-51-in düz üstündə dayandığı dünənki kimi yadımda idi. İki qabaq təkərin arasında qaldığımdan mənə xəter toxunmamışdı. Həyəcan içində maşının kabinəsindən düşüb mənə QAZ-51-in altından dartıb çıxaran, sappasağ olduğumu görəndə qulağımın dibinə bir şillə ilişdirən və «Evimi yıxmışdın, ay it balası!» deyən sürücü sevincək maşını tərpedib aradan çıxmışdı.

Bir dəfə də doqquz, ya on yaşım olanda, yay vaxtı axşamüstü bağçamızda göy otun üstündə uzanmışdım. Sərin mehdən xumarlanıb yuxuya getmişəm. Birdən sinəmdə ağırlıq hiss etdim. Gözümü açmağımla əməmin qışqırtısını eşitməyim bir oldu. Sinəmin üstündə qıvrılıb yatmış ilan asta-asta sürünüb otların arası ilə məndən uzaqlaşanda əmim yerdən götürdüyü daşla onun başını əzdi. Ayağa durdum. Ağlamsına-ağlamsına «Əmi, ilana dəymə!» desəm də, artıq gecdi. İlanın başının üstündə dayanıb ağlayanda əmim gözümün qorasını qorxudan axıtdığımı düşünüb: «Yaxşı, bəsdi, belə ağciyər olma!» – dedi.

Gözümün yaşını silə-silə dilləndim:

– Əmi, onu nahaq öldürdün...

Əmim böyük bir iş görmüş adam kimi öyündü:

– İlanı görəndə də, görüb öldürməyəndə də lənət!

Dodaqlarım titrədi:

– Axı o, yaxşı ilan idi, mənə çalmadı.

Əmim yenə məsəl çəkdi:

– İlanın ağına da lənət, qarasına da!

Uşaqlıq elədim:

– Axı bu ilanın rəngi nə ağdır, nə də qara...

Əmim hövsələdən çıxdı:

– Boşboğazlıq eləmə!

Əmim gedib həyətin o başından bel gətirdi. O, yeri qazıb ilanı basdıranda mısmırığımı sallayıb ona çəpəki baxdığını görüb dedi:

– İlanı vaxtında hürkütdüm. Əgər ilan səni çalsaydı, onu yox, səni basdırmalı olacaqdıq.

Avtomobil qəzasına çox düşmüşəm, ancaq hər dəfə hadisə göz qırpımında baş verdiyinə görə bir an sonra öləcəyim barədə düşünməyə macal tapmamışam. Lakin indi son anlarımı yaşadığım haqda düşünməyə bir neçə dəqiqəm vardı. Neçə dəqiqə çəkəcəyi bilinməyən bu dar macalda ən birinci ölüm qorxusunu dəf etməyə çalışıcaqdım. Ölüm gəlməmiş ölüm qorxusundan ölmək istəməirdim. Mən həyatım boyu hər bir işdə, mübarizədə, oyunda axıra qədər duruş gətirməyə çalışmışam.

Necə ki, bilyardda rəqibimə 1:7 hesabı ilə uduzduğum halda əlim oyundan soyumayıb, inadıyla rəqibimi təəccübləndirmişəm, çaşdırmışam, gözbağlayıcı kimi onu ovsunlayıb udmuşam, həyatda da çox vaxt son anda bəxt üzümə gülüb. Bir dəfə yenə qurd ağzından çıxıb oyunu aparanda oyunçu yoldaşlarımdan biri dedi ki, dostum, sən yaxşı oynamaq hesabına deyil, bəxtin gücünə udursan. Onda kiyə söykənib gülmüşdüm: «A zalım, tək indi yox, qırx ildir mən qabiliyyətimin yox e, bəxtimin hesabına yaşayıram da».

Daha qorxudan keçmişdi, bəxtimin gücünü sınamaq qalırdı.

Lap çoxdan köhnə iş yerimdə xiromantiya ilə dərindən məşğul olan iş yoldaşım Eldar ovcumun içindəki xətlərə uzun-uzadı baxandan sonra demişdi ki, qardaşım, özünü yol qəzalarından qoru, səfərə çıxmaq həmişə sənin üçün təhlükəlidir.

O vaxtdan illər boyu yaxın-uzaq səfərlərə çıxmazdan qabaq həmişə Eldarın dediklərini xatırlamışdım. Bu səfərdə isə nədənsə onun dedikləri indi yadıma düşmüşdü. Mən haçansa dostumun dediklərinin bir gün çin çıxacağını gözümlün altına almışdım. Ömrümün son anlarında dişimi dişimə sıxıb özümü tox tutmalıydım. Ancaq belə ucuz ölümlə həyatdan, insanlardan ayrılmaq istəmirəm.

Təyyarəmiz yenidən titrəyir. Adam uçunanda necə olursa, təyyarəmiz də həmin vəziyyətdəydi.

Salonun arxa oturmaqlarında oturanlardan kimsə qışqırıb özündən gedir. Stüardessalardan biri ona sarı qaçır. Məlum olur ki, özündən gedən cavan fransızdır. O, tək deyilmiş, iki yoldaşı öz aralarında nəsə danışıq-danışa özündən gedəni ayılmağa cəhd edir.

Sabir müəllim üzünü bizə tutub sanki onu vahimələndirən fikirləri qorxutmaq üçün səs çıxardır:

– Allah rəhmət eləsin!

Özümdən ixtiyarsız dillənirəm:

– Amin!

Sonra beynimdən bir sual keçir: kimə Allah rəhmət eləsin? Bizə? Xoflanıram. Amma yenə çıxış yolu tapıram:

– Deyirlər diriyyə də rəhmət düşür.

İlhamə xanım üzünü turşudub donquldanır. Amma səsi batdığı üçün dedi-yi eşidilmir.

Təyyarəmiz bir qədər özünə gəlir. Akifin qızı şən səslə atasına deyir (bəlkə, bu qız qorxu hissindən məhrumdur):

– Ata, Praqa aeroportunda görüb bəyəndiyim gümüş boyunbağını mənə almadın. Bax təyyarəmiz mənim xətrimə geri qayıtdı. Söz ver ki, aeroporta gərən kimi həmin boyunbağını alacaqsan.

Akif başını tərpedib dərhal razılaşıır. Kim razılaşmaz ki?

Yenə saata baxıram. Praqaya qayıdacağımız haqda elandan qırx üç dəqiqə keçir. Bayaq qırx dəqiqəyə çatacağımızı demişdilər.

Pəncərədən boylanıram. Yenə gecənin qaranlığı və buludlar. Buludların arasında nə çox uçuruq?! Buludların seyrək yeri yoxdurmu aşağına görək? Əgər Praqaya çatırıqsa, şəhəratrafi yaşayış məntəqələrinin işıqları gözə dəyməlidir. Bulud boşluqlarına düşərək titrəyən təyyarəmizin gücənməsi hövsələmi daha da daraldır. Gözlərimi yumub kresloya söykənirəm. Təyyarə endiyinə görə qulaqlarım tutulub, ağır eşidir. Xilasımız üçün məndən asılı heç nə yoxdur. Məni ən çox incidən budur.

Enmə zolağında təyyarəmizin təkərləri yerə dəyəndə hamı əl çalır. Dikəlib gözlərimi açıram. Xaricilərdən kimsə ucadan dillənir:

– Qoyun təyyarə dayansın, sonra əl çalarıq (Akifin qızı dərhal tərcümə edir), hələ tezdir.

Ürəyimdə səsin yiyəsini yamanlayıram: «Bu bayquş nə deyir e?! Yəqin, nəyə bilir! Yəni partlayış ola bilər? Bəlkə də...»

Hava maşını yavaş-yavaş dayanır. Sürəkli əl çalırıq. Stüardessalar sağ-salamat yerə enməyimiz münasibətilə bizi təbrik edir. Bayaq hamıdan çox qorxan stüardessa indi hamıdan artıq sevinir.

Təyyarənin mühəndisi hesab etdiyim kişi yanımdan keçərkən Akif ondan soruşur:

– Göydə nə olmuşdu? (Qızı tərcümə edir).

Kişi gülümsəyir və gedə-gedə cavab verir:

– Təyyarəmizin şıltaqlığı tutmuşdu, ölümlə zarafat edirdi.

Uçuş kəmərimizi açıb ayağa qalxırıq. Rüstəm hələ də yuxuda olan Əmiri dümsükləyib ayıldır. Əmir əsnəyə-əsnəyə yan-yörəsinə baxıb uçuş kəmərinə açıb və deyir:

– Allaha şükür, sağ-salamat gəlib Bakıya çatdıq!

Ürəkdən gülüşürük. Rüstəmin səsi eşidilir:

– Nə Bakı, ay Nobel müəllim? Əzrayılın əlindən qurtulub təzədən Praqaya qayıtmışsınız.

Əmir Rüstəmin sözlərini zarafat sayır. Biz yanaşı təyyarədən düşüb dəmir tuneli keçərək limana daxil olanda Əmir deyilənə inanır. Onun rəngi boğulur. Yol yoldaşımız olan beş gənc xarici «No Air!» deyə-deyə bizdən ayrılıb səfərdən imtina edir. Biz növbəti təyyarəni gözləmək üçün xüsusi salonda yerləşdirilirik. Əmir su istəyir, heç kəsdə su yoxdur. Qafar elə bu Praqa aeroportunun mağazasından alıb kimin üçünsə hədiyyə apardığı çaxırlardan birini açıb Əmirə uzadır. Əmir şüşəni başına çəkib çaxırın yarısını içdikdən sonra bir az sakitləşir. Rüstəm siqaret çəkməyə, Sabir müəllim «Uçaqda özümü yaddan çıxartmışdım, qardaşım oğlunun halına yanırıdım. Onu dartıb bu səfərə gətirdiyimə peşman-dım» deyib hava almağa gedir. Oturacaqda yanımda əyləşən İlhamə xanım məndən soruşur:

– Samalyotda sakit oturmuşdun. Qorxmurdun?

Mən qımışıram:

– İlhamə xanım, adam döyüləm, nöş qorxmurdum?!

Ləhcədə danışmağım İlhamə xanımın ürəyinə sarı yağ kimi yayılır və etiraf edir:

– Qorxu hələ də canımdan çıxmayıb.

Akif dilli-dilavər qızının istəyini yerinə yetirməkdən ötrü onun üçün gülmüş boyunbağı almaq istəsə də, nə onu, nə də qızını polislər kənara buraxır. Çünki biz bir azdan havaya qalxmalıydıq. Akifin qızı polisləri yumşaltmağa çalışsa da, dediyini yeridə bilmir.

– Qızım, sağ-salamat Bakıya çataq, – Akif qızına deyir, – orada sənə daha yaxşısını alacağam.

Gözləmə salonunun pəncərəsindən bayaq uçduğumuz təyyarə görünürdü. Əlbəttə, heç birimiz təzədən bu təyyarəyə minmək fikrində deyilik.

Paşa qıraqda telefonla mesaj yazır, Xəzər ətrafındakılara neçə il əvvəl təyyarədə uçarkən başına gəlmiş əhvalatı danışır. Əli cibində var-gəl edən gənc siyasətçi Niyaməddin sarısını udub, Sabir müəllimin səsi çıxmayan qardaşı oğlu Anar isə tez-tez əsnəyir. Sezilir ki, hamı nigarandır, axı hələ səfər bitməyib, yenedən təyyarəyə minəcəyik.

Qafar İlhamə xanıma yanaşır ona söz atır:

– İlhamə xanım, ölsəydiniz («ölsəydik» demir), mətbuatda sizinlə çəkişən müğənni xanımlar yaman sevinəcəkdilər.

İlhamə xanım cavab verir:

– Ölsəydik də («ölsəydim» demir), vətən, millət yolunda öləcəkdik (amma heç təyyarədə belə danışmırdı). Allahıma qurban olum, qoymadı düşmənlərim sevinсин. Bayaq təyyarədə qurban demişəm. Sağ-salamat Bakıya çataq, Mir Mövsüm ağanın qəbrinin üstündə qurban kəsdirəcəyəm.

İki saatdan sonra başqa təyyarəyə minib Bakıya uçuruq.

Dörd saat beş dəqiqəlik uçuş boyu narahatlıq məni tərk etmir. Təyyarədən enəndə düşünürdüm ki, başıma gələn hadisəni kimə danışsam, az-maz heyretlənsə də, o qədər təsirlənməyəcək, çünki hadisə başlasa da, bitməmişdi. Nasaz təyyarəmiz sağ-salamat yerə enmişdi, biz ölməmişdik. İnsanlar faciəli sonluqla bitməyən hadisələri tez unudurlar.

Юрий КУЗНЕЦОВ
(1941–2003)

Известный русский поэт и переводчик родился на Кубани 11 февраля 1941 года. Отец поэта погиб в 1944 году в битве за освобождение Севастополя. Через село, где поэт жил в раннем детстве, прогремела война.

Юность поэта прошло в Краснодаре. После окончания школы Кузнецов проучился один год в Краснодарском педагогическом институте, откуда ушёл в армию. Служил связистом на Кубе в разгар Карибского кризиса 1962 года, когда мир был на грани ядерной войны. Часто вспоминал об этой поре.

В 1970 году с отличием окончил Литературный институт им. А.М. Горького. После института работал в московском издательстве «Современник». С 1994 года – редактор издательства «Советский писатель», с 1996 года – редактор отдела поэзии в журнале «Наши современники». С 1974 года член Союза писателей СССР.

До конца жизни вел поэтические семинары в Литературном институте и на Высших литературных курсах.

Издал около двадцати сборников стихотворений. Автор многочисленных стихотворных переводов (Дж. Байрон, Дж. Китс, А. Рембо, А. Мицкевич, В. Незвал и др.), перевёл также «Орлеанскую деву» Шиллера.

Ключевыми словами поэтического мира Юрия Кузнецова являются символ и миф, разрыв и связь. В своём творчестве поэт часто обращается к вечным проблемам добра и зла, божественного и человеческого, в его стихах переплетаются философия, мифология и гражданская лирика.

Умер в Москве 17 ноября 2003 года. Похоронен на Троекуровском кладбище. Творчество Кузнецова стало одним из самых ярких явлений в русской поэзии второй половины XX века.

Тень Низами

Среди зноя в горячем краю
Он стоит, неподвластной забвенью,
Попирая гробницу свою,
Возвышаясь над собственной тенью.

Представители разных племен,
Словно искры, сюда долетали.
Приходили к нему на поклон
Даже те, что его не читали.

Как паломник я тоже пришел,
Озирая долину покоя.
И увидел над ним ореол
Из космической пыли и зноя.

Я молчал, но сказала Москва,
Я сказал, но молчала Россия.
С легким треском сгорали слова
В диком зное, как будто сухие.

Ослепляла гранита ступень
Через призму воздушного слоя.
Я искал на земле только тень,
Я спасал свою душу от зноя.

И великая тень Низами
Мне прохладу земную давала
И кишела живыми людьми,
А долина покоя пылала.

Значит, все-таки слава не звон
И слова не подвластны забвенью.
С вечным солнцем беседует он,
Укрывая паломников тенью.

1983

Nizaminin kölgəsi

(*Sərbəst tərcümə*)

Ucalıb göylərin yeddi qatına,
Möhtəşəm heykəli göyləri dəlib.
Ulu Nizaminin ziyarətinə
Bütün yer üzündən şairlər gəlib.

Hamı heyrətindən duruxub, çaşıb,
Hamı heyrətindən xəyala dalıb.
Yerdə – Nizaminin qəbrinin daşı,
Yerdə – Nizaminin kölgəsi qalıb.

Mən də ziyarətə gələnin biri,
Onlardan biriyəm elə mən özüm.
Mənim də heyrətdən tutulub dilim,
Mənim də heyrətdən qamaşır gözüm.

Haçan Nizamini öysə qələmim,
Çoxları hirslənib, dizinə döyüb,
Moskva dalımca deyib mənim,
Rusiya elə hey dalımca söyüb.

Baxdıqca od tutub alışan yerə,
Qəlbimə qorxunun ləkəsi düşür.
Şairlər istidən qaynaşan yerə
Birdən Nizaminin kölgəsi düşür.

Bu boyda kölgəyə dünya yerləşər,
Cılız kölgəmizdən sarsılırdıq biz.
Nizami qəlbini açır günəşə,
Onun kölgəsinə qısılırdıq biz.

Baxır maddım-maddım
boynunu burub,
Hamı fağırlaşırdı söz ölkəsində.
Nizami günəşlə yanaşı durub,
Hamını gizləyirdi öz kölgəsində.

Tərcümə etdi: Qoca Xalid

Bertran RASSEL

(1872–1970)

İngilis riyaziyyatçı, filosof və ictimai xadim. "Məntiqi atomizm" konsepsiyasının, "Deskripsiya nəzəriyyəsi"nin yaradıcısıdır. Alimlərin Paquos Hərəkətinin yaradılmasının təşəbbüskarlarından biri, "Rassel-Eynşteyn Manifesti"nin həmmüəllifidir. "Sülh Fondu"nun qurucusu (1963), Ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatı (1950) laureatıdır.

İlahiyyatçının yuxusunu qarışdırmağı

(hekayə)

Günlərin bir günü necə oldusa adlı-sanlı ilahiyyat doktoru Taddeus yuxuda öldüyünü gördü; ölən kimi də səmaya üz tutub, birbaşa göylərin dərinliyinə yol aldı. İlahiyyat üzrə çalışmaları sayəsində göyün döngə-dalanlarını yaxşı tanıdığına görə azıb-eləmədən düz mənzilə yetişdi. Ancaq göylər səltənətinə açılan darvazanı döyəndə içəridən çıxan qarıçının davranışı ona çox anlaşılmaz göründü.

– Zəhmət olmasa məni içəri buraxın, – o, qarıçıya diqqətlə baxıb dedi. – Mən bura Yer planetindən, yamanlıqlardan arınıb gəlmişəm. Özüm də bütün ömrümü Yaradanın ad-sanını ucaltmaq yolunda qoymuş insanam.

– İnsan? – Qarıçı çaşqınlıq içində gözlərini döyə-döyə soruşdu. – O nədir elə? Bir də, sözün düzü, anlaya bilmirəm, sizin kimi cılız, lap belə gülməli varlıq Tanrının ad-sanını necə ucalda bilər?

Doktor Taddeus tutuldu:

– Siz insanı tanımaya bilməzsiz, – o dirəndi. – İnanmıram siz insanın Tanrının yaratdığı ən kamil varlıq olduğunu bilməyəsiz.

– Sizin qəlbinizi qırmaq istəməzdim, – qarıçı dilləndi, – ancaq düzü, indicə dedikləriniz məndən ötrü əməlli-başlı bir yenilik oldu. İnanmıram burada

insan adlı bir varlığı tanıyan tapılsın. İndi ki belə dirəşirsiniz, gedim bizim kitabxanaçını çağırım, bəlkə o sizin dediklərinizdən baş açdı.

Bir azdan kitabxanaçı gəlib çıxdı. Bu qəribə biçimli yupyumru varlığın minə yaxın gözü, tək bircə ağızı vardı. Eyni anda yüzə yaxın gözünü adlı-sanlı ilahiyyətçiyə dikən kitabxanaçı doktor Taddeusu göstərüb qapıçıdan soruşdu:

– Bu nədir belə?

– Bilmirəm, hardansa gəlib çıxıb buralara, – qapıçı dilləndi. – Dediynə görə, insan deyilən hansısa bir məxluqdur, Yer adlanan hansısa planetdən gəlib. Bundan başqa, yaman anlaşılmaz sözlər danışır. Sən demə, Yaradan bunların o Yer deyilən planetinə də, insan adlanan soyuna da çox böyük qayğıyla yanaşmış. Mən bunun sözlərindən baş açmadım, düşündüm, bəlkə siz onlar haqda nə sə bilirsiniz?

– Siz mənə o dediyiniz planetin harada yerləşdiyini anlama bilirsinizmi? – Kitabxanaçı ilahiyyətçiyə sarı dönüb böyük sayğıyla soruşdu.

– Pahoo, – doktor Taddeus özündən çıxdı, – Yer planeti Günəş sisteminin içindədir də!

– Günəş sistemi nə deməkdir? – Kitabxanaçı yenə soruşdu.

– Ah, – doktor Taddeusun qanı lap qaraldı, – mən ilahiyyətçiyəm, Tanrı kəlamının bilicisiyəm, bu soruşduğunuz isə dünyəvi biliklərdən sayılır. Ancaq astronomiyadan başı çıxan dostlardan eşitdiyimə görə, Günəş Süd Yolu qalaktikasının içindəki ulduzlardan biridir.

– Yaxşı, bu Süd Yolu deyilən nəməndir? – Kitabxanaçı inadla soruşdu.

– Eşitdiyimə görə, göydə yüz milyona yaxın qalaktika var, Süd Yolu da onlardan biridir.

– Bu qalaktika dediyinizin sayı belə çoxdursa, – kitabxanaçı dilləndi, – siz nədən mənim onların hamısını tanıya biləcəyimi düşünürsünüz? Ancaq mənə elə gəlir bu sözü hardasa eşitmişəm – qalaktika. Hə, mənim köməkçilərimdən biri, deyəsən, elə bu qalaktikalar üzrə çalışır. Dayanın onu çağırım, ola bilsin, bu işdən baş açdı.

Çox keçməmiş kitabxanaçının qalaktikalar üzrə köməkçisi gəlib çıxdı. Bu, on iki üzlü biçimi olan bir varlıq idi. Onun haçansa işıqlı, parlaq bir görkəmi olduğu bilinirdi, ancaq kitabların arasında eşələnəkdən üstünə çökmüş toz indi onu çox sönük, solğun göstərməkdəydi. Kitabxanaçı doktor Taddeusun hansısa qalaktikadan gəldiyini anladandan sonra köməkçisindən kitabxananın onun çalışdığı bölməsində bu yöndə bir bilgi olub-olmadığını soruşdu.

– Əlimizdən gələni eləyərək, – köməkçi cavab verdi. – Ancaq bilirsiniz də, qalaktikaların sayı yüz milyondur, bizim bölmədə hər qalaktikaya aid bir kitab var. Bu yüz milyon kitabı araşdırıb arayış yazmaq bir-iki günün işi deyil. Bu molekul, – əliylə doktor Taddeusu göstərdi, – hansı qalaktikadan gəlib?

– Mənim gəldiyim ulduz Süd Yolu qalaktikasının içindədir, – büzüşüb durmuş doktor Taddeus yazıq-yazıq dilləndi.

– Yaxşı, – köməkçi dedi, – mən çalışaram onu tapım.

Üç həftədən sonra kitabxanaçının köməkçisi qayıdıb gəldi. Dediynə görə, onların bölməsində kartotekalar yaxşı düzüldüyü üçün soruşulan qalaktikanı tapa bilmişdilər. Onun kartoteka nömrəsi XO 321762 imiş.

– Bizim bölmənin beş min işçisi sizin qalaktikanı tapmaq üçün gecə-gündüz əlləşib-vuruşub, – kitabxanaçının köməkçisi bunu deyib doktor Taddeusdan soruşdu: – Gəlsəniz, o qalaktikanı tapan işçimizlə sizi görüşdürüm? O artıq sizin qalaktikanın bilicisidir.

Süd Yolu qalaktikasının bilicisini çağırdılar. Bir azdan səkkiz üzlü biçimi olan bir varlıq gəlib çıxdı, onun hər üzündə bir gözü, ancaq cəmi bir kiçik ağzı vardı. Ömrünü əlaqədarlıq kitabxana küncələrində keçirdiyindən işıq onun gözünü bərk qamaşdırırdı, gözlərini qıyıb key-key baxırdı. Bir azdan özünə gəlib, toxtaq bir səslə doktor Taddeusdan soruşdu:

– Siz bu qalaktika barədə nə bilmək istəyirsiniz?

– Mən bilmək istəyirəm ki, siz özünüz Günəş sistemi haqda nə bilirsiniz? – Doktor Taddeus inamlı bir səslə ucadan soruşdu. – O sizin tapdığınızı qalaktikanın içindədir, orada başına neçə planet fırlanan bir ulduz var, adına Günəş deyirik.

– Hmm! – Qalaktika bilicisi mızıldandı. – Yüz milyon qalaktikanın içindən birini güclə tapa bildik, indi gəl bu qalaktikada hansısa ulduzu tap görüm, necə tapırsan. Mən bilən, sizin qalaktikada üç yüz milyarda yaxın ulduz var. İndi bilmirəm, mən onları bir-birindən ayırıb siz deyən ulduzu tapa biləcəyəmmi? Ancaq çoxdan eşitdiyimə görə, yuxarıdan gələn buyruq üzrə haçansa bu üç yüz milyard ulduzun siyahısı tutulub, özü də bu yazılar bizim kitabxananın yeraltı otaqlarında olmalıdır. Sizə, – üzünü kitabxanaçıya tutdu, – bu Günəş deyilən ulduzu axtarıb tapmaq çox lazımdırsa, onda gərək göstəriş verəsiniz kitab-xanamızın başqa bölmələrindən də minlərlə adam bu işə qoşulsun.

Çox götür-qoydan sonra bu sorğunu cavablaşdırmaq qaçılmaz olduğu fikrinə gəldilər; doktor Taddeusun çıxılmaz durumda qaldığını nəzərə alıb Günəş adlanan ulduzu tapmaq üçün çalışmağı vacib saydılar.

Bir neçə ildən sonra yorğun-üzgün görkəmi olan dörd üzlü bir varlıq kitabxanaçının qalaktikalar üzrə bilici olan köməkçisinin yanına gəlib dedi:

– Mən o Günəş dediyiniz ulduzu axtarıb tapdım, ancaq bir şeyi anlaya bilirəm: o sizin nəyinizə gərəkdir? O da Süd Yolunda olan milyard-milyard ulduzdan ancaq biridir. Orta ölçülü, orta istilikli bir ulduzdur, başına da “planet” adlanan kiçik cisimlər fırlanır. Mən bu planetləri də araşdırdım, onlarda çox kiçik mikroorqanizmlər yaşayırmış. Məncə, bura gəlib çıxan o varlıq da elə həmin mikroorqanizmlərdən biridir.

Bu yerdə doktor Taddeus lap özündən çıxdı, acı, öfkəli bir səslə kükrədi:

– Nə üçün, nədən Yaradan bizim bildiyimizdən başqa da saysız-hesabsız dünyalar yaratdığını bizdən – yer üzünün qaragün sakinlərindən gizlədib?! Mən də bütün ömrümü saf ürəkdən ona qulluq etməklə keçirmişəm, nə var-nə var, öldəndən sonra Tanrı mənim xidmətimi mükafatlandıracaq, mənə əbədi cənnət bağışlayacaq. İndi belə məlum olur ki, mənim varlığımın-yoxluğumun Tanrı üçün bir fərqi yoxmuş. İndi siz gözümün içinə deyirsiniz ki, mən hansısa gözəgö-

---

rünməz, mikroskopik bir varlığam, bizim qalaktikanın üç yüz milyard ulduzunun içində itib-batmış bir ortabab ulduzun başına fırlanan kiçicik bir planetdə yaşamışam. Yoox, mən artıq buna dözə bilmərəm! Günü bugündən ibadətini daşını atıram!

– Lap yaxşı, – qapıçı təmkinini pozmadı. – Deməli, siz yol azmısınız, indi düşünün görün hara getməlisiniz...

Bu yerdə adlı-sanlı ilahiyyatçı yuxudan qan-tər içində ayılıb öz-özünə mızıldandı:

– Şeytanın yuxularımıza əl uzatması, yuxumuzu qarışdırıb bizi azdırması yalan deyilmiş...

Tərcümə etdi: A. Gündüz

Rahid ULUSEL

Fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor

Kainatın ali məqsədləri boyunca

Esse

Varlığın Kainat biçimi alması – ilahi harmoniyanın ilk aktıdır. Biz insanlar Kainatla üz-üzə, onun "təhlükələri" önündə qalmamışıq, əksinə, onun ən optimal məkanının ön cinahında ali məqsədlərinə doğru irəliləyirik. İndiyədək gəldiyimiz yolun məntiqindən çıxış etsək, bu bəsitədən işıqlanarıq ki, Kainat – insanı öz inkişafında yarımçıq qoya bilməz. Çünki Kainat saysız doğuluşlarının heç birində özünü sıfırdan başlamır. Onun hər doğuluşu – Varlığın irəliyə doğru bir addımı, harmoniyasında cilalanmasının yeni bir fazasıdır. Varlığın balası – Kainat, Kainatın balası – İnsandır ki, damcı-damcı öz körpə həqiqətləri ilə böyüməkdə, materiyanın bir "elementi" və ya Yerin canlılarından biri yox, Kainat quruculuğunun bənnası, daha ali missiyasında memarı olmaq amacında! Kainatın ali məqsədləri – Varlığın daha yüksək və kamil həyat dürlərində və kvintessen-sial optumunda təzahür etmək, bir dövrəsində qazandığı enerjini digərinə ötürmək özəyində konsentrasiya olub. Kainat "dekadansı" – an, "renessansı" – əbədiyyət tək yaşayır. Xaos – Kainatın buğumları, harmoniya – gövdəsidir. Od da küllün bir addımı, kül də Küllün bir addımıdır ki, gül açsın Kainat! Kainat həyatının hər anı – onun arxitektonikasını ilahi nizamın daha yüksək səviyyəsinə çatdırır və ona öz quruluşunu təkmilləşdirməyin yeni imkanlarını açır. Yaranışında yalnız fiziki cisim kimi mövcud olan, daha sonra canlı həyatı yetirən – milyardlarla il öncə arxeylərin (təkhüceyrəli orqanizmlər), milyonlarca il öncə dinozavrların yaşadığı Yerlə on minlərcə il öncə zübur edən insanın yaşadığı Yer tamamilə ayrı planetdir: son on min ildə Yer – təbiət yaradıcılığı arenasından insan yaradıcılığı arenasına çevrilib.

Doğuluş. İnsan təkamülünün çox böyük bir hissəsi, yəqin ki, Yer kürəsinə baş verəcək. Yer kürəsi Kainatın insan doğan bətnidir. İnsan – elə ana bətn-

nindəki körpə kimi – yetişməyincə, Kainat onu Dünyaya doğmayacaq. Ola bilsin, insan Yer kürəsi bətnində hələ rüşeym halındadır. Çünki insan ibtidai vəhşi-lıklarının bircəsindən belə əl çəkməyib. Əksinə, bütün vəhşiliklərin daha "mükəmməl" texnologiyalarına yiyələnib və onları daha inadla təkmilləşdirməkdə davam edir. Fəqət insanın öz həyatına rəasional parametrlərlə tənqidi yanaşması – onun vəhşiyət xəzindən çıxmasına yol açmalıdır. Yer əxlaqına yiyələnmədən kosmik əxlaqa necə yüksəlmək olar?!

İnsan Kainatı. Əgər Kainat öz təkamülünün indiyəqədərki ilk meqafazasının başlanğıcında "Böyük partlayış"dan ("Big bang") – "qreyppfrut" meyvəsi boyda pramateriyadan yaranıbsa, deməli, onun indiki – ikinci meqafazasında Yer planetindən "qreyppfrut" bəşəriyyətin – prainsanın Kainat içərisində "Böyük partlayış"ı – bu məkana yayılıb oykumenləşməsi baş verməlidir. Bu ideya "alternativ insan dünyaları" hipotezini istisna edir. Varlıq Kainat başlanğıcını, quruluşunu və həyatını da, insan başlanğıcını, quruluşunu və həyatını da onun bir nöqtəsindən – toxumdan alır. Kainatda Yer insanından başqa heç kim yoxdur. Ancaq zaman gələcək ki, O – insan Kainatı olacaq!

Tanrının qəlbi. İnsanı Kainat içrə müstəsnalaşdırən bütün dini, fəlsəfi təlimlər onu Tanrıya yaxınlaşdırmaq əvəzinə tamam əks təkənlə Tanrıdan uzaqlaşdırır. Bütün tarix – Tanrıdan uzaqlaşdırılıb yadlaşdırılmış, dolayınca Onun ətəyinə yapışdırılmış insanlığın çırpıntıları ilə yaşamaqdadır. Yox. Biz Tanrını o zaman tam dərk edəcəyik ki, müstəsnalığımızdan imtina edəcək, içində həyat qazanıb zərrələndiyimiz bütün dünyanın da özümüz kimi canlı bir varlıq olduğunu doğmaca hiss edəcək, təbiət dilində danışmağı, kosmos zəkasında düşünməyi öyrənəcək, ali insan mahiyyətimizlə təbiətləşib-ilahiləşəcək və Tanrının ətəyindən yapışan belibükülü aciz və itaətkar bəndə deyil, həmin canlı aləmlə birgə Tanrının qəlbi olduğumuzu cismimiz və ruhumuzla duyacaq, "Həqq mə-nəm!" (Nəsimi) kamilliyinə yüksələcəyik!

Transsendental dünyadərkin mühüm məqamı. İntibah dühaları insan yaradıcılığının kosmik miqyasına Yer təcrübəsində qazandıqları harmoniya ilə çıxmaq cəsəratinə malikdirlər. Özünü də, digər boyakları da "incəsənət münasibətlərinə görə Allahın nəvələri" sayan Leonardo da Vinçi bu cəsəratlə barmağını "Kainatın bütün nəsillərinə özünün son nəticələrini çatdırmaq gücündə olan rəssamlığa" tuşlayır. Kainatın obyektiv mənərəsi təkəcə onun fiziki harmoniyası deyil, eyni zamanda metaforik harmoniyası dərk olunduqda tamam-lanır.

Özümüə endikdən sonra. İntibah epoxasını antroposentrizmdə qınayırlar. Ancaq intibahçılar insanı diqqət mərkəzinə çəkməsəydilər, teosentrik düşüncənin homosentrik düşüncəyə transformasiyası və bu özül üzərində humanistik və onun da nəticəsi olaraq demokratik dünyagörüşü modeli və fəaliyyət tipi formalaşa biləcəkdimi?! Şərqdə isə Avropadan da xeyli əvvəl başlayan insantəmelli fəlsəfə insanın sosial statusundan daha çox ruhi-mənəvi təşəkkülünə diqqət yönəltdiyindən və homosentrik düşüncə teosentrik düşüncədən heç zaman ayrılmadığından, burada humanizm insanın içərisinə qapadılmış, əxlaq maksimumunda dərinləşmiş və zahirə vulkan gücü ilə lavalanıb ictimai keyfiyyət qazana-

raq demokratik mərhələsinə keçə bilməmişdi. Buna görə də "Allaha yüksəlmək istəyirsənsə, özünə en!" təsəvvürlü monoteosentrik Şərqdən irəli sıçrayan demossentrik Qərbin tarixi inkişafında həm də yetərinəcə Şərq və antiklik ənənələrinə söykənən, ancaq bütün mahiyyəti ilə xristianlıq yox, məhz Avropa hadisəsi olan İntibah müstəsna əhəmiyyət daşıyır.

İdrakın Kant orbiti. Dünyanın ideya tarixinə İmmanuel Kant fəlsəfəsinin inteqral nöqtəsindən baxdıqda aydın şəkildə görürsən ki, bu tarixi təkamülün məhz insan idrakının qüdrəti ilə Kainatın ali məqsədlərinə doğru hərəkət edən səpmaz məntiqi, ardıcılığı, bütövləşmə qanunauyğunluğu var. Kant Kainatın yaranması prosesinin içində idrakın yaranması prosesinə ona görə diqqət kəsilmişdi ki, fəlsəfə onların vəhdətindən dayaqlanaraq idrakın yaradıcı kosmologiyasına çıxsın: yəni yaranmışsan ki, yaradasan! Bu qüdrətin qarşısında hətta ən güclü Şopenhauer skepsisi belə sönükdür. Kant aqnostisizmin obyektiv səbəblərini açmaqla yanaşı, insanı özünə inandıran fəlsəfənin sarsılmaz sütunlarını yaradıb. Bu təməl imkan verir ki, indi olduqca çaşqın görünən, fəlsəfi metodologiyalardan yayınmış, ancaq elmin empirik qatında, praqmatik tunelində irəliləyən bəşəriyyət hətta siyasətdən incəsənətdək varan irrasionalizmin dibinə endiyini və bu yolun tükənişə dirənəcəyini fəhm etsin. Fəqət postmodern epoxa öz yayğınlığı, onurğasız estetikası ilə açıq şəkildə Kant ideallarına meydan oxuyur. Kantın yaradıcı potensialına güvəndiyi idrakın qəhrəmanlığı isə bundadır ki, endiyi ən aşağı pillədə belə öz üfüqlərini görə və dərk edə bilir. Ortaçağlarda bundan da bətər bataqlıqlar olmuşdu. İndi qapandığı dar fırlanmış trayektoriyasından da öz taleyinin Kainat quruculuğu orbitinə çıxmağa idrakın gücü çatar!

Kainat məbədinin şamları. Pyer Teyyar de Şarden alim və ilahiyyatçı kimi elm və dini məhz fəlsəfə nüvəsində vəhdətə gətirərək, Yer təkamülünün indiki fazasında sivilizasiyanın özünüdərk yollarından birini açır: kosmosfer, geosfer, biosfer, noosfer harmoniyasında antropoloji sistem özünün daha optimal funksionallığını üzə çıxarmaq imkanları əldə edir. Kosmos və insan, Yer və insan, Tanrı və insan ümumcazibə qüvvəsində birləşir və birlikdə – əl-ələ tutaraq müdhiş bir sonsuzluğa deyil, aydın məqsədə doğru hərəkət edirlər. Bu məqsəd – Kainat həyatında doğulmaq və yaşamaq, Kainat məbədinin şamlarını sönməyə qoymamaq, daim yanar saxlamaqdır!

Kosmoloji Eranın astanasında. İnsan özünün və Yer planetinin bir-biri ilə qırılmaz şəkildə bağlı olan fiziki, geoloji və antropoloji tarixinin təkamül məntiqi ilə artıq sivilizasiya həyatının kosmoloji erasına daxil olmaqdadır. Planetar tale kosmik taleyə açılır: insan potensialının özünü maksimal həddə çatdırması və doğrultmasının sonsuz meydanı. Məhz bu inqilabi addımın atıldığı nöqtədə insan tarixinin ən böyük ziddiyyəti daha aydın görünür: zəka və infantilliyin bütün səviyyələrdə toqquşması. Böyük siyasətdə isə bu toqquşmanın qıgılcımları sivilizasiyanın özünü yandıracaq həddə təhlükəli. Bu problemin anatomiyasına varılmalıdır ki, necə olur: bir-birini rədd edən zəka və infantilliyin çulğışımı sanki sivilizasiyanın genezisində uyuyan və onun bütün tarixini müşayiət edən hadisə kimi tərəqqinin toxumalarına nüfuz edə bilir?! Tərəqqi metafizika-

sının skepsis və ironiya hədəfinə gəlməsi də, yəqin, bu səbəbdəndir. Tarix – özünü aydınlaşdırmaq və kosmoloji eraya cəsarətlə adlamaq üçün əmziyini atmalıdır.

Kainata NASA yolu. Bəşəriyyətin yanılmalar sürəcində indiyədək hədə yerə sovurduğu enerjisi mənəviyyata həm də elə bir yoxsulluq həddi gətirib ki, nəinki Yerlə Kainatın, hətta kasıbla varlığın doğma olmasına inanış belə gerçək təməllərini yarada bilməyib. İnsan kosmosu çox zaman boşluqla doldurulduğundandır ki, fiziki kosmosda da onun qəlbinin səmindən daha bərk iddialarının əks-sədası, "Ulduz müharibələri"nin küyü eşidilir. Ona görə də ən çox qara dəliklərin qaynaşdığı bu kosmosa bir ideya-ulduz daxil olan kimi onun təlatümləri, inkarçı çalxantıları başlayır, ideya-ulduzun udulmasına can atılır. Fikir verin, bütün qapalı və ya yelçəkər sivilizasiyalar hər hansı mütərəqqi ideyanı yaxına buraxmır, onu lənətləyirlər. Çünki şüurunun dəyişdirə, yeniləşdirə biləcək hər hansı bir cəhddə özlərinin yıxılmasını görürlər. Onların öz aralarında hördüyü divarlar isə heç qoyarmı ki, Kainat görünsün?! Kainat miqyasında düşünüən zəkalar Bruno qəhrəmanlığı ilə məhz bu divarlara qarşı vuruşublar. Onların tarix boyu güclənən ittifaqı olmasaydı, hələ də insan quyuya düşən əksinə baxıb qımışmaqdan əl çəkməyəcək, Kainata NASA yolu açılmayacaqdı...

Beşik sivilizasiyasından sıçrayışlarımız. Bəşəriyyət tarixində elmin inkişafının ən yüksək ideali kosmosun fəthi olub. Ancaq bu fəth onun gerçəkləşməsinə ideya özümlü yaratmış köklü sivilizasiya məkanlarında, məsələn, Yunanıstan, İran, İtaliya, Hindistan, Çin, Ərəbistanda deyil, müasir dünyanın iki aparıcı dövlətində – Sovet İttifaqı və Amerika Birləşmiş Ştatlarında başlayıb. Deməli, sivilizasiya heç zaman lokal ərazilərdə ilişib qalmır, öz dəyər və potensialını yeni, hətta "gözlənilməz" ərazilərə daşıyır, yığdığı toxumları yeni, daha münbit torpaqlarda əkir. Müasir elmin planetar miqyası genişləndikcə onun kosmosferaya adlayışı da bu qanunauyğunluq əsasında baş verəcək: bizim beşik sivilizasiyamız Kainatın dərinliklərinə doğru yürüşünü yığdığı toxumları yeni planet-torpaqlarda əkə-əkə davam etdirəcəkdir.

Ustad dərsi. Kainatın təkamülü şüur həyatını ərsəyə gətirmək üçün seçdiyi bu optimal məkanda – Yerə yalnız 200 milyon ildə bircə dəfə dövr edən bildiyi Süd Yolu qalaktikasında Günəş sistemi konfigurasiyasını yaradıb. Deməli, bəşəriyyət yaranışından bəri indiyədək heç zaman getmədiyi, onun beşiyi 4,54 milyard yaşlı Yerə isə yaranışından bəri cəmi 22 dəfə fırlandığı bir "kosmik cığırda" hərəkət etməkdədir. İndi şüur məhz həmin hərəkət nöqtəsindən Kainatı müşahidə edir. Yanıla da bilir, ancaq azdır! Kainatın insan adlı gözü onun ali məqsədlərini aydın şəkildə görür! Əlbəttə, insan idrakı yalnız Kainat arxitektikasının rəşional loqosu ilə vəhdətdə Yer planetində yaratdığı sivilizasiyanın dayaqlarını möhkəmləndirə və inkişafının yeni pillələrində transkosmik həyat arenasına çıxıb bilər. Fəqət bu məkanda insan tək və müstəsna deyil: budaq üzərində yavaşca hərəkət edən qırxayaq da, döşəmə üzərində iməkləyən körpə də, Böyük Hadron Kollayderində şığıyan "Big bang" yaddaşlı protonlar da Kainatın ali məqsədlərinə irəliləyir. Hətta məzar da öz doğma planeti ilə birgə fəzada

süzür! Bu Kainatda varlıq yaratmayan yoxluq mövcud deyil. İnsanın metafizik nihilizm və ya ekzistensial faciəvilik içrə çapalayıb-qıvrılmaları da – məsələn, Şopenhauer, Xəyyam, Paskal, Kyerkeqor, Hadi, Kamyu qatında – Kainatın ali məqsədlərindən yayınmalar yox, o məqsədlər üzrə böyük kosmo-antropos həərkatının təbii sancıları, iztirablarıdır. Bu məqsədlərə tuşlanmasaydı, Hüseyin Cavid yazardımı – "Dinlə həp Kainatı!" Ona görə yaratıcı insan bütün əlamətləri ilə Kainata oxşayır. Kainat da onu öz ruhunca bəsləyir. Kainatdan ustad dərsi alın, sənətkarlar!

Kainatın fəlsəfəsi və poeziyası. Kainatın böyüklüyü və sonsuzluğu üşəndirməsin bizləri. Biz Kainatın o varlığını ki, özü bütövlüyündə bizim zəkamıza sığır. Üzərində zərrə olduğumuz Yer planeti Kainatda nə qədər kiçik bir zərrə olsa da, onun ən böyük cismi belə bizim zəkamızın ölçülərindən kiçikdir. Mahiyyətinə görə Kainatın ən qüdrətli fenomeni – insan beynidir. Onun gücü ilə Kainat fiziki materiyasından ruhsal qatlarındakə duyula və dərk oluna bilir.

Dünya toxumundan hər bir yaranmış – o dünyanın özünün yaranışı qədər mürəkkəb sistem mükəmməliyinə malikdir. Sanki Kainat özünü hər bir dürtüdə dönə-dönə, həm də təptəzə görsənişlərlə yaşayır. Varlığın iliklərinə varan fəlsəfə və poeziya belə doğulur. Bu gün çox böyük elmi arsenala yiyələnmiş insan idrakının inkişaf parametrləri imkan verir ki, müasir kosmologiya və kosmonavtika ilə Kainatın yeni fəlsəfəsi və poeziyası sanki bir İntibah vəcdi və dərinliyində birgə addımlasın. Bu, insanlığın öz mənəvi-əxlaqi tarazlığını tapması üçün, nəzəriyyə və praktikanın uzlaşması üçün ən həlledici məqamdır.

Bu boyda Kainatda darısqallıq çəkmək və bir-birinin yerini dar eləmək – bunu ancaq planeti məhbəsə çevirmiş məxluqat bacarar! Yer üzündə yalnız məhdud dövlət, cəmiyyət və qrup maraqlarına qapanmış mövcud siyasət bəşəriyyəti universallaşmaqdan daha çox fraqmentallaşmağa itələyir. Buna görə də insanları idarə olunmaq üçün daha əlverişli vəziyyətə gətirən texnologiyalar ustası o siyasət əsas doktrinasının dayağı kimi bu gün postmodern düşüncə və ideologiyaları körükləyir, onları hər vasitə ilə mədəniyyətin dəlmə-deşiklərinə dürtür. Məqsəd – insanın düzgün seçim refleksiyyalarını öldürmək, etik davranışlarını sərhədsizləşdirmək, estetik qavrayışlarını keyləşdirmək, hər şeyin yan-yanaşı liberal mövcudluğunun mümkünlüyü şəraitində özlərinin dominantlıq qa-zanmasına təminat yaratmaq: kütlə həyatın bütün yön və səviyyələrində zir-zibil içində eşələnməkdən həzz alır, sən isə özünə altun yonur, zirvələr fəth edirsən. "America First" ("Öncə Amerika"), "Peace through Strength" ("Güc üzərindən sülh") məntiqi ilə meydan sulayan və onunla rəqabətə girən dikbaş siyasətlər planeti dərindən çatladır. İnsanlıq heç qızınmadan yenidən "soyuq müharibə"yə təhrik edilir. Postmodern epoxanın ruhudur bu. Planetdə temperatur öz təbii iqlimi ilə deyil, ona diktə olunmuş hərarətlə qalxıb-enməlidir!

Bəşəriyyətin belə bir fatalist məhkumluğa sığmayan iradəsi isə yaratıcı enerjisinin kükrəyişi ilə özünün həyat məntiqindən dönməzliyini təsdiq etməkdədir. Bəşəriyyətin birgə, həm də çoxspektrli humanitar platformasının konseptuallaşması planetimizin homouniversalist mövqeyini təşəkkül etdirmək qüdrə-

tindədir. Planetimizi "dünya" kimi deyil, "dünyalar" kimi qavrayan və qəbul edən dünyagörüşü dekadans ruhunu yaşadır. Müasir kosmologiya və kosmonavtikanın üfüqlərində, fəzasındakı kosmik cisimlərin sayı insanların sayından milyard dəfələrlə çox olan Kainat məkanının genişliyi qarşısında planetar dığ-dığ, dövlətlərarası, cəmiyyətlərarası çəkişmələr nə qədər absurd görünür! Kainat düşüncəsinə görə, Yerusəlimin yəhudilərə, yoxsa ərəblərə məxsus olması üzərində baş sındırmaq – elə sözün hərfi mənasında baş sındırmaq cəhalətidir. Dünyanın konfliktlər siyasəti isə ona həyat və çörək kimi baxır...

Planetimizin çalpaşq siyasətlərinin Yerə və onun qondarma ziddiyyətlərinə zəncirlədiyi insanı Kainatın dərinliklərinə bəşər mədəniyyəti, mənəviyyəti və əxlaqının bütün dəyərlərini müqəddəs yaddaş saxlancında özünə içirən fəlsəfə və poeziya qanadlı elmin peyki uçura bilər. İnsanın böyük Kainat yurdu özünün Yer cəngəlliklərində azmış balasını çoxdan gözləyir!..

MM - MULTİKULTURALİZM MOZAİKASI

Yanvar

***

Yanvarın 7-də Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsindəki Çotari kilsəsində İsa Məsihin mövludu günü – Milad bayramı qeyd edilib.

Tədbirdə Alban-udi dini icmasının rəhbəri, kilsənin keşişi və icmanın üzvləri çıxış edərək Milad bayramının mahiyyətindən, dini ayinlərin icrası üçün yaradılan şəraitdən, dövlətin onlara diqqət və qayğısından danışıblar.

Çotari kilsəsində İsa Məsihin mövludu günü – Milad bayramı

Qeyd olunub ki, sovetlər dövründə udlərə milli bayramlarını qeyd etmək qadağan olunmuşdu, ancaq ölkəmiz müstəqillik qazanandan sonra udlər hər il bütün bayramları təntənə ilə keçirirlər. Azərbaycanda müsəlmanlarla xristianların dinc yanaşı yaşadığı Nic qəsəbəsi tolerantlığın kiçik və parlaq bir modelidir.

Çıxışlardan sonra kilsədə şamlar yandırılıb, dualar oxunub, bayram süfrəsi açılıb.

***

Yanvarın 9-da Rus Pravoslav Kilsəsinin Bakı və Azərbaycan Yeparxiyası Milad bayramı münasibətilə qəbul təşkil edib.

Qəbulda çıxış edən arxiyepiskop Aleksandr ata toplananlara bayram təbriklərini çatdırıb. O, belə tədbirlərin artıq ənənəyə çevrildiyini, Azərbaycanda bu bayramın yüksək səviyyədə qeyd olunduğunu vurğulayıb.

Rus Pravoslav Kilsəsinin Bakı və Azərbaycan Yeparxiyasında Milad bayramı münasibətilə təşkil etdiyi qəbul

***

Yanvarın 16-da Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzində (BBMM) "Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında" kitabının təqdimat mərasimi keçirilib.

Azərbaycan, rus və ingilis dillərində nəşr olunmuş kitabda Prezident İlham Əliyevin 2003-cü ildən bəri müsahibə və çıxışlarında yer almış multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında dəyərli fikirləri toplanıb, eləcə də dövlətimizin başçısının təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə ölkəmizin multikulturalizm, mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoqun inkişafı sahəsində həyata keçirdiyi layihələrdən, həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq miqyasda bu istiqamətdə əldə edilən nailiyyətlərdən bəhs olunur.

Tədbiri açan BBMM-in Himayəçilik Şurasının sədri akademik Kamal Abdullayev deyib ki, bu kitab Azərbaycan Prezidentinin multikultural dəyərlərə nə qədər önəm verdiyinin bariz göstəricisidir: "Kitab təkcə Azərbaycan multikulturalizmini yox, Azərbaycan xalqının tarixini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini, mənəviyyatını öyrənmək istəyənlər üçün gözəl vəsaitdir. Dövlətimizin başçısının nəşrdə toplanmış hər bir fikrində ölkəmizə, xalqımıza, dünyadakı bütün sülhsevər insanlara məhəbbət və sevgi hiss edilir. Azərbaycan Prezidentinin multikulturalizm barədə fikirləri, göstərişləri onun 2016-cı ildə elan etdiyi "Multikulturalizm İli" başa çatdıqdan sonra da davam edir. Biz hər gün bunun şahidi oluruq. Bu kitabın davamı olacaq və dövlətimizin başçısının Azərbaycanın multikulturalizm modeli, dünyada multikultural əhvali-ruhiyyənin bərqərar olması üçün görüləcək işlər barədə dedikləri nəşrin növbəti cildlərində dərc ediləcək. Kitabın digər dillərə tərcüməsi də nəzərdə tutulur".

Prezident Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri professor Etibar Nəcəfov çıxışında deyib ki, müasir dövrdə Azərbaycan multikulturalizmin əsas mərkəzlərindən biridir. Bu gün Azərbaycanda multikulturalizm dövlət siyasətidir. Natiq qeyd edib ki, böyük idraki və praktiki əhəmiyyəti olan bu kitabda multikulturalizm Azərbaycanda həyata keçirilən siyasətin mühüm bir istiqaməti kimi təqdim olunur.

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzində "Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında" kitabının təqdimat mərasimindən görüntü. Çıxış edir BBMM-in Himayəçilik Şurasının sədri akademik Kamal Abdullayev

Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin sədri Mübariz Qurbanlı Azərbaycan Prezidentinin multikulturalizmlə bağlı fikirlərinin üç dildə dərc edilməsinin çox önəmli olduğunu vurğulayıb: "Azərbaycan multikulturalizmi bu gün dünyada yüksək qiymətləndirilir və nümunə kimi göstərilir. Dövlətimizin başçısının qeyd etdiyi kimi, multikulturalizmin alternativini yoxdur. Bu gün multikulturalizm müharibə və münaqişələrlə üzlaşan dünyanı xilas edəcək yeganə yanaşmadır".

Tədbirdə Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının sədri, BBMM-in Himayəçilik Şurasının üzvü Firəngiz Əlizadə, "Yeni Azərbaycan" qəzetinin baş redaktoru, Milli Məclisin deputatı Hikmət Babaoğlu, Azərbaycan Milli Kitabxanasının direktoru Kərim Tahirov, Azərbaycandakı katolik icmasının başçısı Vladimir Fekete, Bakı Dağ yəhudiləri dini icmasının sədri Milix Yevdayev, BBMM-in Himayəçilik Şurasının üzvü Aleksandr Şarovski və digərləri kitab haqqında öz fikirlərini söyləyiblər.

Sonda çıxış edən BBMM-in icraçı direktor əvəzi Rəvan Həsənov təqdimatı keçirilən "Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında" kitabının həm ölkə daxilində, həm də xaricdə elmi müzakirələrinin təşkil ediləcəyini söyləyib.

***

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzində (BBMM) Ukraynanın Azərbaycanda fəvqaladə və səlahiyyətli səfiri Aleksandr Mişenko ilə görüş keçirilib.

Görüşdə BBMM-in icraçı direktor əvəzi Rəvan Həsənov səfirə Mərkəzin fəaliyyəti, ölkəmizdə uğurla inkişaf etdirilən multikultural mühit haqqında ətraflı məlumat verərək bildirib ki, Azərbaycanda tolerantlıq mühitinin hazırkı səviyyəyə gəlib çatması dövlətimizin başçısının apardığı siyasətin, dinindən, dilindən və milli mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər bir vətəndaşımıza bərabər münasibətin nəticəsidir.

Ukrayna səfiri Aleksandr Mişenko Azərbaycan kimi çoxmillətli, çoxmədəniyyətli, multikultural və tolerant bir ölkədə çalışmasından məmnun olduğunu bildirib. O, təmsil

etdiyi ölkədə BBMM-in filialının açılmasının, Ukraynanın ali təhsil məktəblərində “Azərbaycan multikulturalizmi” fənninin tədris edilməsinin məqsədamüvafiq olması barədə fikirlərini də dilə gətirib.

Görüşdə BBMM-in müşaviri Aytən Qəhrəman və Azərbaycanda Ukrayna Konqresinin rəhbəri Yuri Osadçenko da iştirak edib.

BBMM-də Ukraynanın Azərbaycandakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Aleksandr Mişenko ilə görüş

Fevral

***

Fevralın 1-də Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzində (BBMM) “ADR–İran diplomatik münasibətləri Qafqaz Fövqəladə Komissiyasının sənədləri işığında (1919-1920-ci illər)” kitabının müzakirəsi keçirilib. Kitabın ideya və “Ön söz” müəllifi Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının rəhbəri akademik Ramiz Mehdiyevdir.

BBMM-in icraçı direktor əvəzi Rəvan Həsənov tədbiri giriş sözü ilə açaraq bildirib ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2018-ci ilin ölkəmizdə “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli” elan edilməsi haqqında Sərəncam imzalayıb. Müasir Azərbaycan Respublikasının müsəlman Şərqiində ilk demokratik respublika olan Xalq Cümhuriyyətinin varisi olduğunu nəzərə alsaq, sözügedən Sərəncamın tarixi və rəsəlik prinsipinin qorunub saxlanması, onun gələcək nəsillərə ötürülməsi baxımından böyük siyasi əhəmiyyət daşıdığını aydın görə bilərik.

Prezident Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin böyük məsləhətçisi Ceyhun Məmmədov çıxışında deyib ki, son illər cümhuriyyət dövrünün araşdırılması məqsədilə əhəmiyyətli işlər görülsə də, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin zəngin siyasi irsinin tam dolğunluğu ilə araşdırılması və öyrənilməsi ilə bağlı həyata keçiriləcək işlər hələ çoxdur.

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzində “ADR–İran diplomatik münasibətləri Qafqaz Fövqəladə Komissiyasının sənədləri işığında (1919-1920-ci illər)” kitabının müzakirəsindən görüntü. Çıxış edir BBMM-in icraçı direktor əvəzi Rəvan Həsənov

AMEA-nın Qafqazşünaslıq İnstitutunun direktoru, millət vəkili Musa Qasımlı bildiri ki, dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra Azərbaycan Respublikası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisi elan olunsa da, indiyədək arxiv sənədlərinə bir qədər ehtiyatla qiymət verilib. Natiq qeyd edib ki, akademik Ramiz Mehdiyev bu kitabda ilk dəfədir cümhuriyyətin Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafındakı rolundan rəsmi sənədlərə istinadla danışır. Akademikin doğru olaraq bəyan etdiyi kimi, əgər cümhuriyyət qalib gəlməsəydi, həmin sənədlər olmasaydı, Azərbaycan SSRİ tərkibində öz sərhədlərini, dilini, atributlarını qoruyub saxlamaqla təsbit oluna bilməzdi.

Daha sonra “Yeni Azərbaycan” qəzetinin baş redaktoru, millət vəkili Hikmət Babaoğlu, Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi sədrinin müavini Gündüz İsmayılov, AMEA İctimai elmlər bölməsinin akademik katibi Teymur Kərimli, BBMM-in müşaviri Aytən Qəhrəman, AMEA Fəlsəfə İnstitutunun direktoru İlham Məmmədzaadə, Prezidentin İşlər İdarəsi Siyasi Sənədlər Arxivinin baş məsləhətçisi Həcər Verdiyeva, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası tarix kafedrasının müdiri Firdovsiyyə Əhmədova, Prezident kitabxanasının şöbə müdiri Nazim Mustafayev, BDU tarix fakültəsinin kafedra müdiri Anar İsgəndərov və həmin fakültənin dekanı Azad Rzayev çıxış edərək “ADR–İran diplomatik münasibətləri Qafqaz Fövqəladə Komissiyasının sənədləri işığında (1919-1920-ci illər)” kitabının cümhuriyyət tarixinin daha dərinədən öyrənilməsinə, bununla bağlı bir çox məsələlərin araşdırılmasına ehtiyac yaratdığını vurğulayıblar.

Kitab Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti–İran münasibətlərinin tarixinə dair fars dilindən tərcümə olunmuş ilk sənədlər toplusudur.

***

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin (BBMM) ABŞ-da nümayəndəliyi açılib. Birləşmiş Ştatların Los-Anceles şəhərində bununla bağlı tədbir keçirilib.

Baş konsulluğun və BBMM-in birgə dəstəyi və təşkilatçılığı ilə keçirilən tədbirdə xarici ölkələrin baş konsulları, elm və mədəniyyət xadimləri, dini icma rəhbərləri, jurnalistlər, eləcə də Azərbaycan, yəhudi, türk, Koreya və digər icmaların nümayəndələri iştirak ediblər.

Azərbaycanın Los-Ancelesdəki baş konsulu Nəsimi Ağayev BBMM-in ABŞ-da nümayəndəliyinin açılışını əlamətdar hadisə adlandırır. O, Azərbaycanda kök salmış multikulturalizm və tolerantlıq ənənələrindən danışaraq bu dəyərlərin ölkəmizdə əslərdir mövcud olduğunu nəzərə çatdırır.

BBMM-in icraçı direktor əvəzi Rəvan Həsənov çıxışında Azərbaycanın multikulturalizm siyasəti haqqında məlumat verib, Mərkəzin fəaliyyətindən danışır. O, Azərbaycan rəhbərliyinin bu istiqamətə xüsusi diqqət ayırdığını, Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin 2014-cü ildə məhz Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə yaradıldığını diqqətə çatdırır. Mərkəzin yaradılmasında əsas məqsədin Azərbaycanın multikulturalizm ənənələrinin öyrənilməsi, bu sahədə dünya təcrübəsinin araşdırılması olduğunu vurğulayan R.Həsənov üç illik fəaliyyəti müddətində BBMM-in Vatikan, London, Berlin, Bern, Helsinki, Roma, Cakarta və digər şəhərlərdə çoxsaylı layihələr həyata keçirdiyini də bildirir.

ABŞ-da BBMM-in nümayəndəliyinin açılış mərasimindən görüntü. Çıxış edir Mərkəzin icraçı direktor əvəzi Rəvan Həsənov

Sonra sözügedən nümayəndəliyin rəhbəri Canna Skotla Rəvan Həsənov arasında BBMM-in ABŞ nümayəndəliyinin yaradılmasına dair Anlaşma Memorandumu imzalanıb.

Daha sonra Azərbaycanın multikulturalizm ənənələrindən bəhs edən qısa film nümayiş etdirilib, Azərbaycan musiqisindən nümunələr səsləndirilib.

***

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzində (BBMM) Xocalı soyqırımının 26-cı ildönümünə həsr olunmuş "Dəyirmi masa" keçirilib.

Əvvəlcə Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsi bir dəqiqəlik sükutla yad olunub.

Sonra faciəyə həsr olunmuş videoçarx nümayiş etdirilib.

BBMM-in icraçı direktor əvəzi Rəvan Həsənov "dəyirmi masa"da çıxış edərək bildi-rib ki, 1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Azərbaycanın tarixində qanlı hadisə baş verib.

Prezident Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri Etibar Nəcəfov Xocalı soyqırımının Azərbaycan tarixinin ən qanlı səhifələrindən biri olduğunu bildirib. O deyib ki, Xocalı soyqırımı erməni faşistləri tərəfindən azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən məqsədyönlü qətləmə idi.

Şöbə müdiri xatırladı ki, 2008-ci ilin mayından Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyevanın təşəbbüsü ilə "Xocalıya ədalət!" beynəlxalq kampaniyası keçirilir. Kampaniyanın əsas məqsədi Azərbaycan həqiqətlərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaqdır. Artıq bir sıra ölkələrin parlamenti, ABŞ-ın 20-dən çox ştatı Xocalıda törədilmiş qırğını soyqırımı kimi tanıyıb.

BBMM-də Xocalı soyqırımının 26-cı ildönümünə həsr olunmuş "Dəyirmi masa"dan görüntü

Tədbirdə BBMM-in müşaviri Aytən Qəhrəman, Azərbaycan Dağ yəhudiləri dini icmasının sədri Milix Yevdayev, Alban-udi xristian dini icmasının sədri Robert Mobili, "Rohnahi" Kürd Mədəniyyət Mərkəzinin sədri Fəxrəddin Paşayev, Xocalı sakinləri Xəlil Vəliyev, Mürvət Məmmədov, Surxay Quliyev erməni qəsbkarlarının törətdikləri insanlığa sığmayan əməllərdən, amansız işgəncələrdən danışdı. Onlar bu faciənin heç zaman unudulmayacağına əminliklərini ifadə ediblər.

Mart

***

Martın 6-da "Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında" kitabı Qubada şimal bölgəsi rayonlarının ictimaiyyət nümayəndələrinə təqdim olub.

Quba şəhərindəki Heydər Əliyev Mərkəzində keçirilən tədbirdə çıxış edən Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin (BBMM) şöbə müdiri Yedigər Məmmədli bildirib ki, Azərbaycan, rus və ingilis dillərində nəşr olunmuş kitabda Prezident İlham Əliyevin 2003-cü ildən bəri müsahibə və çıxışlarında yer almış multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında dəyərli fikirləri toplanıb. Nəşrdə dövlət başçısının təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə multikulturalizmin, o cümlədən mədəniyyətlərarası və dinlərarası dialoqun inkişafı istiqamətində həyata keçirilən layihələrdən, həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq miqyasda bu sahədə qazanılmış nailiyyətlərdən bəhs olunur.

Yadigar Məmmədli deyib ki, Azərbaycanda milli və dini azlıqlarla bağlı aparılan dövlət siyasəti hər zaman müvafiq beynəlxalq qurumlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilib. Ölkəmizin bu sahədə həyata keçirdiyi siyasət və əldə etdiyi təcrübə başqa dövlətlərə də nümunə göstərilir.

Qubada "Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında" kitabının tədqimat mərasimindən görüntü. Çıxış edir BBMM-in şöbə müdiri Yadigar Məmmədli

AMEA Folklor İnstitutunun direktoru Muxtar İmanov çıxışında ölkəmizdə multikulturalizm, tolerantlıq və dini dözümlülüğün dövlət siyasəti səviyyəsinə yüksəlməsinin Azərbaycanın qədim dövlətçilik tarixi və milli-mədəni dəyərlərin inkişafından qaynaqlandığının bu nəşrdə əks olunduğunu vurğulayıb.

BBMM-in baş məsləhətçisi Tofiq Abbasov kitabda multikulturalizmin Azərbaycanda həyata keçirilən siyasətin mühüm bir istiqaməti kimi təqdim olunduğunu qeyd edib. Nəşrdə multikulturalizmin bir sıra nəzəri məsələləri, Azərbaycan multikulturalizm modelinin xüsusiyyətləri öz əksini tapıb. Kitabda Azərbaycan dövlətinin multikulturalizm sahəsində böyük təcrübəsinə dair önəmli fikirlər yer alıb ki, bu da digər ölkələr, xüsusilə də hazırda multikulturalizm siyasətini həyata keçirməkdə ciddi problemlərlə üzləşən Qərb ölkələri üçün örnəkdir.

Müzakirədə iştirak edənlər kitabda yer almış fikirlərin bütövlükdə Azərbaycan multikulturalizmi haqqında aydın təsəvvür yaratdığını söyləyiblər.

***

Martın 16-da Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzində Novruz bayramına həsr olunmuş tədbir keçirilib.

Prezident Administrasiyası əməkdaşlarının, alimlərin, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən etnik və dini icma rəhbərlərinin, "Multikulturalizm" jurnalı əməkdaşlarının və Yaradıcılıq Fondu nümayəndələrinin qatıldığı tədbiri Prezident Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri Etibar Nəcəfov açaraq qonaqları Novruz bayramı münasibətilə təbrik edib. O, Novruz bayramının Azərbaycan xalqının əziz və əlamətdar bayramlarından olduğunu deyib: "Bu bayram ölkəmizdə yaşayan müxtəlif xalqların, etnik, dini icma nümayəndələrinin birgə iştirakı ilə keçirilir. Azərbaycan xalqı üçün bu, bir ənənə halını alıb".

BBMM-də Novruz bayramına həsr olunmuş tədbirdən görüntü. Çıxış edir Prezident Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri Etibar Nəcəfov

AMEA Folklor İnstitutunun direktoru Muxtar İmanov çıxışında deyib ki, Novruz bayramının fəlsəfi bərabərliklə izah olunur. Bu bərabərlik insanları birləşdirir.

AMEA Dilçilik İnstitutunun direktoru Möhsün Nağısoylu, Dağ yəhudiləri dini icmasının sədri Milix Yevdayev, Rus Pravoslav Kilsəsinin Bakı və Azərbaycan Yeparxiyasının nümayəndəsi Elnur Əfəndiyev, "Ronahi" Kürd Mədəniyyət Mərkəzinin sədri Fəxrəddin Paşayev, Roma Katolik Kilsəsinin nümayəndəsi Yozef Marek, avar icmasının sədri Məhəmməd Nooyev, talış icmasının rəhbəri İmamverdi Həmidov, Tat Mədəniyyət Mərkəzinin rəhbəri Elman Əhmədov, Ləzgi Milli Mərkəzinin nümayəndəsi İmran Rzayev çıxış edərək bildiriblər ki, Novruz qardaşlıq, dostluq, həmrəylik bayramıdır.

VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin gündəliyi

Fevralın 12-də Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin (BBMM) təşkilatçılığı ilə "Sivilizasiyalararası dialoq: yeni çağırışlar" adlı VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbi layihəsinə start verilib.

BBMM yarandığı gündən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin qarşıya hədəf kimi qoyduğu Azərbaycan multikulturalizminin dünyada tanınması, beynəlxalq arenada təbliği və təşviqi istiqamətində layihələr gerçəkləşdirir.

Mərkəzin önəmli layihələrindən biri də artıq ənənəyə çevrilən, ildə iki dəfə mütəmadi təşkil olunan beynəlxalq multikulturalizm qış və yay məktəbləridir. Bu məktəblərin fəaliyyətinin nəticəsi olaraq xaricdə Azərbaycanın gənc dostlarının və onların yaxın çevrəsinin təmsalında ölkəmizin haqq işini dəstəkləyən intellektual gənclərdən ibarət ünsiyyət platforması və güclü lobbı formalaşmış. İntensiv şəkildə davam edən bu proses göstərir ki, Prezident İlham Əliyevin Azərbaycanın dünyada tanınması istiqamətində müəyyənləşdirdiyi hədəflər uğurla reallaşmaqdadır.

2017-ci ilin yaz və payız semestrlərində "Azərbaycan multikulturalizmi" və "Multikulturalizmə giriş" fənlərinin tədris olunduğu xarici və yerli universitetlərdə təhsil alan tələbələrin qatıldığı VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbi fevralın 12-dən 18-dək Bakı şəhəri ilə yanaşı, Şamaxı, İsmayıllı və Qəbələ rayonlarında fəaliyyət göstərmiş.

Qış Məktəbində Azərbaycan, Belarus, Avstriya, Əfqanıstan, Bolqarıstan, Estoniya, Gürcüstan, Almaniya, İndoneziya, Yaponiya, Moldova, Monteneqro, Norveç, Polşa, Portuqaliya, Rusiya, Böyük Britaniya, Ukrayna kimi ölkələrin aparıcı universitetlərindən 23 tələbə iştirak edib.

Fevralın 12-də BBMM-in təşkilatçılığı ilə "Sivilizasiyalararası dialoq: yeni çağırışlar" adlı VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbi layihəsinin iştirakçıları Fəxri xiyabana gələrək xalqımızın Ümummilli Lideri, müasir müstəqil dövlətimizin memarı və qurucusu Heydər Əliyevin xatirəsini yad edib, məzarı önünə gül dəstələri qoyublar.

Görkəmli oftalmoloq alim, akademik Zərifə Əliyevanın da xatirəsi anılıb, məzarı üzərinə tər güllər düzülüb.

VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin iştirakçıları Fəxri xiyabani ziyarət edirlər

VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin iştirakçıları Şəhidlər xiyabanını ziyarət edirlər

Sonra Şəhidlər xiyabanına gələn qonaqlar ölkəmizin azadlığı və suverenliyi uğrunda mübarizədə canlarından keçmiş qəhrəman vətən övladlarının məzarı önünə tər güllər düzüblər, "Əbədi məşəl" abidəsini ziyarət ediblər.

***

VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbi layihəsi fevralın 13-də Şamaxıda işini davam etdirib.

VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin iştirakçıları Şamaxı Cümə məscidində

Şamaxı şəhərindəki "Şirvan" hotelinin konfrans zalında tələbələr Azərbaycan Dillər Universitetinin Azərbaycan Multikulturalizmi Elmi-Tədqiqat Laboratoriyasının müdiri İrina Kuninanın "Azərbaycanda etnik müxtəliflik" və Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin şöbə müdiri Sərxanbəy Xuduyevin "Azərbaycan multikulturalizmi fənninin xarici ölkələrdə tədrisi" mövzularında mühazirələrini dinləyiblər.

Qış məktəbinin iştirakçılarında Azərbaycandakı multikultural durum, tolerant əhvali-ruhiyyə, etnik-dini müxtəliflik, ölkəmizdə müxtəlif xalqların, fərqli konfessiyaların dinc yanaşı yaşaması haqqında dəyərli məlumatlar verilib.

Günün ikinci yarısında tələbələr və onları müşayiət edənlər Şamaxı şəhəri, o cümlədən Cümə məscidi, Şamaxı Rəsədxanası, Safari parkı ilə tanış olub, yerli icmalarla görüşüblər.

***

VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbi fevralın 14-də öz işini Qəbələdə davam etdirib. Qış məktəbinin iştirakçıları əvvəlcə rayonun Nic qəsəbəsində olublar.

Qəsəbədəki Cotari Alban-udi kilsəsinin konfrans zalına toplaşan yerli və əcnəbi gənclər Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Xarici Əlaqələr şöbəsinin müdiri Nicat Məmmədinin "Azərbaycanda dini müxtəliflik" mövzusunda mühazirəsini dinləyiblər.

Sonra Nic qəsəbəsində yerli əhali ilə görüşən əcnəbi tələbələr yaşayış məntəqəsi ilə tanış olublar. Gəzinti zamanı Cotari Alban-udi kilsəsinin və udi xalqının tarixi ilə bağlı məlumatlar onların diqqətinə çatdırılıb.

VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin iştirakçıları Cotari Alban-udi kilsəsində

Bildirilib ki, Nic qəsəbəsində "Orayın" Udi Mədəniyyət Mərkəzi fəaliyyət göstərir. Qəsəbə ərazisində Alban kilsəsi və digər qədim tarixi abidələr var. İbtidai sinif şagirdlərinə udi dili tədris olunur.

Cotari Alban kilsəsinə ziyarət əsnasında tələbələrə məlumat verilib ki, dünyada yaşayan udların sayı 10 minə yaxındır. Altı mindən çox əhalisi olan Nic qəsəbəsində 4 mindən artıq udi yaşayır. Onlar burada öz dillərini, dinlərini, adət-ənənələrini 2500 ildir qoruyub saxlayırlar. Dünyanın etnik xəritəsində udi adlı etnos təkcə Azərbaycan ərazisində mövcuddur. Alban-udi kilsəsi Qafqaz Albaniyasında xristianlığın ilk təbliğatçılarından

(I-II əsrlər) olub. Kilsə İsa peyğəmbərin həvarilərindən (apostol) olmuş Müqəddəs Yeliseyin şərəfinə tikilib.

***

VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin iştirakçıları fevralın 15-də Qəbələdən Şamaxıya qayıdıblar.

“Şirvan” hotelinin konfrans zalında BBMM-in icraçı direktor əvəzi Rəvan Həsənovun “Azərbaycan multikulturalizminin siyasi-hüquqi qaynaqları”, Mərkəzin analitika şöbəsinin müdiri, fəlsəfə doktoru Rəşad İlyasovun isə “Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii və fəlsəfi qaynaqları” mövzusunda mühazirəsi dinlənilib.

Rəvan Həsənov qeyd edib ki, multikulturalizm Azərbaycanda tarixi inkişaf nəticəsində formalaşsa da, onun siyasi təməli Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulub və Prezident İlham Əliyev bu siyasəti uğurla davam etdirir.

Fəlsəfə doktoru Rəşad İlyasov isə öz mühazirəsində Azərbaycanın dünyada tanınan ayrı-ayrı şair və filosoflarının yaradıcılığına istinad edərək onların multikultural, tolerant düşüncələrini təsvir və təhlil edib. Mühazirələr dinləndəndən sonra tələbələrin sualları cavablandırılıb.

Günün ikinci yarısında tələbələr İsmayılı rayonunda molokanların kompakt yaşadığı İvanovka kəndinə səfər edib, yerli əhali ilə görüşüblər. İvanovka folklor qrupunun ifaları VI Beynəlxalq Multikulturalizm Məktəbinin iştirakçıları tərəfindən alqışlarla qarşılanıb.

VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin iştirakçıları İvanovka kəndində

***

Fevralın 16-da Qafqaz Müsəlmanları İdarəsində (QMI) VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin iştirakçıları ilə görüş keçirilib.

Tələbələr əvvəlcə Təzəpir məscidi ilə tanış olublar, məscidin tarixi haqda onlara məlumat verilib.

Qafqaz Müsəlmanları İdarəsində Qış Məktəbinin iştirakçıları ilə görüş

Sonra QMİ-nin aparat rəhbəri Simran Həsənov iştirakçılara ölkəmizdə İslam dininin tarixi və buradakı tolerantlıq mühiti barədə məlumat verərək bildirib ki, Azərbaycan multikulturalizmi anlayışının arxasında çox böyük mədəniyyət, ədəbiyyat, tarix dayanır.

İslam dininin əsasları, məziyyətləri barədə danışan Təzəpir məscidinin axundu Mircafər Əyyubov deyib ki, bu din başəriyyətə sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı anlaşma, qarşılıqlı, mərhəmət ideyaları təlqin edir.

***

Fevralın 16-da Azərbaycan Dillər Universitetinin Multikulturalizm Elmi-Tədqiqat Laboratoriyasında VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbi iştirakçılarının müxtəlif ölkələrin Bakıdakı diplomatik nümayəndəliklərinin təmsilçiləri ilə görüşü keçirilib.

Qış Məktəbi iştirakçılarının Azərbaycan Dillər Universitetində diplomatlarla görüşü

Azərbaycan Dillər Universitetinin rektoru, BBMM Himayəçilər Şurasının sədri akademik Kamal Abdullayev qonaqlara ölkəmizdəki multikultural və tolerant mühit barədə dolğun məlumat verib. O, Azərbaycan Prezidentinin Sərəncamı ilə 2016-cı ilin ölkəmizdə "Multikulturalizm İli" elan edildiyini xatırladı. Akademik qeyd edib ki, o vaxtdan bu günə qədər Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi dünyanın müxtəlif universitetləri ilə əməkdaşlıq edir. "Azərbaycan multikulturalizmi" fənninin yerli və xarici universitetlərdə tədrisi layihəsinin əhəmiyyətindən söz açan rektor bu layihə vasitəsilə ölkəmizin multietnik və çoxkonfessiyalı durumu haqqında məlumat əldə etmək imkanının yarandığını vurğulayıb. Görüş iştirakçılarının diqqətinə çatdırılıb ki, bu fənn hazırda Azərbaycanın 38, dünyanın 18 nüfuzlu universitetində tədris olunur. Kamal Abdullayev Qış Məktəbi iştirakçılarının Azərbaycandakı yaşlıları ilə əlaqələrinin gələcəkdə də davam edəcəyinə ümidvar olduğunu bildirib.

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin icraçı direktor əvəzi Rəvan Həsənov BBMM yaranandan bu günə qədər həyata keçirilən yay və qış məktəbi layihələrinin uğurla davam etdirildiyini vurğulayaraq qeyd edib ki, "Azərbaycan multikulturalizmi" fənni dünyanın müxtəlif universitetlərində tələbələrə nəzəri biliklər verir. Bu layihənin həyata keçirilməsində əsas məqsəd nəzəri bilik əldə edən tələbələrə həm də praktik biliklər əsilməkdir.

Sonra Qış Məktəbinin iştirakçıları Azərbaycan haqqında təəssüratlarını bölüşüblər.

***

Fevralın 17-də Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsində VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin iştirakçıları ilə görüş keçirilib.

Görüşdə komitənin sədri Mübariz Qurbanlı layihənin əhəmiyyətindən danışıb. O deyib ki, Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbi sivilizasiyalararası əlaqələrin təmin olunması baxımından mühüm önəm kəsb edir.

Qış Məktəbi iştirakçılarının DQİDK sədri Mübariz Qurbanlı ilə görüşü

Tələbələrə ölkəmizdə hökm sürən tolerantlıq mühiti, xalqımıza məxsus multikultural dəyərlər, ayrı-ayrı dinlər və konfessiyalar arasında qarşılıqlı hörmət və etimada əsaslanan münasibətlər barədə məlumat verilib. DQİDK sədri Azərbaycanda müxtəlif dini konfessiya nümayəndələrinin əsrlərdir sərbəst və qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşadıklarını, onların dilinə, dininə, mədəniyyətinə xalqımızın daim yüksək qiymət verdiyini və hörmətlə yanaşdığını, dövlətin müxtəlif dini icmalara mütəmadi yardım göstərdiyini qeyd edib.

Qış Məktəbinin iştirakçıları ölkəmizlə tanışlıqdan, Azərbaycanda gördükləri multikultural, tolerant mühitdən məmnun qaldıqlarını deyiblər.

***

VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin iştirakçıları fevralın 17-də BBMM-də olublar.

Burada tələbələrin BBMM Himayəçilik Şurasının sədri, Azərbaycan Dillər Universitetinin rektoru akademik Kamal Abdullayev və Prezident Administrasiyasının millətlərə-rası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri professor Etibar Nəcəfovla görüşü olub.

Qış Məktəbinin iştirakçıları Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzində

BBMM-in icraçı direktor avəzi Rəvan Həsənov deyib ki, VI Beynəlxalq Multi-kulturalizm Qış Məktəbinin iştirakçıları bu günlər ərzində Azərbaycanın qədim tarixi, mədəniyyəti, siyasəti haqqında dolğun məlumatlar əldə edib, ölkəmizdəki multikultural mühitlə yaxından tanış olublar.

Prezident Administrasiyasının Millətlərə-rası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri Etibar Nəcəfov deyib ki, müasir dövrdə Azərbaycan dünyada multikulturalizmin əsas mərkəzlərindən biridir. Bu gün multikulturalizm Azərbaycanda dövlət siyasətidir. Bu layihənin iştirakçıları da Azərbaycan multikulturalizminə olan maraq buraya gətirib. Onlar Azərbaycan haqqında nəzəri biliklərini praktik biliklərlə artırır.

BBMM-in Himayəçilik Şurasının sədri Kamal Abdullayev bildirib ki, bu layihə vasitəsilə dünyanın müxtəlif ölkələrindən olan gənclər bir araya toplaşaraq Azərbaycan haqqında biliklərini möhkəmləndirir, ölkəmizdəki multikultural, tolerant mühitlə yaxından tanış olur, yaşlıları ilə ünsiyyət qururlar: "Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin

səkkiz ölkədə filialı var. Yay və qış məktəbləri dünyanın 18, Azərbaycanın isə 38 ali təhsil ocağında Azərbaycan multikulturalizmi fənnini öyrənən gənclərin nəzəri şəkildə bildiklərini ölkəmizdə öz gözləri ilə görmələrinə şərait yaradır”.

Kamal Abdullayev həmçinin Azərbaycanın Gənc Dostları Klubunun iki yeni həmsədrini – portuqaliyalı Joao Enrikeni və almaniyalı Kristin Bossaueri təqdim edib. Onlar VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin iştirakçılarıdır.

Daha sonra tədbir iştirakçıları Azərbaycanın Gənc Dostları Klubunun ölkəmiz haqqında hazırladığı filmə baxıblar.

***

Prezident İlham Əliyevin tövsiyəsi və Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin təşkilatçılığı ilə keçirilən “Sivilizasiyalararası dialoq: yeni çağırışlar” adlı VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin işinə yekun vurulub. Fevralın 18-də Bakıda bununla əlaqədar ziyafət təşkil olunub. Tədbirdə iştirak edən Prezident Administrasiyasının Millətlərarası münasibətlər, multikulturalizm və dini məsələlər şöbəsinin müdiri Etibar Nəcəfov, BBMM-in icraçı direktor əvəzi Rəvan Həsənov, Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin sədr müavini Gündüz İsmayılov, Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin aparat rəhbəri Simran Həsənov, Azərbaycan Dağ yəhudiləri dini icmasının sədri Milix Yevdayev, Alban-udi xristian dini icmasının sədri Robert Mobili çıxışlarında multikulturalizmin Azərbaycanda həyat tərzi, dövlət siyasəti olduğunu bir daha vurğulayıblar.

VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin bağlanış tədbirindən görüntü

Mərasimdə Qış Məktəbinin iştirakçılarına sertifikatlar, BBMM-in nəşr etdirdiyi kitablar, suvenirlər təqdim olunub.

Bununla da VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbi layihəsi öz işini başa vurub.

***

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin təşkilatçılığı ilə 2018-ci ilin fevral ayının 12-dən 18-dək keçirilmiş VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin iştirakçıları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevə müraciət ünvanlayıblar. Müraciətdə deyilir:

“Zati-aliləri, cənab Prezident!

Biz, Azərbaycanda keçirilən VI Beynəlxalq Multikulturalizm Qış Məktəbinin dünyanın 17 ölkəsindən olan iştirakçıları 12-18 fevral 2018-ci il tarixlərində bir araya gəldik.

Sizin sərəncamlarınız əsasında Azərbaycanda 2016-cı ilin “Multikulturalizm İli”, 2017-ci ilin isə “İslam Həmrəyliyi İli” elan olunması, eləcə də mədəniyyətlərarası dialoqun əsas platforması olan “Bakı Prosesi”nin 10 illiyinin bəyan edilməsi aydın şəkildə göstərir ki, Azərbaycan Respublikası multikultural və tolerant dövlətdir.

Qış məktəbi ərzində iştirak etdiyimiz tədbirlər, görüşdüyümüz adamlar və səfər etdiyimiz müxtəlif yerlər bütün millətlərin və dini etiqadların nümayəndələrinin sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşadıkları bir ölkə kimi Azərbaycan haqqında nəzəri biliklərimizi dərinləşdirdi və möhkəmləndirdi.

Biz, Azərbaycandan və 16 ölkədən olan nümayəndələr, Azərbaycanın Gənc Dostları Klubunun üzvləri olaraq multikulturalizmin Azərbaycan modeli, bu ölkədəki tolerantlıq mühiti və bu istiqamətdə aparılan dövlət siyasəti haqqında öz fikirlərimizi və təəssüratlarımızı paylaşmaq məqsədilə bu məktəbə gəldik.

Hörmətli cənab Prezident!

Sizə bildirmək istərdik ki, ölkəniz, o cümlədən onun multikultural dəyərləri, zəngin tarixi və mədəniyyəti haqqında doğru məlumatları dünyaya yaymaqla bağlı fəaliyyətimizi davam etdirmək həvəsi və qətiyyətilə Azərbaycandan ayrılıırıq.

Fürsətdən istifadə edərək Sizə ən dərin ehtiramlarımızı bildiririk.

Azərbaycanın Gənc Dostları Klubu adından:

*Joao Enrike (Portuqaliya)
Kristin Bossauer (Almaniya)”*

Azərbaycanın multikultural mənzərəsi
Мультикультуральный портрет Азербайджана
The multicultural view of Azerbaijan

Qax rayonunun Qaxingiloy kəndindəki Müqəddəs Georgi kilsəsi, 1888-ci il

Qax rayonunun Əlibəyli kəndindəki Müqəddəs Nino kilsəsi, XIX əsrin sonu

"Multikulturalizm" təqdim edir:
MUĞAN BÖLGƏSİNİN RƏNGİ

Oqtay RZA	
AZƏRBAYCAN	109
KÜRÇAYLI KÜÇƏSİ	110
ÜLKƏR	110
OĞUL ƏSGƏR GEDİR	111
Balaxan İSPƏROĞLU	
BİR YETİM QAPISI GÖYƏRTDİ MƏNİ	112
BİR AZDAN QƏMLİ GECƏDİ	112
MƏNƏM	113
BİR DƏ GÖRDÜM KÖÇ EYLƏYİR	113
ÇIXDI DÜNYANIN YOLLARI	114
Nisə BƏYİM	
Dayan, indi gəlirəm	115
Bu dünyanın yuxusuna	115
Qoru zirvələri, Tanrım	116
Gün ayrıldı tənhalığa	116
Şakir XANHÜSEYNLİ	
KÖHNƏ BAYATI	117
KÖLGƏ	118
ÇÖRƏK KƏS	118
SƏHƏR ŞEİRİ	119
Fərqanə MEHDİYEVA	
BİLİRSƏN SÖZ ADAMIYAM	120
BÖYÜMƏDİM, UŞAQ QALDIM	120
BİRCƏ QIRIQ ŞİRİN OLA	121
DİVARDAN	121
Müzəffər MƏZAHİM	
İNSANLIĞA	122
Bir gün səsləyəcək Vətən torpağı	122
ÖMÜR	123
GÖRÜNTÜDÜR	123
Mətləb AĞA	
Bir addım o tərəfdə	124
Baxdığın bir tavadır	125
Ömrüm boyu bəsdə mənə	125
Sakit SABİROĞLU	
İllər keçib, saçlarını neçə kərə	126
Götür bu qələmi otur yanımda	127
Sən özün dar ağacım	127
Hey axarsan ulduz-uldüz	128
Hamı bir dərd ortağıdı	128

Arif ALİM	
GÜNƏŞİ KÖLGƏSİNDƏ DƏFN EDƏNLƏRİN TÜRKÜSÜ	129
QƏTLƏN SƏNƏKİ DÜŞÜNCƏLƏR.....	130
HAMİNİZƏ HƏBSXANADAN SALAM VAR!	130
BİR İGİDİN SON GÜNLƏRİ	131
Elşən Şükür ŞƏMMƏDLİ	
Şeir yazıram	132
Eybəcərlər ölkəsinin.....	132
Xəyalımı alıb qaçdım	133
Ey mənim gözəl yarım.....	133
Rəşidə ALLAHVERDİYEVA	
Ürəyim ehsan süfrəsi	134
MƏKTUB	135
Mən içimə sığammırdım	136
Ehtiram FƏNA	
Halal olsun vətən oğlu, boş qoymadın meydanları.....	137
Ey vətən, iftixarım, cismidə pak canımsan.....	138
Şəhriyar DEL GERANİ	
BÜTÜN KÜÇƏ UŞAQLARINA.....	139
yorulmuş	140
sənsiz günəş gecikər.....	141
Kürçaylı	
KİÇİK HƏRFLƏR.....	142
VAQİF VƏ PAYIZ BALLADASI	143
Qəfil itəsən bir gün.....	143
Həsən Kür	
Cavan ömrün ilişə	144
Bir gün qələmin sına	144
Hərə bir şeylə qatır başını bu dünyada	145
Mübariz CƏFƏRLİ	
AĞIR SƏFƏR (hekayə).....	146

Oqtay RZA
(Salyan)

AZƏRBAYCAN

Ay-ulduzlu bayrağın var,
Qədim, ulu torpağın var,
Əsirgəmir uğrunda can
Min-min igid, Azərbaycan!

Azıxdır ilk ünvanımız,
Qobustan – daş dastanımız;
Xudafərin körpüsündən
Yenə keçər karvanımız.

İstiqlalın yolu çətin,
Məskənisən bol sərvətin;
Tanrı bizi bağışlamaz,
Qorunmasa təbiətin.

Bakı daim şöhrətimiz,
Xəzər mavi qüdrətimiz;
Heykəl kimi ucalacaq
Qürurumuz, qeyrətimiz.

Əsirgəmir uğrunda can
Min-min igid, Azərbaycan!
Yaşa, eşqi çiçək açan
Azad, vahid Azərbaycan!

KÜRÇAYLI KÜÇƏSİ

Aldım sorağını payız fəslində –
Gəlib hüzuruna kövrəldim yaman;
Sən qədim Salyanın xəritəsində
Bir uzun ömürlü meridiyanın.

"Durnalar" ... köç edir qaqqıldaşaraq,
Dəstəyə nə olub, öncül hansıdır?
Məktəbdən qayıdan o dalğın uşaq
Bəlkə də sabahın Kürçaylısıdır?

Budaqdan özünü asıb heyvalar,
Sarılmaq – ayrılıq, qəm rəngidirmi?
Bağrından qan sızan o gülöyşə nar
Vəfalı Ülkərin ürəyidirmi?

Demə rübabının susur telləri,
Demə gülşəninə hicran daş atıb, –
Sən onun adaşı olandan bəri
İşığın güclənib, şöhrətin artıb.

Bir ucun qovuşur Kür sahilinə,
Kimin nəfəsidir bu həzin külək?
Kürçaylı küçəsi, əzizsən mənə
Kürçaylı şeirinin son misrasıtək!

ÜLKƏR

Bu nə zəlzələdir – qopdu qəfildən?
Ülkər, ürəkləri yandırıb yaxdın!
Atandan ayrılmaq istəməyib sən
Atanla əbədi səfərə çıxdın...

Evdən dənizədək – iki min addım,
Otuz dəqiqəlik o vaxt da tarix!
İyirmi üç illik ömür yaşadı, n
İşə bax, gün tarix, həyat da tarix!

Evdən dənizədək nəyi düşündün?
Süzüldü göz yaşın duru su kimi;

Gör neçə dodaqda nəğməyə döndün
Təşnə ürəklərin arzusu kimi...

Körpə yazıları məzəli Ülkər!
Şair Kürçaylının gözəli Ülkər!
Yerdən, səmadanmı inciyib, söylə,
Gedib qucaqladın Xəzəri, Ülkər?!

Ömrün – ucalığa bünövrə, zəmin,
Səni öz qoynuna ulduzlar çəkər.
Babalıq qismətim olsa – nəvəmin
Ülkər qoyacağam adını, Ülkər!

OĞUL ƏSGƏR GEDİR...

Cavan çağırışçı – polad əridən
Döyüşçü paltarı geyinir bu gün;
Karvan yollanacaq Biləcəridən,
Ürək həyəcanla döyünür bu gün.

Oğul əsgər gedir... Bir az kövrəlib,
Müdrək anasının yaşarib gözü.
Onu ötürməyə dost-tanış gəlib,
Birin gülü var, birinin sözü.

Oğul əsgər gedir... Əhdi, peymanı
Bahar çiçəyitək tərəvətlidir;
Qabaran sinəsi, kükrəyən qanı
Domna sobasından hərərətlidir.

Atası xaniman, yuva uçuran
Cəbhə tutanları görüb nə qədər;
Bilir fəlakətdir yetimlik, hicran,
Torpaqsız yaşamaq ölümdən betər.

Öndə imtahanın, dərslərini çətini,
O, keşik çəkəcək gözəl çağ üçün;
Oğul əsgər gedir – yurdu, vətəni
Yağı tapdağından qorumaq üçün.

Balaxan İSPƏROĞLU
(*Biləsuvar*)

BİR YETİM QAPISI GÖYƏRTDİ MƏNİ

Soyuldum sonuncu qabığımacan,
uçuldum dizimə, topuğumacan,
özüm də bilmədim hansı vaxt,
haçan,
gözləri əllərdən,
sözü dillərdən
özünə qayıdan, özünə dönən
bir yetim qapısı göyərtdi məni.

Uçdum havasına bir dəli adın,
bir dəli, sərsəri inada düşdüm,
yaxşı ki,
yaxşı ki, günün birində
gözləri əllərdə,
sözü dillərdə
yetimləşən qarımla
bir yetimin qapısından ötüşdüm –
o qapı, o qapı göyərtdi məni.

BİR AZDAN QƏMLİ GECƏDİ

Taleyimdən keçən atlı,
atının yaşı necədi?
Yolunun qarası bəlli,
yolunun ağı necədi?

Haqq niyyətim, haqq diləyim,
yorğun yollar döyənəyim.
Dostlara səngər ürəyim
indi ünvensız küçədi.

Bir şey qalmayıb sona da,
nə çəkdim, şükür buna da...
Günəş qürub edir daha
bir azdan qəmli gecədi.

MƏNƏM

Mənim yuxum quş yuxusu,
bu yuxunu yozan mənəm.
Gözlü baxır, kor aparır,
aralıqda gəzən mənəm.

Əkən kimdi, biçən kimdi,
birəm kimdi, üçəm kimdi,
yeyən kimdi, içən kimdi?..
Od üstündə qazan mənəm.

Qurd çalır, qoyun oynayır,
kosanın toyun oynayır.
Hərə bir oyun oynayır,
ortalıqda ozan mənəm.

BİR DƏ GÖRDÜM KÖÇ EYLƏYİR

Əllərini aldım ələ,
əllərin mənə baxmadı.
Əllərin əlimdən düşdü,
məni sənsiz buraxmadı.

Ətri bürüdü əlimi,
bütün ətirlərdən uca.
Qoxladım mən əllərimi,
əlin uçdu qoxladıqca.

Əllərim gəzdi əlini
neçə vaxt güman içində.
Bir də gördüm köç eyləyir
əllərin duman içində.

ÇIXDI DÜNYANIN YOLLARI

Ayaq açdım qabağıma
axdı dünyanın yolları
mən yeridim yeridikcə
qalxdı dünyanın yolları

təpidi dilim-dodağım
kabab oldu əl-ayağım
qaldı quru sağanağım
baxdı dünyanın yolları

binə saldım hər üzündə
qart üzündə tər üzündə
çalxadı qan dənizində
yıxdı dünyanın yolları

özümü çəkdim tarıma
bir təhər saldım toruma
onda gördüm axırıma
çıxdı dünyanın yolları.

Nisə BƏYİM
(*Sabirabad*)

***

Dayan, indi gəlirəm,
Gözlə, yükümü yığım,
Dağıtdığım ömürdən
Qalan tikəni yığım.

Tənhalıqdan gözümlü,
Candan canımı yığım,
Qorxulardan yuxumu,
Yerdən qanımı yığım.

Bu dünyaya özümlə
Gətirdiyim baxt hanı?
Bayaq yanımda idi,
Götürdüyüm vaxt hanı?

Ağır-yüngül nə varsa,
Neyləyək, bu qədərdir.
Bu səfərdə, görəsən,
Yol haqqı nə qədərdir?

Bu kağız, bu da qələm,
Bu da, yəqin, sərhəddi...
Dayan görüm, dalımcə
Ağlayan hansı dərddi?

***

Bu dünyanın yuxusuna
Bircə dəfə gəlir adam.
Oyananda öz əksinə
Bircə dəfə gülür adam.

Ömrün qalib olduğunu,
Çəkənin qəlb olduğunu,
Dünyanın qəlp olduğunu
Bircə dəfə bilir adam.

Eşqi qanan divanədir,
Göz yaşı xanə-xanədir.
Ağlamaq bir bəhanədir,
Bircə dəfə ölür adam.

***

Qoru zirvələri, Tanrım,
İnamımız qaçılmasın!
Sən göylərdən muğayat ol,
Ucalıqlar uçulmasın!

Tanrıdağın taclı qızı,
Başın ulduzlar yuvası,
Beşiyində eşitdiyən
Layla – şamanın duası.

Cuçqur ayağın altında,
Ucalığına çatmaz əlim,
Sən türklüyün kökündəsən
Baykal gözlü gözəlim.

Altaylar qalın qoşunun,
Hər an sənə müntəzirdir Tyan-Şan...
İnan ulu varlığına,
İnan, sevgili Ayan!

Yaddaşının hər qatında
Nə sevdalar uyuyur...
Xəyalını uzaqdan
Turan dənizi yuyur.

Səhralarda ilğım kimi
Amudərya, Sırdərya,
Keçilirmi yuxularda
Sonu keçilməyən dünya?

Çalır zirvə yürüşünü
Gurlayır Qavaldaşı,
Küləklərlə başlayırmı
Türkün zəfər savaşı?!

***

Gün ayrıldı tənhalığa,
Yuxusunu Aya dedi.
Yerdən-göydən çəkdiyini
Ağlayıb dünyaya dedi.

Kim görüb eşq fərağını,
Yandırır can çırağını.
Alanda yar sorağını
Dərdini dəryaya dedi.

Od tutubsa bir-birini,
Kimsə tutmaz yar yerini.
Ayrılanlar can sirrini
Tutulan aynaya dedi.

Şakir XANHÜSEYNLİ
(*Biləsuvur*)

***

*...ağacdakı yarpağın
yerə düşən yarpağa dediyini eşitdim:
– bax, sən artıq xoşbəxtliyə qovuşdun...*

KÖHNƏ BAYATI

Köhnə bayatıdı nə desəm sənə,
Köhnə bayatıdı ən təzələr də...
Köhnə bayatıdı bu şeir, qardaş,
Köhnə bayatıdı bu nəğmələr də...

Yeni bir səs, nəfəs – köhnə bayatı,
Həmişə çətindi təzəni görmək.
Axı nə zamandan hünər sayılıb
Ağla qaradakı təzadı görmək?..

Köhnə bayatıdı de, göyə səslən,
Köhnə bayatıdı de, yerə səslən...
Səsin çatmayacaq öz qulağına,
Min kərə haraylan, min kərə səslən.

Ən alt qata enib, lap üstə çıxmaq,
Min ilin sözü də köhnə ki olmaz...
Köhnə bayatıdı deyib durursan –
Şeirin təzəsi, köhnəsi olmaz.

KÖLGƏ

Bax, gün işığı da
sanıram kölgədi üstümüzdə,
yaxından-uzaqdan
bir dua, bir xoş söz də –
kölgə...
Bir tikə çörəyin kölgəsinə qaçdınmı sən,
bir qurtum suyun kölgəsinə uçdunmu?
Mən
bilsən nə qədər çox –
bir yarpağın kölgəsinə istəyirəm;
kölgə torpağın üstünə düşür,
mən üstümdə bu torpağın
kölgəsinə istəyirəm...
Yer altında kökün də kölgəsi var,
yer üstə ağacın, otun üstünə düşər...

ÇÖRƏK KƏS...

Təndirdən evəcən
bir damcı yolda
analarımız hər gördüyünə –
uşağa, böyüyə
ürəkdən bir "çörək kəs" deyərdi:
ay qonşu, çörək kəs,
ay filankəs, ay bəhmənkəs
çörək kəs...
Süfrələrin bərəkəti,
ağzımızın ləzzəti də ondandı, yəqin;
görünür, tağın dolu olmasından öncə
dolu olması gərək qəlbin...
"Çörək kəs..." – göz gülər,
üzdə sevinc işarardı,
o bir kəlmədə
bir dünya məhəbbət vardı;

təndirin həniyiylə həniylənən,
təzə çörəyin ətriylə ətirlənən
o sözlər, sözlər...
Çörək kəs – necə bir sevgi,
Çörək kəs – necə bir sayğı...
Çörək kəs, yəni toxluq olsun,
yəni olmasın bir-birindən kəsənlər,
bir-birinin çörəyini kəsənlər...

SƏHƏR ŞEİRİ

Sübh açılır,
mən də bir ağacın ilk puçurlarına baxıb,
gözümü açıram,
səhərin gözü açılantək.
ağzımı ilkin bir "sabahın xeyir"lə açıram
edər kimi, günün ilk duasını.
Səhər açılır,
bu, həyatımda ilk səhərmiş kimi,
meh üzümə ilk dəfə əsirmiş kimi.
bir ovuc çilətmə suyla
gözümün qıyında qalan yuxunu qovuram.
Kırpıqlarım qovuşanda,
qaranlıq dolur gözümə,
görürəm- heç nə görmürəm.
ancaq belə olmur qəlb qəlblə bir vuranda,
əl əllə birləşəndə.
Səhər açılır,
diqqətimi çəkir: hər yerdə qapılar açılır,
sanki dillərdən açılır düyünlər:
"gəl, ey səhəər.." ...

Fərqanə MEHDİYEVA
(*Salyan*)

BİLİRSƏN SÖZ ADAMIYAM

Ay sinəmə dağ çəkənim,
Gəl məni düzlə aldatma.
Yoxsa sənə üz vermişəm,
Üzümü üzlə aldatma.

Donmuşam, yumşaq deyiləm,
Əyilmişəm, şax deyiləm,
Mən daha uşaq deyiləm,
Deyib də "gözlə" aldatma.

Dünyanın düz adamıyam,
Tanrının öz adamıyam.
Bilirsən söz adamıyam,
Sən məni sözlə aldatma.

BÖYÜMƏDİM, UŞAQ QALDIM

Nə barışdım bu dünyayla,
Nə də bir yol küsdüm, anam.
Verdiyin ömrü varağa
Misra-misra düzdüm, anam.

Qaldım necə, öldüm necə,
Axırı gördüm heç-heçə.
Baxdım güzgüyə bir gecə,
Öz-özümü süzdüm, anam.

Gün kimi qara-ağ qaldım,
Dərdin üzünə şax qaldım.
Böyümədim, uşaq qaldım,
O ki var uduzdum, anam.

BİRCƏ QIRIQ ŞİRİN OLA

Yan ötəsən doğmalardan,
Aran bir az sərin ola.
Kaş qayıda gedənlərin,
Nə ola üzübərin ola...

Nə gördü görmüş bu ömür,
Alnımda tərmiş bu ömür.
Demə zəhərmiş bu ömür –
Bircə qırıq şirin ola.

Söz gələ, udub gedəsən,
Əl ola, tutub gedəsən,
Biryolluq itib gedəsən,
Sığınmağa yerin ola.

DİVARDAN

Bu dərdi çəkməyə tərəzi yoxdu,
Çəkir ürəyimi izin divardan.
Belə darıxmağın əvəzi yoxdu,
Yazım sətirləri, düzüm divardan.

Bu geniş həsrəti dar eləmədi,
Açdı gözlərimi, kor eləmədi,
Şəklini asmağa yer eləmədi,
Qoy bir az inciyim, küsüm divardan.

Bu qəm də yetişdi, dərən tapılmır,
Uçuq evimizə girən tapılmır.
Səni məndən başqa görən tapılmır,
Niyə boylanırsan bizim divardan?!

Müzəffər MƏZAHİM
(*Neftçala*)

İNSANLIĞA

Bir günahkar bəndə varsa, yox nicat insanlığa,
Hər bir insan saf əməl versin zəkat insanlığa.

Qoy arınsın büsbütün hər cür günahdan bəndələr,
Eyləsinlər çox savab işlər barat insanlığa.

Durmadan karvan gedir, yollar uzaqdır, yük ağır,
Sən də ver öz töhfəni, vaxtında çat insanlığa.

Vermə əldən insafı, fürsət var ikən adil ol,
Pak əməllər bəxş edər sonsuz həyat insanlığa.

Sözlərinlə gəl, Müzəffər, qəlbləri abad elə,
Mənəviyyat müjdəni şövq ilə qat insanlığa.

***

Bir gün səsləyəcək Vətən torpağı,
O böyük gün üçün bəslə ruhunu.
Daim oyaq saxla, ayaqda saxla,
Tarixin dibindən səslə ruhunu.

Bu yurddur tükənməz dövlətin-varın,
Kişilik simvolun, namusun, arın,
Hər cür sünilikdən, çirkəbdən arın,
Köklə nəcabətə, əslə ruhunu.

Sarı, qol-boyun ol məmləkətinlə,
Öyün bu yenilməz əmanətinlə!
Daim cilalansın qoy qeyrətinlə,
Saf ötür gələcək nəslə ruhunu.

ÖMÜR

Bu ömür bir quş dəniymiş,
Dənlədi, quşlar dənlədi.
Dünya adlı dərya uddu,
Leysan yağışlar dənlədi.

Səpilməşdi bəhrə verə,
Nübar görə, ümid dərə.
Yaramadı xeyrə-şərə,
Yer aldı, daşlar dənlədi.

Hər günü sevdi, səslədi,
Arzuları əzizlədi.
Yazlar becərdi, bəslədi,
Payızlar, qışlar dənlədi.

Çəkdi içinə hər dərdi,
Sevda üzünü güldürdü.
Tənəli sözlər öldürdü,
Kinli baxışlar dənlədi.

GÖRÜNTÜDÜR

Zülmət – korun gördüyü
Yeganə görüntüdür.
Dünya insan dərdinə
Biganə görüntüdür.

Ömür qəflət içində,
Sonu əhlət içində,
Əbədiyyət içində
Miyənə görüntüdür.

Nur – Tanrı üzündə eşq,
Söz – qəlbin közündə eşq...
Nadanın gözündə eşq
Divanə görüntüdür.

Mətləb AĞA
(Salyan)

***

Bir addım o tərəfdə
gecənin qaranlığı...
...belə olur – təkliyin
yoxsul firavanlığı...

...acıq verir keçmişə
saatın çıqqıltısı...
hər gün xatirələrin
ölür beşi-altısı...

...adın da unudulub,
getdiyın neçə gündü...
mən də dəyişməmişəm,
nə varsa – gördüyündü...

...özün şahidi oldun,
uzun çəkmir bu işlər...
düz deyil yazılanlar,
yalandı, nə demişlər...

...ancaq bir zəng vur indi,
ya bir məktub yaz bu gün:
“mən bir azdan gəlirəm,
yuxudur bu gördüyün...”

***

Baxdığın bir tavandır,
fikirləşdiyən bir o...
səssizliyi hürküdür
hərdən köhnə radio...

hey fırlanır özüyçün
saatın əqrəbləri...
haçandı unutmusan
ovcundakı həbləri....

tozlu, köhnə şəkillər
döşəmədə dincəlidir...
sanki filmə baxırsan
– kədərli, işgəncəli...

nə qədər görəcəksən
sən bu ağ-qara filmi:
rolda tək bir nəfərdir,
ölüb qurtara bilmir...

***

Ömrüm boyu bəsdə mənə
bu sevginin hüznünü...
onda səni aldadırdım,
indi özüm özümü...

əzab verib gözlərinə
təpma məni, gizlədirəm...
örttdüm, görmək istəmirəm
güzgülərin üzünü...

necəydin, düşmür yadıma,
şəklin yox, çatsın dadıma...
yenə min şükür adına,
dodaqlarım qızınır...

Sakit SABİROĞLU
(İmişli)

***

İllər keçib, saçlarını neçə kərə
sən yumusan,
qurutmusan.
İllər keçib bu sevdanı
yaşasan da, bəlkə də sən
unutmusan.
Əllərimin izi qalıb saçlarında –
əlimdəki qabar kimi,
könlümdəki qubar kimi,
bir ilk sevda, nübar kimi,
ilk çəkilən tumar kimi...
Əllərimin izi qalıb saçlarında.
Bu sevdaya şahid kimi,
bu tutquya şəhid kimi –
əllərimin izi qalıb saçlarında.
Bu əllərdən qorxuram mən,
bir gün yenə cığallığı tuta bilər,
paxıllığı tuta bilər.
Ya bir qəmli yas yerində,
ya bir dostun toy günündə,
sənə doğru dönə bilər,
saçlarına enə bilər.
Əllərimin yaddaşı var,
saçlarının izi qalıb əllərimdə...

***

Götür bu qələmi otur yanımda;
lalə yarpağına, ya bir çiçəyə,
bir nurlu səhərə, ya bir gecəyə,
qəlbinin sevgisin aç bir küləyə –
Bir şirin sevdalı məktub yaz mənə.
Quşlar qanad salsın lələkləriylə,
bir qız ürəyinin diləkləriylə –
Bir şirin sevdalı məktub yaz mənə.
Səni and verirəm o kəpənəyə,
günəş işığına yox olub gedən
o şəhin sonuncu parıltısına,
bir ana qolunun üstündə yatan
ilk nübar körpənin mışılına –
Bir şirin sevdalı məktub yaz mənə.
Bu son yalvarışım, bu son təsəllim,
ümidim yıxılı qollarım üstə.
Bir payız axşamı, ya qış səhəri
beləcə boylanıb yollarım üstə,
gözümün sonuncu ölüm yaşına,
məndən bu dünyada nişanə qalan
torpağın üstdəki o başdaşıma –
Bir şirin sevdalı məktub yaz mənə...

***

Sən özün dar ağacım,
Hörüyün kəndirim olsun.
Hüzuruna apar məni,
Ya ölüm, ya dirim olsun.

Yıxıldığım yer ayrıca,
Durduğum yerə gələsən.
Həsəratindən yuyat yeri
Qurduğum yerə gələsən.

***

Hey axarsan ulduz-ulduz,
Əskilməzsən yaramdan duz.
Sən ki tüccar deyilsən, qız –
Nazında endirim olsun.

Ruhumuz göydə qovuşsun,
Məzarım həmdəmin olsun.
Torpaq altda avar çəkim,
Qoy tabutum gəmin olsun.

***

Hamı bir dərd ortağıdı,
Hər kəs başqa yerə çəkər.
Dağ var ildırım ötürür,
İldırım var dərə çəkər.

Dünyadan köçməz umudlar,
Günaha söykənər ruhlar.
Gözün sıxmamış buludlar
Bir hüznü nərə çəkər.

Dünya pozulmuş mizandı,
Suyu qurumuş qazandı.
Kim könlünə dərd yazandı,
Yazdıqların şeirə çəkər.

Yalın at tərki fani,
Əcəldi bil ki, hər anı.
Qul olsa, Allah insanı
Sultan eylər, pirə çəkər.

Arif ALİM
(*Neftçala*)

GÜNƏŞİ KÖLGƏSİNDƏ DƏFN EDƏNLƏRİN TÜRKÜSÜ

Biz müharibə uşağıydıq:
ata görmədik,
sevinc görmədik,
bayram görmədik.
Gördüyümüz dostlarımızın atalarının cəsədləriydi –
əsgər paltarıyla dəfn edildilər.
“Atam öldü”, “atam öldü” deyib parta arxasında
ağlayan uşaqlar gördük,
köhnə pencəklərinin qolları ilə
burunlarının suyunu üzlərinə yaxdılar.
Ölmüş sevgililərinin iyini
yad nəfəslərdə unudan qadınlar gördük,
ac qalmış yetimlərinin
qarnında itirdilər insan sevgisini.
Qardaşının cəsədini dəfn edən göy insanlarını gördük,
“dəli” olub çöllərə düşdülər.
Mehdi vardı kəndimizdə:
Müharibədən sonra nişan üzüyü taxmağa
barmaq tapmadılar əllərində.
Nələr gördük, nələr...
Ehh... elə müharibə qəhrəmanları var,
dilənməyə əli yoxdu...

QƏTLDƏN SONRAKI DÜŞÜNCƏLƏR

Baxışın yetərdi,
mehriban baxışın –
qatil olmayım deyə.
Nəfəsinin istiliyi yetərdi,
isti nəfəsin –
əlimdəki bıçağı gizlədim deyə.
Bir sözün yetərdi
bircəcik sözün –
hər şeyi yenidən başlayaq deyə.
Mənə sarılmağın yetərdi,
ya da incə bir nəvazişin –
üç balam yetim böyüməsin deyə.
Yetərdi, yetərdi...

HAMINIZA HƏBSXANADAN SALAM VAR!

Bu qış da
isitmədi səni qucağımın istisi.
Bu qış da
balalarım qaçmadı
“atam dəldi, atam dəldi” deyə-deyə
məni qarşılamağa.
Keçən dəfə yazırsan ki,
böyük qızım
pəncərənin şüşələrinə çəkir
unutmağa başladığı atasının rəsmini.
Darıxma, axı arzun idi, böyüyümüz
rəssam olsun gələcəkdə.
Həyat ən böyük rəsm müəllimidir –
məni bir görsən, bilərsən.
Üzumdə həsrətin şəkilləri yonulub.
İndi soyuq divarların arasında
əllərimi nəfəsimin istisində qızdıra-qızdıra
məktub yazıram.

Bilirəm, sənə ağırdı
qızlarımın
nağıllarındakı almaları
mənə sovqat göndərmək.

BİR İGİDİN SON GÜNLƏRİ

Muzeyə qoyulur qılınc-qalxanı,
Daha keçmişini atır bu adam.
Unudub dağların daş-kəsəyini
İndi çarpayıda yatır bu adam.

Köhləni bayırda baxımsız qalıb,
Asılıb papağı buz kimi küncdən.
Bu el qəhrəmanı yaman qocalıb,
Düşübdür qolları qüvvətdən, gücdən.

Xəncərin nəvəsi oyuncaq edib,
Toqqası atılıb evin damına.
Bir vaxt qazamatlar yaran bu igid
Çevrilib bir qoca ev dustağına.

İndi cavanlığı dastana dönüb,
Dizində qalmayıb dözümlü-təpəri.
Şuşanın, Laçının çırağı sönüb,
Bu el igidinin yoxdur xəbəri.

Bu adan sabaha gözünü yumub,
Ötən xatirələr artıq dil açıb.
İsti yatağından ayrılı bilmir,
Pay umur taledən qoca əl açıb.

Elşən Şükür ŞƏMMƏDLİ
(İmişli)

***

Şeir yazıram
güzgü qabağında,
Baxıram güzgüyə
qəlbim nurlanır...
Güzgüdən
özüm yox,
Allah boylanır...

***

Eybəcərlər ölkəsinin
ehtiraslar şəhəri.
Beynimdə içdiyim şərabin dumanı
bir küçə qadınının ağuşunda
açdım səhəri...
Ehtiraslar şəhəri.
Xoş gördük, saxta, yalançı duyğular,
pul sevgisi, full sevgisi
uğrunda özü ilə
çarpışan qayğılar...
İki ayaqlı mədələr yığını,
bədənə yapışan ehtiras geyimləri,
Bir-birini tovlamaq üçün
söylənən küçə deyimləri,
Xoş gördük.
Yeri səhv düşən insanlar:
uşaqlaşan qoca,
vaxtsız qocalan uşaq...
Yarıçılpaq monalızalar,
mənim ruhuma qənimsiniz.
Yüzünün yatağına girsəniz də,
yenə də mənimsiniz ki, mənimsiniz...

Xoş gördük,
eybəcərlər ölkəsinin
ehtiraslar şəhəri.

***

Xəyalımı alıb qaçdım
Ömrün keçmiş zamanına...
Ha səsləndim,
Ha boylandım
Səssiz sevgi limanına...
Görən...
Hara çəkilibdir?
Bu limanın
Öpüş gəmiləri,
Ağuş buxtası...
İliyimə işlədi...
Həsərət günəşinin
Soyuq şaxtası....

***

Ey mənim gözəl yarım...
O zərif əndamını
Hər gün sığallayır,
Hər gün
bağrıma basıram...
əllərimə götürüb,
oxşayıram,
boynumdan asıram...
sənə baxmaqdan doymuram,
səni...
özümdən kənara belə
qoymuram...
Sən ...
İstidə kölgəyə həsrət qalmış ətimsən...
Sən...
Məhəbbətim,
Azadlıq və hüriyyətim...
Sən...
Dünənki qeyrətim,
Bugünkü həyatımsan...
Sən avtomatımsan...

Rəşidə ALLAHVERDİYEVA
(Beyləqan)

***

Ürəyim ehsan süfrəsi –
Sevinc yeyilir, qəm qalır.
Hər yerdən üzülür əlim,
Bircə sənə kərəm qalır.

Qor götürürsən közümdən,
Qoruyursan öz-özümdən.
Yaştək düşürəm gözümdən,
Sənin ovcunda nəm qalır.

Verib deyirsən çək dərdi,
Bu xalasıgöyçək dərdi.
Dərrəm ləçək-ləçək dərdi,
Çələngdə nəşə kəm qalır.

Bəxt qınayır yenə məni,
Salır it dilinə məni.
Yüz yol bölür mənə məni,
Yerdə qalıqlı SƏN qalır.

Azda çoxu öldürürəm,
"Hə"də "yox"u öldürürəm.
Hər gün ruhu öldürürəm,
Bu gərəksiz bədən qalır.

Tanrım, Sən də küsdün məndən –
Səhrada qərib lələndən?
Bir bura da boylan hərdən,
Burda da bir bəndən qalır.

MƏKTUB

Səni bahar sanırdım...
Niyə dolub durubsan,
bu nə hal, nə biçimdi?
Ürək ayrılan deyil,
ayrılıq göz üçündü.
Dedim biləsən, Adam...

Nə qar var, nə də çovğun,
niyə tir-tir əsirsən?
Gey ömrümü əyninə.
Mən də darıxmıram ki,
ölüm düşə eyninə,
durub gələsən, Adam...

Bu qışın oğlan çağı
ürəyimin içindən
bu ağac boy verib ki,
adı adıma nişan
meyvə də gətirib ki,
özün dərəsən, Adam.

Biz nə vaxt ayrıldıq ki?..
Xəyalın – görüş yerim,
yuxun – ümid qapısı.
Nəfəsinlə sağaldı
hər yaramın ağrısı –
mələksən, nəsən, Adam?!
Sus, eləcə bax gəndən...
Bax, adımın baş hərfi
qalır sol barmağında.
Ömründən ömrüməcən
saxla yol barmağında,
ay məndən küsən adam...

Bu ölüm son deyil ki...
Qoy bir az xəyal qurum,

xəyala dalıb ölüm;
Darıxma, qoy bir hovur
yuxumu alıb ölüm...
Bu – ölüm, bu – sən, Adam!
Dilim də gəlmir deyəm:
Səni öləsən, Adam!..

***

Mən içimə sığammırdım,
Gah yer idim, gah da səma.
Sən Allah, qoy çıxım gedim,
Sən də alış yoxluğuma.

Bu nə narahat məzardı,
Divarı cadar-cadardı.
Görürsən ki, yerim dardı,
Məni qəlbində saxlama.

Eşqin boyda kədər, qəm – mən,
Yastığına çökən nəm – mən.
Bir ömürlük həsrətəm mən,
Bu ağrıya bel bağlama.

Gözlərində şimşək çaxır,
Yəqin, Tanrı bizə baxır.
Yerdən göyə yağış yağır,
Ruhum islanır, ağlama.
Burda da rahat yatmıram,
Yuxum islanır, ağlama...

Ehtiram FƏNA
(*Neftçala*)

***

Halal olsun vətən oğlu, boş qoymadın meydanları,
Xar elədin ölümünlə nankor, yağı düşmanları.
Xoşbəxtliyə can atarkən bütün dünya insanları,
Sən qazandın bu məqamı, nə xoşbəxtsən, səidsən sən,
Ucaldınsa bu əlçatmaz zirvələrə, Şəhidsən sən.

Halal olsun o kişiyyə, halal olsun o qadına,
Ömrü boyu halal çörək yedizdirib övladına,
Və söyləyib: Bu vətənin yet hər zaman imdadına,
Düşmənlər də görsün necə yenilməzsən, igidsən sən!
Yurd uğrunda şirin candan keçibsənsə, Şəhidsən sən.

Görəndə ki yağı düşmən vətəninə edir talan,
Gen sinəni sipər edib keşiyində möhkəm dayan.
Ey Fəriddən, Mübarizdən yol götürüb ibrət alan,
Bizlər üçün elə eynən Mübarizsən, Fəridsən sən,
Xoş halına, vətən sənə oğul deyir, Şəhidsən sən.

Ulu-ulu babaların davam elə gərdişini,
Arzuları nakam qalan oğulların hər işini.
Bugününü qorumaqla sən qorudun keçmişini,
Şah İsmayıl Xətaiyək dahilərə müridsən sən,
Qılıncıyla top lüləsi kəsən şahtək Şəhidsən sən.

Sən meydanda cəng edəndə düşmən bağı parçalanır,
Sayəndə bu bayrağımız zirvələrdə dalğalanır,
Dar günündə, Vətən oğlu, Vətən sənə arxalanır,
Çün dağ kimi əzəmətli, vüqarlısan, məscidsən sən,
Bu inamla döyüşlərdə həlak olsan, Şəhidsən sən.

Sən olmasan, bu Vətənin vətəndaşı batar qəmə,
Ölməmişən, nur saçırsan günəş kimi bu aləmə.
Məhşər günü sən Fənadan şəfaətin əsirgəmə,
Çün iznin var şəfaətçün, ağasan sən, seyidsən sən!
Şəhadətin mübarəkdir, Vətən oğlu, Şəhidsən sən!

***

Ey vətən, iftixarım, cismidə pak canımsan,
Göz açıb boy atdığım məskənim, ünvanımsan.
Qurbanam hər daşına, hər tozuna, çınqılına,
Gözümün nuru anam, Azərbaycanımsan.

Yağının tapdağı dəymiş izi qanla pozaram,
Dəxi zülmün sitəmindən cana gəlmiş bezaram,
Axıdıb qanım ilə paklayaram torpağın,
Ey Vətən, adını yaddaşlara qanla yazaram.

Bu vətən çevrilə bilməz yağının oylağına,
Bizə cənnətdi Vətən, girmə bu cənnət bağına,
Arazından içərəm, Kür çayıtək kükrəyəyəm,
Qoymaram yad əli dəysin daşına, torpağına.

Açılan süfrənə yadlar da gəlib mehman olar,
Vəli nankorluq edən hər kim ola, peşman olar.
Bölünən torpağının mərd igidin hər qarışın
Yığar öz sərhədinə, vahid Azərbaycan olar.

Vətənin hər qarışı çün ki, Fəna, ünvandır,
Onun hər qətrəsi, hər damlası bir ümmandır.
Məni uğrunda əgər ölməyə layiq bilsə,
Verərəm, bir nədi, min canım ola, qurbandır.

Şəhriyar DEL GERANİ
(İmişli)

BÜTÜN KÜÇƏ UŞAQLARINA...

bütün küçə uşaqları mənim uşaqlığımdı,
o tindəki sərsəriyə ılıq-ılıq gülümsə...
bütün küçə uşaqları mənim uşaqlığımdı,
onda hələ nə kişiydim, nə qadındım mən hələ...

onda hələ nə dostlarım, nə də mən "kimsə" idik,
onda ələ salardıq biz oğlanları, qızları,
enməmişdi kişiliyə, qadınlığa ruhumuz...

sən də qıvrım saçlarınla xırda küçə qızıydın,
anamızdan gizlənərdik, ölməmişdi anamız...

bir de görün əllərin, ayaqların necədi?..
bir de görün nənin pensiyası artdımı?
düz deyirəm, Allah haqqı, elə xatirimdəsən...
çənəndə yumru batıqca, sol dizində çapıq var,
atan əclafın biriydi, yazıq anan sətəlcəm.
onda əcəb soyuq idi, onda əcəb qışıydı,
onda küçə uşaqları küçə yaraşıyırdı...

yənə bu məşum günlərin yaz ətirli sonrası,
bu "sonra" da səni, əlbət, bir gün unudacaqdım...
sən ki mənim heç kimimdin – qucağımın anası,
sən gedəndən qərubsəyib – yetim qalıb qucağım...

gözümdən uzaq düşmüşən, niyə uzaq düşmüşən?..
solumda "paralic" gəzir, sağım yenə tüfeyli...
gözündən uzaq düşmüşəm, elə pısdı bu uzaq,
yerin dibinə aparır bu şaquli darıxmaq...

sənə sarı dartılmaqdan tikə-tikə olmuşam,
bir ovucam təkliyimdə, kiminkidi bu təklik?..
bədənim ki uçuşan məktub parçalarıdı...

daha kimisə sevməyə, vicdan haqqı, üzüm yox,
sən ki məni düşünməzsən-daşınmazsan... sözüm yox...

bir de görüm əllərin, ayaqların necədi?..
günəşi sənsiz səhərin "alçaq" olur gecəsi...
heç bilmirəm bədənimdə kimi gəzir qollarım?
nə axtarır qollarım?
səni quca bilməyirsə,
demək, yoxdu qollarım...

bir de görüm, mən ölüm,
necə keçir darıxmaq?
sən olduğun şəhərdə bəs
neçəyədi darıxmaq?..

yenə bu məşum günlərin yaz ətirli sonrası
bu "sonra" da səni, əlbət, bir gün unudacaqdım...
sən ki mənim heç kimimdin – qucağımın anası,
sən gedəndən qəribsəyib – yetim qalıb qucağım...
Allah haqqı düz deyirəm, elə xatirimdəsən...

***

yorulmuş
və getmiş adamlar
haçansa qayıdacaqlar
ya küləyə qoşulub
ya qatara...

sən dayanıb suya baxarsan
ördəklər üzüb keçər
suya düşmüş əksinin üzərindən...
sən dayanıb göyə baxarsan
quşlar da uçub gedər qərib uzaqlıqlara...

sən adına "darıxmaq" deyərsən
siqara içərsən
sərxoş olarsan,
oysa saçlarını daramaz
aynaya baxmaz sadəcə...

sən adına "unutmaq" deyərsən
özgə yataqlara düşərsən
siqara içərsən
sərxoş olarsan,
oysa vitrinlərdə
sənin geyindiyin köynəkləri
axtarar sadəcə...

duyguların ən gözəli
kimin üçün darıxdığını bilməkdi olsun,
Və
bir də
sən adına "sevgi" deyərsən
adamlar bir-birinə yoluxurlar sadəcə...

***

sənsiz günəş gecikər,
aydınlanmaz səhərlər.
azan səsinə diksinər
bu şəhərdə günəhər...

bu səhər də baş ağrısı,
soyuq içki, darıxmaq...
bircə quru zəngin gələ
deyərsən ki, darıxma...

Kürçaylı
(Salyan)

KİÇİK HƏRFLƏR

ah, bu gec adamlar,
gecə adamlar...

ah, bu düz adamlar,
gündüz adamlar...

ah, bu kar adamlar,
həmkar adamlar...

ah, bu kor adamlar,
nankor adamlar...

ah, bu daş adamlar,
sirdaş adamlar...

ah, bu yaş adamlar,
əyyaş adamlar...

ah, bu quş adamlar,
bayquş adamlar...

ah, bu xoş adamlar,
naxoş adamlar...

VAQİF VƏ PAYIZ BALLADASI

Bu axşam payızdan düşüb metroya,
bilmədim hansına minim qatarın.
Hansı stansiya gözləyir məni,
hansında düşübdü, itibdi yarım?

Adamlar əlindən qaçıb bir küncə,
dayandım sifətim pəncərə sarı.
Yenə tapammadım payız gəlincə
tanış stansiya, qatar və yarım...

***

Qəfil itəsən bir gün
ürəyinin içində.
Sanki heç olmamısan
bu boyda, bu biçimdə.

Elə qəfil itəsən,
darıxalar səninçün.
Səndən qala xatirən,
eşqin, kədərini, suçun.

Ən pisi – itməyinə
yas tutanın olmaya.
Elə itdiyini yerə
gül qoyanın olmaya.

Deyəsən, gecdir daha,
daha getməyim gəlir.
Görən haralardasan,
səndə itməyim gəlir...

Həsən Kür
(*Salyan*)

“Getmək sevdası” silsiləsindən üç şeir

***

Cavan ömrün ilişə
əcəlin boş vaxtına.
Yaradan rəhm etməyə
gözünün yaş vaxtına.
Can verəsən, qadası,
rəngin ola sapsarı.
Atanın duaları
düşə sərxoş vaxtına.
Anan özün itirə,
saçı boğa barmağın,
Ağlayıb sızlamağı
düşə Əzrail bəyin
ürəyi daş vaxtına.
Gün üzünü görməyən
cismini tapşırırlar
torpağın qış vaxtına.

***

Bir gün qələmin sına,
yox olasan, öləsən.
Səssiz-səssiz bir küncə
sıxılasan, öləsən.
Mən axı yaşamadım,
nə qəribə həyatdı –
Allah səni yaradıb
doğulasan, öləsən...

Heç xəbərin olmaya
qarasından, ağından.
Bir gecə yatağından
yıxılasan, öləsən.
Bəsdir oyuncaq oldun
bu dünyanın nazına.
Ananın ağ saçını
keçirib boğazına
boğulasan, öləsən...

***

Hərə bir şeylə qatır başını bu dünyada –
külək yarpaq yeyir, torpaq yağış, əcəl ət.
Bir gün hamı gedir.
Bir gün hamının arxasınca göz yaşları atırlar:
Allaha əmanət!
Biz də gedəcəyik hamı kimi,
Tapdaladığımız qarışıqların balaları meyitimizi didəcək.
Mənim atam qaz kəsiləndə əsəbiləşən,
ışığı söyəndə qarğış təkən adamdı,
Mən gedəndə kimə qarğış eləyəcək?!
Mən öləndə çaqqallar ulayacaq sevincdən,
bayquşlar nəğmə oxuyacaq.
Sonra yağış yağacaq,
torpaq fəhlə paltarını kimi qoxuyacaq.
Heç sən də çox qalmazsan,
sən də gedərsən, unudularsan,
Qərənfillə başdaşını aldadar əzizlərin.
Bir gün yiyəsini axtarar
sahildəki ayaq izlərin.
Gəl gedək, qaçaq,
Bu dəfə yaşamaq üçün yox,
ölmək üçün yorulaq.
Nə qədər ki Adəm kimi qovulmamışıq,
özümüz cəhənnəm olaq...

Mübariz CƏFƏRLİ
(*Neftçala*)

AĞIR SƏFƏR (*hekayə*)

Atam öləndə bibim qırx gün bizdə qaldı ki, fikrim dağılsın. O vaxt bibimin qalması məni az-çox ovundurdu. Gözümə yuxu getməyəndə baş-başa verib sübhəcən dərdləşərdik. Özümü yalqız, kimsəsiz, köməksiz hesab elədiyimdən bibimin söhbətləri mənə şirin gəlirdi. Bir axşam bibim yenə namazını qılıb qurtaranacan mən bir siqaret çəkdim. Stulda qurcalanıb yuxarıdan-aşağı bibimə baxdım. Qarı da gözlərini üzümə dikdi. Nə isə demək istədiyimi anlamışdı. Allah şeytana lənət eləsin, bimi çaş-baş salmaq fikrinə düşmüşdüm. Özü də din-iman məsələsində...

– Ay bibi, görəsən, o dünya var?

Qarı qətiyyətlə başını elə tərپətdi ki, guya, o dünyaya metro çəkmişdilər, bibim də o metro ilə neçə kərə o baş-bu başa gedib qayıtmışdı:

– Həlbət ki var!..

– Hardan bilirsən?

Bibim karıxıb deməyə söz tapmamalıydı. Həqiqətən başım xarabdı mənim! Qarını çətinə salmaq nəyimə gərəkdirdi? Bu sayaq suallarla təkçə bibimi yox, kimi desən çaşdırmaq mümkündür. “Toyuq əvvəl olub, yoxsa yumurta?” – orta məktəb illərində ən çox baş sındırdığımız məsələydi. Amma bibim nə orta məktəb şagirdiydi, nə də hər qaranlıqdan qorxub geri çəkilmədi. Qarının xırda gözlərinin iriləşib işıldamağından özümü yığışdırdım. Səsiqarışq bütün sir-sifətini heyrət bürümüşdü.

– Nə danışırsan, bala, Quran yalan deyəcək?..

Susdum. Araya sakitlik çökdü. Pərtliyimi gizlədib bibimin könlünü almaq üçün ağ bayrağı qaldırdım:

– Ay bibi, ölümdən qorxursan?

Cavab aydın idi, o dünyaya sidq-ürəklə inanan ölümdən zərrəcə qorxmamalıydı.

– Hə, ay bala, – bibimsə köksünü ötürdü. – Ölüm ağır səfərdi...

***

Doqquz il sonra yenə dilxor-dilxor kəndə qayıdırdım. Gecə zəngi bir yox, birdən-birə iki bəd xəbərlə yuxuma haram qatmışdı:

– Əmin ölüb, bibin də can üstədi...

Səs tanış gəlirdi, intəhası, bilmədim zəng eləyən kimdi. O yazıq da, yəqin, özünü itirdiyindən xoş-beşsiz, hal-əhvalsız sözünü deyib dəstəyi qoymuşdu yerinə.

...Əmimin yasında gözüm bibimi axtarırdı. Elə bil yumşaq yerimə tikan batmışdı. Ölən ölüb gedib. Əsas üzü bəridə olandı. Di gəl, heç kəs bibimdən danışmırdı, bibim yada düşmürdü, baş qarışmışdı.

Bibioğludan soruşdum:

– Bibim necədi?

Bibim oğlu lap qaşqabağını salladı, üz-gözündən zəhrimar yağdı:

– İndi babatdı.

– Nədi ki xəstəliyi?

– Əmin öləndə qorxub...

– Hardadı?

– Sizde...

Atam öləndən bibim kənddəki evimizdə qalırdı ki, həyət-bacadan göz olsun.

– Sən zəng vurmuşdun axşam mənə?

– Hə... – bibim oğlu başını tərپətdi. – Arvada başımız qarışdı, sənə əmin öləndən iki gün sonra xəbər verdik. Yaddan çıxmışdın, – bibim oğlunun deyib-gülməklə arası sərindi, gülümsünmək istəyəndə də uzunsov sifəti əyilib bədheybət hala düşürdü.

Yasda ağır oturub, batman gəlmək lazımdı. Yaşa dolduqca itirdiklərim məni yandırsa da, get-gedə yüngül keçirirdim ölüm-itimi. Mən öləndə də istəmərəm kimsə vay-şivən qoparıb haray-həşır salsın...

Hər halda, yasda ölüdən çox diridən danışmaq yaxşı düşməzdi. Əmim oğlu da bizə yaxınlaşmışdı. Söhbətin sonluğunu da qulağı almışdı, deyəsən.

– Əzrayılın yadından çıxasan... – dedi əmim oğlu.

Çar-naçar gülümsünüb mızıldadım:

– Olur elə şeylər...

Camaat qəbir üstünə gedəndə qalxıb Kürün qırağı ilə pay-piyada evimizə sarı yönəldim. Maşını çadırın yanında qoymuşdum ki, elə bil-sinlər yaxındayam. Yayın oğlan çağında Kürün qırağındakı bəndin üstü ilə gəzişməyin ayrı ləzzəti var. Sıx yulğunluğun qarışıq mənərəsi, çayın üzü Xəzərə axması, sərin mehin adamın vücuduna sığal çəkməsi tərki-dünyalıq eşqi yaradır. Bir anlığa heç kimnən kəlmə kəsmək istəmirsən. Kəndin içi ilə getsəydim, neçə adamla qarşılaşacaqdım. Buralarda tə-kəm-seyrək yeniyetmələr çaya qarmaq atıb səbirlə gözləyirdilər. O tay-dasa heç balıqçı da yoxdu, o taydakılar üzürdülər, oynayırdılar, fit çalıb hay-haray qoparırdılar. O taydakı hay-küy bu taydakıların eyninə də deyildi, sanki balıq tutmaq istəyənlər əmimin ölüm xəbərini eşidib kə-dərlənmişdilər.

“Əzrayılın yadından çıxasan...” Əzrayıl özbaşınadı ki, kimisə yad-dan çıxara? Həyət qapısını itələyib tanımadığım yerə gedirəmmiş kimi ürək-ürək içəri girdim. Sağ olsun bibimi, həyət səliqə-sahmanlıydı. Gözümü açandan dimdik, qədd-qamətli gördüyüm şam ağacının bu-daqları yüngülcə titrədi. Yox, bu, bəzəmə-filan deyildi, məni bu şam ağacıyla çox məsələlər məhrəmləşdirmişdi. Nişanlımı da ilk dəfə burda, bu ağacın altında öpmüşdüm. Barsız, meyvəsiz ağaclar mənə daha doğma idi, çünki onlar daha dərin mətləblərdən ötrü yaradılıb. Dayaz, dərin, nə fərqi, can üstədi deyilən bibim oturmuşdu artırmada, yuxarı-dan aşağı mənə baxırdı. Şükür Allaha, salamatlıqdı! Ancaq, deyəsən, yeriməyə heyi qalmamışdı, yoxsa ayağa durub aşağıda mənənin görüş-şərdi. Pirlələri qalxıb arvadın üzündən öpdüm. Dairəvi masanın yanın-dakı kətildə əyləşdim.

– Nolub, ay bibi?

– Heç nə, ölürəm, bayıra çıxdım ki, mənə hava dəysin.

– Kim baxır sənə?

– Heç kim. Mənə nolub ki?

– Əstəğfürullah, gah deyirsən ölürəm, gah da deyirsən nolub mə-nə ...

– Yox, vədə yaxınlaşır, amma yenə şükür, yatağa-zada düşməmi-şəm.

– Bibioğlu deyir qorxmusan...

Qarı qaxaca dönmüş əlini yellədi:

– Ey... Onun nə vecinə... O elə mənəim ölməyimi istəyir...

Ömrümdə birinci dəfəydi ki, bibimdən qeybət eşidirdim.

– Boş ver görək. Kim qorxudub səni, ay bibi?..

– Əmin canını tapşıranda üşəndim. Əlimi elə sıxdı ki, ruhu bədə-
nindən çıxanda... – sağ əlini gözünün qabağında oynadıb səsini yavaşıt-
dı. – Aparacaq məni...

– Həştadı ötmüsən, nədən qorxursan? Əzrayıl özü sənnən qorxur.

– Mən ölümdən yox, ordakı sorğu-sualdan qorxuram.

– Sən Allah adamısan, sənənin nə günahın var ki?..

– Hamımızın günahı bəs deyincədi...

Yox, bu arvadın könlünü almaq çətindi. Bilmirdim söhbəti necə
dəyişim. Yaxşı ki, özü köməyimə gəldi:

– Sən nə təhərsən?

– Pis deyiləm.

– Şəhərdə nə var, nə yox?

– Şəhərdi də, camaat bir-birini aldada-aldada başını girləyir.

Üzümə baxdı:

– Tək yaşayırsan?

Başımı tərپətdim:

– Hə.

– Gərək nişanlıni maşın vurandan sonra sən evlənəydin...

– ...

– Ata-anan, yəqin, orda nigarandı sənnən...

– ...

– Nə vaxt gedəcəksən?

– Elə bu axşam...

– Düz eləyirsən, işinnən qalma...

Qarı adamayovuşmaz olmuşdu. Elə bil özgəsi ilə üzbəüz əyləşmiş-
dim.

– Day mən gedim...

– Ötürə bilmirəm səni. Heyim qalmayıb, – yerində qurcalandı, yə-
qin, canı ağrıyırdı.

– Durma, durma, – qalxıb ehmalca arıq çiyinlərindən tutdum. –
Mən bir də yas yerinə dəyim, sonra yolçu yolda gərək...

– Yaxşı yol, bala... – yalnız indi sezdim ki, kirpikləri nəmlənib...

Yavaş-yavaş pilləkəni enib həyəətə düşdüm.

Deyirlər, doğulduğu yer adamı çəkir, bəs niyə mən həyətimizdən
tez-tələsik uzaqlaşmaq istəyirdim? Gün batırdı. Əslində təcili bir işim də
yoxdu. Yas yerinə qayıtmaq bəhanəydi. Bibimdən yaxa qurtarmaq istə-
yirdim. Söhbətimiz tutmadı. Səbəbini anlamırdım, o dəyişmişdi, ya
mən? Elə bilirdim həyətdən çıxıb sinədolusu nəfəs alacam, yungülləşə-

cəm, rahatlanacam. Çünki boğazıma nəşə tıxanıb qalmışdı. İlahi, həyət qapımızın önündəki bu iri şam ağacı hardan peyda oldu? Bu ağac mən həyətə girib-çıxanacan əkilib yekələ bilməzdı axı... Demə, darvazaya gədən cığırdan sola burulmuşam və gedib dayanmışam həyətimizdəki şam ağacının qabağında...

Adi ağacdı. Düz mənim boyuma qədər gövdəsi çılın-çılpaqdı, yuxarıdakı budaqlarısa sımsıxdı, sanki aşağıdakı “keçəlliyinin” əvəzini çıxırdı. Atam deyərdi ki, aylı-ulduzlu gecədə ürəyinə yaxın ağacın altında hərəkətsiz dayanıb gözlərini yumsan, qulağına musiqi sədası gələcək. O musiqi uzaqlardan gəlsə də, apaydın eşidiləcək. Bu, ruhun musiqisidi. Hər kəs öz ruhuna uyğun musiqi eşitməli...

“Əgər eşitməsə?..”

“Eşitməsə, deməli, ruhu ölüb...”

O musiqini eşitmək üçün düz bir həftə gecələr bu ağacın altında nəfəsimi qısıb gözlərimi yumaraq narahatlıqla, nigaran-nigaran gözlədim. Bəs necə? Söhbət ruhumun musiqisindən gedirdi. Bəlkə mənim ruhum ölü idi? Bir həftə sonra lap uzaqlardan qulağıma musiqi sədası gəldi. Səs get-gedə yaxınlaşırdı. Simli alət olduğu şübhəsizdi. Tar deyildi, heç saza da oxşamırdı. Səkkizinci gecə simli alətin səsinə tanıdım. Udun həzin, ritmik, ahəngdar nəğməsi bütün varlığıma elə hakim kəsilmişdi ki, elə bilirdim ayaqlarım yerdən üzülür, havaya qalxıram, bir azdan bəşim buludlara dəyəcək...

Xudaya, demə, insan da quş kimi uça bilərmiş. Demə, ağaclar, ələlxüsus, barsız ağaclar insanla Yaradan arasında bələdçilər, vasitəçilərmiş. Meyvə ağacları yox, barsızlar, meyvəsizlər... Meyvə ağaclarının ayağına daha çox günah yazılıb...

Adəmlə Həvvə yasaqlanmış meyvədən dadmaqla təkə özləri günaha batmayıblar, ağacı da suç yiyəsi eləyiblər. Amma ağac Adəmlə Həvvənin əməlini öz ələmində Allahdan sirr kimi saxladı. Tanrı suçluları cəzasız qoymadı, amma özünəbənzər yaratdığına az-çox mərhəmət göstərdi, ağacına daha ağır şərtlər gözləyirdi: qiyamətəcən başı qaranlıq, bədənisə işıqlı dünyada yaşamaq idi. Beləliklə, ağac bu dünya ilə o dünyaya, Tanrı ilə insan arasında bələdçiyə, körpüyə çevrildi.

Günahı ucbatından Həzrəti İsa ilə bərabər – əslində İsa peyğəmbərdən əvvəl – çarmıxa çəkilən ağacın yeganə təsəllisi elə boynuna düşən vasitəçilik missiyası oldu. Bir də haçansa bağışlanmaq ümidi...

Külək qalxanda ağacın yarpaqları, budaqları əsər, yellənər, önüm-dəki şam ağacınınsa aşağısı, “keçəl” gövdəsi əməlli-başlı titrəyirdi. Hər-cənd külək-zad qalxmamışdı, hava lal-mat idi.

Qəfil mənə elə gəldi ki, ağacın gövdəsi yellənib-yellənib dairəsin-dən çıxacaq və məni caynağına alacaq. Mən ağacın kökünə, gövdəsinə, budaqlarına, hətta yarpaqlarına hoparaq içinə daxil olacam, göz qırpı-mında ağac məni “yeyəcək”. Gördüklərimə tamam-kamal inanmaq üçün gözlərimi yumub-açdım, açıb-yumдум... Ağac oynamağında idi. Ağac dairəvi oynayırdı, dairə get-gedə genişlənirdi. Bəlkə belə də olma-lydı. Ruhən yaxınlar, yaxınlar da yox, eynilər birləşməlidilər ki, Kainat-dakı tarazlıq dayanıqlı hala düşsün. Mən isə hələ ağac olmağa hazır de-yildim. Çünki ağılıma gələnlərdən xoflanıb həyət qapısına sarı götürül-düm. Qapının ağzında ayağım nəyəsə ilişdi. Müvazinətimi güclə saxla-yıb birtəhər küçəyə çıxdım. Dəmir darvazanın bala qapısı zərblə örtül-düyündən ətrafa uğultu düşdü. Küçəyə çıxanda mənə elə gəldi ki, bir də heç vaxt bu evə, bu kəndə qayıtmayacam.

***

Ancaq on gündən sonra geri döndüm; bibim ağır səfərə yollanmış-dı...

Baş redaktordan:

Təqdim etdiyimiz ədəbi nümunələrin bəyənilməsinə ümid edirik. “Re-gion” əlavəsinin növbəti səfəri isə Azərbaycanın Şirvan bölgəsinə olacaq. Mətnlərinizi gözləyirik.

«RS Poliqraf» MMC-nin mətbəəsində çap olunmuşdur.

Çapa imzalanıb: 11.05.2018. Ofset çap. Ofset kağızı.
Format: 70x100 1/16. Həcmi 9,5 ş.ç.v. Tiraj: 1000 nüsxə.
Qiyməti razılaşma yolu ilə.

"RS Poliqraf" MMC
Bakı şəh., A.Məmmədov küç., 113
Tel./faks (+994 12) 437 08 20